

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta

DISERTAČNÍ PRÁCE

2016

Markéta Panoušková

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta

DISERTAČNÍ PRÁCE

Člověk a město – filosofické a kulturně-antropologické
aspekty problému

Man and the City – philosophical and
cultural-anthropological aspects of the problem

Markéta Panoušková

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Ilona Semrádová, CSc.
Studijní program: Filozofie
Studijní obor: Filozofie

2016

Prohlašuji, že jsem disertační práci na téma Člověk a město – filosofické a kulturně-antropologické aspekty problému vypracovala pod vedením vedoucí práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Hradec Králové, 15. 7. 2016

.....

podpis

Poděkování

Velice děkuji paní profesorce Iloně Semrádové za cenné rady, trpělivost a milou podporu. Za podporu děkuji také své rodině a přátelům.

ANOTACE

Disertační práce se věnuje filosofickým aspektům vztahu člověka k městu. Nejprve je předvedeno, jakým způsobem se tematikou města zabývali badatelé z oblasti filosofie a dalších společenských věd. V případě děl z oblasti sociologie, historie a teorie architektury jsou hledány přesahy do filosofického myšlení. Pozornost je věnována filosofii architektury. Dále je vyloženo možné vztahování se k městu a jeho architektuře v myšlení Martina Heideggera a jím inspirovaných myslitelů. V další části práce je podán výklad možných výchozích pozic vztahování se člověka k městu a filosofická reflexe tří specifických součástí města – lávek a mostů, lavičky a nákupního centra. Důraz je kladen na aspekty lidské svobody, tvořivosti a lidského sdílení. Červenou nití celé práce je reflexe specifičnosti vztahu k městu v případě lidí se zdravotním znevýhodněním. Hlavními metodami práce jsou interpretace textů spjatých s městem a filosoficky inspirovaná analýza sepětí člověka s městem jako lidsky budovaným, obývaným, sdíleným místem a časem a s jeho žitými fenomény.

KLÍČOVÁ SLOVA

město, člověk ve městě, filosofie architektury, most, lavička, obchodní centrum, nákupní centrum, lidé se zdravotním znevýhodněním

ANNOTATION

This dissertation thesis focuses on the philosophical aspects of the relationship of Man toward the city. First of all it presents the method by which the theme of the city has been dealt with by scholars from the field of philosophy and other social sciences. In the case of works from the realm of sociology, history and the theory of architecture, this thesis seeks overlaps into philosophical thought. Attention is devoted to the philosophy of architecture. Additionally the thesis deals with the potential relationship toward the city and its architecture in the thought of Martin Heidegger and the thinkers he inspired. The next section of the work presents an interpretation of the potential points of departure in relating Man to the city and a philosophical reflection of three specific components of the city – foot and road bridges, the bench and the shopping centre. Emphasis is placed on aspects of human freedom, creativity and human sharing. The theme running through the entire work is a reflection of the specificity of the relationship towards the city in the case of physically disabled people. The main methods of the work are interpretation of texts connected with the city and a philosophically inspired analysis of the bond of Man with the city as a space and time constructed, inhabited and shared by humans, and with its experienced phenomena.

KEYWORDS

the City, Man in the City, the Philosophy of Architecture, Bridge, Bench, Business Centre, Shopping Centre, physically disabled People

SHRNUTÍ

Disertační práce se věnuje filosofickým aspektům vztahu člověka k městu. Hlavními metodami práce jsou interpretace textů spjatých s městem a filosoficky inspirovaná analýza sepětí člověka s městem jako lidsky budovaným, obývaným, sdíleným místem a časem a s jeho žitými fenomény.

Nejprve je předvedeno, jakým způsobem se tematikou města zabývali badatelé z oblasti filosofie a dalších společenských věd. Téma města nacházíme v díle řady filosofů: Například J. A. Komenskému slouží jako symbol lidské situovanosti v životě, M. Foucaultovi jako východisko k politickofilosofické analýze moci, E. Lévinasovi k výkladu viny, trestu a odpovědnosti. Pro pochopení fenoménu města jsou důležité i poznatky sociologů, architektů, urbanistů, historiků architektury. V jejich dílech lze navíc najít přesahy do filosofického myšlení, například Bernard Lepetit přispívá k problematice časovosti města pojmem „stopa“, Jan Gehl výkladem vnímání okolí a výzvou k uplatňování lidského měřítka ve městech přispívá k filosofické reflexi *lidské svobody* uprostřed města.

Pozornost je věnována filosofii architektury. Saul Fischer dokládá naše zjištění, že architektuře se filosofové věnují zřídka a definuje jednotlivé problémy filosofie architektury, z nichž mnohé se týkají etiky architektů. Jako příspěvek k filosofii architektury lze chápat i návrh Petra Rezka zabývat se *protoarchitekturou*, tedy jevy, které architektuře předchází – *rozpřažením*, *posunutím*, *zády* jako *protostěnou* a *protostřechou*.

Pro reflexi města a architektury je důležité myšlení Martina Heideggera, například jeho vysvětlení džbánu jako *věci*, a myšlenky Christiana Norberg-Schulze o *geniu loci*. Vedle pojmu *genius loci* jsou pro přemýšlení o městě podstatné i pojmy Kevina Lynche *obraz města* a *obrazivost* (imageability). K městu se člověk může vztahovat z různých pozic, při jejich definici je užitečné inspirovat se pojetím Z. Baumana. Vedle pozice *obyvatele* a *návštěvníka* jsou to pozice *turisty*, *bezdomovce*, *tuláka*, *poutníka*, *flanéra*, ale i *seniora* a *člověka zdravotně znevýhodněného*. Zvláštní postavení ve vztahu k městu má *cizinec* jako nositel jinakosti.

Ve městě nacházíme řadu prvků. Mezi nimi lávky a mosty, lavičky a nákupní centra (jakási města ve městě). Tyto specifické prvky města mají své funkce, své účely. Můžeme se však pokusit pohlížet na ně i jako na věci v heideggerovském smyslu. A můžeme zkoumat, co mohou pro člověka znamenat z hlediska jeho svobody, tvořivosti, časovosti a lidského sdílení. Most můžeme chápat jako symbol svobody, lavičku jako symbol pomoci, ale za určitých okolností i jako poukaz k minulosti. Ukazování se těchto prvků může být bezprostřední, ale může být i neautentické. Specifika vnímání města nacházíme i v pohledu lidí se zdravotním znevýhodněním.

SUMMARY

This dissertation thesis focuses on the philosophical aspects of the relationship of Man toward the city. The main methods of the work are interpretation of texts connected with the city and a philosophically inspired analysis of the bond of Man with the city as a space and time constructed, inhabited and shared by humans, and with its experienced phenomena.

First of all it presents the method by which the theme of the city has been dealt with by scholars from the field of philosophy and other social sciences. We find the theme of the city in the works of a whole range of philosophers: For example, it served J. A. Comenius as a symbol of human situation in life, Michel Foucault as a point of departure for his political-philosophical analysis of power, and Emmanuel Lévinas for his discourse on culpability, punishment and responsibility. In order to understand the phenomenon of the city, observations from sociologists, architects, town planners and historians of architecture are also important. Moreover, in their works it is possible to find overlaps into philosophical thought, for example Bernard Lepetit contributes to the theme of the *temporality of the city* with the concept of the “trace”, whilst Jan Gehl, through his discourse on the perception of environment and the challenge of applying a human scale in cities, contributes to the philosophical reflection of *human freedom* in the heart of the city.

Attention is devoted to the philosophy of architecture. Saul Fischer documents our finding that little attention is devoted to architecture in philosophy, and defines individual problems of the philosophy of architecture, of which several relate to the ethics of architects. The proposal of Petr Rezek to engage with *proto-architecture*, thus phenomena which precede architecture – *expansion, displacement, the back as a proto-wall* and *proto-ceiling* – can also be understood as a contribution to the philosophy of architecture.

Of importance for a reflection of the city and architecture is the thought of Martin Heidegger, for example his explanation of the jug as a thing, and the thought of Christian Norberg-Schulz concerning *genius loci*. In addition to the concept of *genius loci*, Kevin Lynch's concepts of the *image of the city* and *imageability* are of

fundamental significance for contemplation of the city. Man may relate to the city from various positions, and in the definition thereof it is useful to take inspiration from the conception of Zygmunt Bauman. In addition to the position of the *inhabitant* and *visitor*, there are the positions of the *tourist*, *homeless person*, *drifter*, *traveller*, *flaneur*, but also *senior citizen* and *physically disabled person*. A special standing in relation to the city is occupied by the *foreigner* as a bearer of otherness.

We find a range of elements in the city. These include foot and road bridges, benches and shopping centres (forms of cities within the city). These specific elements of the city have their functions and purposes. However, we can attempt to view them also as things in the Heideggerian sense. And we can examine what they may mean for Man from the perspective of his freedom, creativity, temporality and human sharing. We can understand the bridge as a symbol of freedom, a bench of a symbol of assistance, but under certain circumstances also as a reference to the past. The appearance of these elements may be direct, but it may also be inauthentic. We find the specifics of perception of the city also in the view of physically disabled persons.

Obsah

1	ÚVOD.....	10
2	MĚSTO A JEHO OPTIKA ANEB JAK SE MĚSTO UKAZUJE.....	14
2.1	Co je to město?.....	14
2.2	Město jako předmět zkoumání vědních disciplín.....	17
2.3	Město jako předmět zkoumání filosofie	19
2.4	Fenomén města v literatuře známé v českém prostředí.....	23
3	MĚSTO JAKO HORIZONT ANEB V ČEM SE MĚSTO ZPŘÍTOMŇUJE	36
3.1	Filosofie sdílení (lidského pobytu, místa a času)	36
3.2	Filosofie architektury.....	56
4	FENOMÉNY MĚSTA ANEB CO SE VE MĚSTĚ UKAZUJE	67
4.1	Možné pozice vztahování se k městu (obyvatel, návštěvník, turista, bezdomovec, tulák, poutník, flanér, cizinec, senior a zdravotně znevýhodněný člověk).....	67
4.2	Prvky města a pojmy v myšlení o městě a architektuře.....	81
4.3	Mosty a lávky	88
4.4	Lavičky ve městě.....	97
4.5	Obchodní a zábavní centrum jako město ve městě	106
5	ZÁVĚR.....	118
6	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	121

1 Úvod

Tématem předkládané práce je *město a vztah člověka k městu*.

Město jako fenomén mne zaujalo už v mládí. Nejdříve mne fascinovalo především urbanistické ztvárnění měst, všímala jsem si struktury sítě ulic, vytváření průhledů, „point de vue“, zachovávání původních cest při utváření ulic. Přemýšlela jsem o orientaci člověka ve městě, o jeho vytváření si vlastního obrazu města. Úžasem mne naplňovaly nejen sakrální stavby, ale i výškové budovy světského charakteru. Vždy jsem měla ráda pohledy na město z ptačí perspektivy (z věží a rozhleden). Nadšení a radost mi přinášel pohled jak na soubory ryze moderních a technicky náročných staveb, tak na romantická zákoutí měst. Později, během dalšího života, kdy kolem mne přibývali lidé, o které jsem se bála, či za které jsem cítila odpovědnost, mne stále více zajímaly otázky bezpečnosti a praktičnosti bydlení ve městě. Stejně otázky si kladu, když se setkávám s lidmi, kteří mají nějaké zdravotní znevýhodnění, nebo když potkávám lidi bez domova. Právě náhled zdravotně znevýhodněných lidí na město a život v něm považuji za hodný zkoumání. S tématem bezpečnosti, praktičnosti a života se zdravotním handicapem souvisí další téma, které mne v poslední době zajímá – jde o poměrně nový fenomén – obchodní a zábavní centrum.

Moje zkušenost s městy začala v rodném Hradci Králové, pokračovala v Praze, kde jsem našla dočasný domov během studia. Měla jsem štěstí, že jsem několikadenní poznávání mohla věnovat Moskvě, Petrohradu, Kyjevu, Frankfurtu nad Mohanem, z menších měst Bad Homburku v Německu a opakovaně našim Karlovým Varům. Dokonce jsem v těchto městech mohla zažívat osamocené poznávání a možnost občasného splnutí s obyvateli. Můj sen – být v New Yorku či v San Franciscu se mi zatím nesplnil, zato se mi splnil můj sen z dětství. Jako nadšenec secese (vedle gotiky) jsem viděla obrázky umělecké secesní kolonie na Mathildenhöhe v Darmstadtu. A já se tam pak později podívala. Nikdy nezapomenu

na majestátní a přitom pohádkově romantické budovy a stavby areálu, na svou procházku platanovým hájem, v němž koruny stromů tvořily baldachýn jen kousek nad hlavami lidí procházejících, debatujících, odpočívajících či hrajících petang, na proměnu atmosféry místa během měnícího se světla od dopoledních hodin po setmění. Tehdy mne napadlo, že už vím, co je to *genius loci*. Navíc jsem bytostně pocítila setkání německého, ruského a českého ducha na jednom místě. Napadalo mne: V tomto městě bych už kvůli tomuto místu mohla šťastně žít, být doma.¹

Pokud bych měla jmenovat zahraniční města, která jsem v dalších letech měla možnost více poznat, pak jsou to například Kostnice, Vídeň, Split, Dubrovník, Benátky, Udine a především Nitra. Knihy, internet a filmové dokumenty přinášejí řadu cenných informací, umožňují vytvořit si představy o jiných městech a alespoň zčásti doplnit, když ne nahradit, svou vlastní zkušenost. Do mnoha měst v České republice jsem zavítala alespoň na chvíli, abych se nadechla místní atmosféry. Se zkušeností z jiných měst s radostí léta žiji v Hradci Králové a zažívám toto město jako jeho obyvatel s rodinnými kořeny, se zkušeností bývalého dočasného nadšeného obyvatele občasně ráda a intenzivně zažívám Prahu jako její návštěvník. Je úžasné moci vystoupat na ochoz Prašné brány a strávit tam neobvykle dlouhý čas pozorováním města, vyjet výtahem na terasu Tančícího domu a nevidět na auta projíždějící pod šikmou stěnou stavby, najít na židovském hřbitově hrob Franze Kafky nebo se projít po lávce přes rušnou ulici a dívat se na pražské dominanty.

¹ Moje tehdejší pocity korespondují s názory Václava Cílka, které vyjadřuje v jednom z pravidel pro poutníky: „Tak jako existuje láska na první pohled mezi lidmi, tak existuje mezi člověkem a místem. (...) Opravdu silná místa se otevírají třeba jen na pár hodin za celý rok. Je nutné sem přicházet za různých denních a ročních dob. Vhodné jsou chvíle, kdy zrak ztrácí jasná měřítka – za mlhy a ve tmě. Některá místa (a některé pravdy) se ukazují, jen když na ně není jasně vidět.“ (CÍLEK, Václav. *Makom. Kniha míst*. 1. vyd. Praha : Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-91-8, s. 215).

Základní tázání, na něž se v předkládané disertační práci o filosofických a kulturně-antropologických aspektech vztahu člověka k městu zaměřujeme, můžeme formulovat následujícím způsobem:

- 1. *Jak se město ukazuje? Jaká je jeho optika?***
- 2. *V čem se město zpřítomňuje? Jakým způsobem je město horizontem?***
- 3. *Co se ve městě ukazuje? Jaké fenomény můžeme ve městě najít?***

Cílem předkládané práce je předvést, jakým způsobem se tematikou města zabývali významní badatelé z oblasti filosofie a dalších společenských věd. V případě děl z oblasti sociologie, historie a teorie architektury je naším cílem najít přesahy do filosofického myšlení. Dalším cílem je ukázat, které prvky města můžeme rozlišit, jaké pojmy jsou pro přemýšlení o městě důležité a především, z jakých výchozích pozic se může člověk k městu vztahovat. Naším cílem je i analyzovat tři specifické prvky města – lávky a mosty, lavičky a obchodní centra (jakási města ve městě) – a pokusit se, s důrazem na aspekt svobody a lidského sdílení, o jejich filosofickou reflexi. Dílčím, avšak důležitým cílem je reflektovat specifičnost vztahu k městu v případě lidí se zdravotním znevýhodněním.

Cílem naší práce je zodpovědět následující dílčí otázky:

1. Co je důležité pro naše porozumění tomu, co to město vlastně je?
2. Které společenské vědy se městem zabývají a z jakých úhlů pohledu jej zkoumají?
3. Kteří filosofové patří k těm, kteří se ve svých dílech věnovali tématu města? Jakým způsobem město tematizovali?
4. Kteří významní badatelé známí české veřejnosti se problematikou města zabývali? Které jejich myšlenky tvoří přesah do filosofického myšlení nebo jsou pro filosofické porozumění tématu důležité?
5. Které myšlenky významných filosofů je možné považovat za ústřední ve „filosofii města“?
6. Jakými problémy a jak se zabývá filosofie architektury?

7. Z jakých pozic se může člověk vztahovat k městu?
8. Které pojmy jsou důležité pro myšlení o městě a architektuře?
9. Jak se nám nejen skrze filosofické myšlení ukazují lávky a mosty?
10. Jak se nám ve filosofické reflexi ukazuje prvek města – lavička?
11. Co pro nás představuje obchodní a zábavní centrum?
12. Jaká jsou případná specifika vztahu člověka se zdravotním znevýhodněním k městu? Toto poslední tázání se v dílčích krocích objevuje jako součást tázání předchozích.

Hlavními metodami práce jsou interpretace textů spjatých s městem a filosoficky inspirovaná analýza sepětí člověka s městem jako lidsky budovaným, obývaným, sdíleným místem a časem a s jeho žitými fenomény.

2 Město a jeho optika aneb Jak se město ukazuje

2.1 Co je to město?

Město je složitý fenomén. Město jako druh sídla nabývá různých podob. Můžeme si představit horské městečko se sedmi sty obyvateli, menší průmyslové město s dvaceti tisíci obyvateli, krajskou metropoli na soutoku řek se sto tisíci obyvateli, přístavní velkoměsto² s půldruhým milionem obyvatel či dokonce město osmimilionové. Měštům mohou přináležet i různé charakteristiky související se současnou či dřívější zaměřeností na druh hospodářství či kulturní činnosti – město hornické, průmyslové, lázeňské, univerzitní. Města se liší dobou vzniku, způsobem založení a mírou plánování svého růstu – jsou města historická, starobylá i moderní, založená ve 20. století –, známe města vzniklá spontánně na vhodných místech, záměrně založená panovníkem i města vzniklá překotně (horní města), známe města „roslá“ chaoticky i města, jejichž rozvoj byl a je předem plánován³. Města mohou mít i specifické vlastnosti a s nimi spojené problémy – město postavené na tající věčně zmrzlé půdě nebo na dubových pilotech. Mohou získat nový charakter – město zkrachovalé či město duchů. Mnohá města se mohou chlubit i oficiálně přiznanými či mezi lidmi tradovanými přívlastky (vědecké město, město piva, město vína, město pohádky, salon republiky, město, které nikdy nespí).

² Případné pokusy o definici fenoménu města komplikují i takové drobnosti jako je užití pojmů a označení. Jako příklad můžeme uvést použití slova „velkoměsto“. Možnost užití tohoto slova podléhá tomu, v jakém rámci o městě hovoříme, v rámci jaké společnosti a doby město hodnotíme jako velké. Zatímco v současné ČR je velkoměstem již město se sto tisíci obyvateli, v rámci USA se o velkoměstě hovoří tehdy, má-li město 500 tisíc obyvatel. Srovnej: MUSIL, Jiří. Velkoměsto. In PETRUSEK, M. a kol. *Velký sociologický slovník*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-311-3, s. 1379–1380.

³ Někdy může dojít k překvapivému odhalení a změně náhledu. V. Cílek upozorňuje na objev Miloše Krumla (v knize *Über das Stadtbild*), že i v Kutné Hoře, která je uváděna jako příklad města rostlého bez jakéhokoliv plánování, existují znaky sofistikovaného plánování rozmístění budov a ulic. Viz CÍLEK, Václav. *Makom. Kniha míst*. 1. vyd. Praha : Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-91-8, s. 22–27. J. Hrůza podotýká, že právě živelně rostlá města ve své době nejlépe reagovala na potřeby lidí a na charakter místa. Viz HRŮZA, Jiří. *Svět měst*. 1. vyd. Praha : Academia, 2014. ISBN 978-80-200-1808-3, s. 16.

Přestože přinést obecně platnou definici města není jednoduché a není to ani cílem naší práce, uvádíme jako příklad řešení vysvětlení významného českého sociologa. Ač je následující definice činěna z pozic sociologie, považujeme ji za užitečnou i pro naše další přemýšlení o městě. Podle J. Musila je město jakýmsi mikrokosmem, u něhož lze rozlišit čtyři stránky: a) hmotnou a morfologickou (budovy, sítě a jejich uspořádání, lidé a jejich pohyby ...), b) funkční a institucionální (např. hospodářské, politické a sociální aktivity, organizace, pravidla), c) sociální a psychickou (způsob života, sociální vztahy) a d) sémiotickou (prostor a artefakty tvoří soustavu znaků nesoucích informace nejen o kulturních obsazích určitého města). Tyto složky jsou přitom úzce propojené a navzájem se ovlivňují. Podle Musila je neskutečné podat obecnou definici města, přesto se o ni pokouší: Město je jednou z podob územního společenství. Je pro něj charakteristická velká hustota obyvatel, budov a sítí, dochází v něm k vysoké míře dělby práce, což se „projevuje koncentrací průmyslových a později obslužných, informačních a řídicích činností“. Město je „místem s vysokou mírou sociální komunikace, produkce, shromažďování, výměny a předávání hmotných statků a symbolů“.⁴ Musil také upozorňuje na existenci diskuse mezi odborníky o tom, zda vůbec má smysl srovnávat města starověká se současnými moderními, jestliže vnitřní struktura a význam města ve vztahu ke globální společnosti je u obou typů sídel rozdílná. Poukazuje i na názor, že ve vysoce urbanizovaných společnostech není třeba rozlišovat mezi městem a venkovem, neboť tyto společnosti jsou ve své celkovosti městské.⁵

Filosof **Jan Sokol** ve své *Malé filosofii člověka* připomíná, že většina obyvatel bohatých společností žije ve městech, která jsou vlastně umělými světy vytvořenými lidmi podle jejich představ, světy, v nichž lidé přestávají být závislí na přírodě. Vysvětluje, že v minulosti města vznikala tam, kde bylo prosperující zemědělství a dostatek přebytků a že další existence měst je na trvajícím prosperitě

⁴ MUSIL, Jiří. Město. In PETRUSEK, M. a kol. *Velký sociologický slovník*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-311-3, s. 609.

⁵ Tamtéž, s. 610.

zemědělství závislá. Říká: „Účelem měst je zacházet s přebytky – populace, zboží, majetku, času – a to, co se ve městech děje, je z hlediska holého přežití vždycky jakýsi luxus: obchod, kultura, vzdělanost, průmysl, doprava.“⁶

Zdeněk Pinc se v textu *Město versus pospolitost*⁷ zamýšlí (s častými odkazy na Jana Sokola) nad možnou aplikací typologie mezilidských vazeb Ferdinanda Tönniese (1885–1936) na rozdíl mezi venkovským a městským životem. Vysvětluje, že základem pospolitosti (Gemeinschaft) je podle Tönniese přirozená vůle (Wesenwille) vyvěrající z vnitřních potřeb člověka, základem společnosti (Gesellschaft) je arbitrární vůle (Kürwille), která vede k chování zaměřenému na vnější cíle. Zatímco lidé v pospolitosti (typu příbuzenství, sousedství nebo přátelství) mají své stálé role, lidé ve společnosti žijí vedle sebe bez nutného sepětí, nemají stálé role, naopak své role střídají, hlídají si své zájmy, o potřeby druhých se nezajímají. Pinc upozorňuje na debatu odborníků o přirozenosti těchto dvou základních vazeb a vychází z předpokladu, že pro člověka jsou přirozené obě dvě. I když není jisté, jak bylo společenství lidí tvořeno v prvních městech, je prý nepochybné, že právě ve městech od doby neolitu je vazba typu Gesellschaft poprvé realizována delší dobu.⁸ Ve městě tedy převládají vazby typu Gesellschaft, lidé ve městě žijí mezi velkým počtem cizích lidí, musí se naučit chovat se k nim tak, aby je nepopudili, ale zároveň tak, aby se tlaku jiných lidí ubránili. K tomu jim pomáhá i odlišení jednotlivých zón intimity – ložnice, kuchyň, předsíň v bytě, přístupová cesta k domu, ulice. Pinc se zmiňuje o možném důvodu konfliktu automobilistů s chodci: Obyvatel města, který vyjíždí svým autem do práce, se vydává do veřejného prostoru, kde vládne anonymita, vydává se tam však v autě, které tvoří jeho intimní zónu podobně jako jeho ložnice a pokud se včas nepřizpůsobí skutečnosti anonymity veřejného prostoru, cítí se ostatními ohrožován a chová se

⁶ SOKOL, Jan. *Malá filozofie člověka a Slovník filozofických pojmů*. Praha : Vyšehrad, 1998, ISBN 80-7021-253-5. Kap. „Město“, s. 216.

⁷ PINC, Zdeněk. *Město versus pospolitost*. In SOKOL, Jan, PINC, Zdeněk. *Antropologie a etika*. Praha : Triton, 2003. ISBN 80-7254-372-5, s. 60–68.

⁸ Tamtéž, s. 60–65.

nepřiměřeně agresivně.⁹ Pinc dodává, že vývoj měst od průmyslové revoluce znamenal vymizení pospolitosti typu *Gemeinschaft* – distinkce mezi pospolitostí a společnostmi už není plně zřejmá a „rozplynula se v globální vesnici“.¹⁰

2.2 Město jako předmět zkoumání vědních disciplín

Město a život člověka v něm lze zkoumat v rámci mnoha vědních disciplín, jako jsou historie (historie měst, historie architektury, historie umění, historie urbanistických teorií), urbanismus (tj. teorie plánování a stavby měst jako součást architektury), sociologie (sociologie města, demografie, sociální geografie, sociální ekologie, sociologie bydlení), psychologie (včetně psychologie vnímání a psychologie architektury), sociální patologie, kulturní antropologie, etnologie velkého města, estetika, filosofie. V posledních letech se městem zabývají i disciplíny jako gerontosociologie. Právě v sociálních vědách (včetně gerontosociologie) byl v posledních desetiletích zaznamenán obrat k prostoru (a tedy potažmo i k městu), tj. „urbánní“ se stalo ústředním tématem teoretických úvah i výzkumů, byť město a život v něm byly již dříve tematizovány.¹¹

Domníváme se, že hranice mezi zkoumáním v jednotlivých vědách a také hranice mezi sociologickým, historickým, psychologickým či estetickým zkoumáním na jedné straně a filosofickým na druhé straně není vždy jednoznačně určitelná. Poznatky jednotlivých věd se stávají výchozími, nosnými či alespoň neopominutelnými pro výzkum v rámci jiných věd. Filosofické přesahy lze najít např. v bádáních sociologů či psychologů. Fenomén města vytváří prostor pro interdisciplinární či dokonce transdisciplinární bádání.

Fenomén města lze uchopit rozličným způsobem a z mnoha úhlů pohledu. Například je možné zabývat se historií vzniku měst či velkoměst, urbanizací

⁹ Tamtéž, s. 65–66.

¹⁰ Tamtéž, s. 67.

¹¹ VIDOVIČOVÁ, Lucie, GALČANOVÁ, Lucie, PETROVÁ KAFKOVÁ, Marcela, SÝKOROVÁ Dana. *Stáří ve městě, město v životě seniorů*. 1. vyd. Praha, Brno : Sociologické nakladatelství (SLON), Masarykova univerzita, 2013. ISBN 978-80-210-6095-1, s. 22 a 38.

společnosti, dějinami jednotlivých konkrétních měst, demografickým vývojem v určitém městě, městskou architekturou, dopravou ve městě, schopností lidí orientovat se ve svém prostředí, dopadem urbánních změn na staré obyvatele. Je možné se zabývat vztahem člověka k městu z hlediska psychologického a estetického působení architektury města, filosofickými aspekty sakrálních prostorů, symbolickými významy jednotlivých staveb či zkušeností domova městského člověka.

2.3 Město jako předmět zkoumání filosofie

V této kapitole uvedeme příklady tematizování města v dílech vybraných filosofů.

Nejprve zmíníme ta díla, jejichž souvislost s tématem města je obecně známá. Budeme-li pátrat po filosofickém uchopení města, pak nám nemůže na mysli nevytanout město jako symbol – **J. A Komenský** v knize *Labyrint světa a ráj srdce* na symbolu města vysvětluje lidskou situovanost a pouť člověka životem. O tomto díle se mluví jako o dystopii – negativní utopii. Utopie je ideální obec či stát. Tedy další jména z historie filosofie, která se nám vybaví, jsou **Thomas Moore**, **Thomas Campanella** a **Francis Bacon**. Jenže i zde se setkáváme s obtíží tradovanou už od antiky, od Aristotela – jak od sebe při přemýšlení odlišit *polis*, *město* a *společenství*. Baconova *Nová Atlantida* je město s přístavem, moderně organizované společenství s vládou, tedy i stát, Moorova *Utopie* je ostrovní společenství působící jako stát, přičemž na ostrově je 54 měst. Campanellův *Sluneční stát* je město, společenství i stát.

Abychom ilustrovali šíři možných způsobů filosofického tematizování města, připomeneme i některá další díla filosofů, kteří se problematiky města dotkli.

Město může být názornou ukázkou při výkladu způsobu přemýšlení, pomůckou k vysvětlení lidské situovanosti ve světě a k osvětlení vztahu člověka k tomu, co jej přesahuje. Město a život v něm může být východiskem pro politicko-filosofické zkoumání moci, pro etické zkoumání odpovědnosti, viny, trestu a odpuštění či pro ryze filosofické hledání charakteristik dnešní doby.

Svatý Augustin se problematiky města dotýká, když v díle *O obci Boží* říká, že symbolem obce pozemské je Babylon a symbolem obce Boží je Jeruzalém. I zde jde ale spíše o obraz společenství lidí a jejich životního zacílení. Zatímco pozemskou obec představují hříšníci, následovníci Kaina, obec boží představují následovníci Ábela, kteří upřednostňují lásku k Bohu nad láskou k sobě.¹²

¹² Srovnej: TRETERA, Ivo. *Nástin dějin evropského myšlení. Od Thaléta k Rousseauovi*. 4. vyd. Praha, Litomyšl : Ladislav Horáček, Paseka, 2002, ISBN 80-7185-171-X, s. 169.

René Descartes v *Rozpravě o metodě*¹³ ve výkladu nutnosti dodržovat správné metody v myšlení užívá jako příměr město rostlé postupně a město stavěné podle plánu jednoho tvůrce.

Jean-Jacques Rousseau ve městě spatřuje obraz doby s její mocí nad člověkem, který je nesvoboden a tápe v osidlech civilizace, která je protikladná lidské přirozenosti a přírodnímu dějství.

Albert Camus zase do města umísťuje děj svého románu *Mor*, který je filosofickou skicou života: doby a lidských přístupů k životu v existenciální situaci určené smrtelným ohrožením. Jedná se o symbolický obraz Francie v době okupace a nacismu – černého moru, jde o existenciální situaci moderního člověka, který je ohrožen sotva viditelnou smrtelnou nákazou, která může nabývat různé podoby. Město tu však není jen kulisou, je důležitou součástí příběhu a nabývá nezvyklých charakteristik: „Jak například vyvolat v někom představu města bez holubů, bez stromů a zahrad, kde neuslyšíte ani mávání křídel, ani šumění listů, jedním slovem místa bez barvy?“¹⁴ Dále se Camus dotýká lidského rozměru: „Nejpohodlněji můžeme poznat nějaké město, když vypátráme, jak tu lidé pracují, jak se milují a jak umírají. V našem malém městě snad vlivem podnebí se to dělá všechno dohromady s tímž frenetickým a nepřítomným výrazem.“¹⁵ Oran je popisován jako odlišný od jiných měst: „Zato Oran je zřejmě město bez předtuch, to jest město zcela moderní.“ „Nemocný se tu cítí naprosto opuštěný.“¹⁶

Město se stává důležitým rámcem i v případě Foucaultovy knihy *Dohlížet a trestat* z roku 1975. **Michel Foucault** mimo jiné podává výklad dvou principů techniky moci. První technika – *princip vyloučení* – je ilustrována na nákaze leprou, kdy jsou nemocní přesunuti do prostoru na okraji města. Druhá technika – *princip rozčlenění* – je vysvětlena na nákaze morem, kdy je město rozděleno na čtvrti, které jsou přísně hlídány dozorci a především syndiky. Ti mají stále aktuální přehled o

¹³ DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*. 3. vyd. Praha : Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0216-5, s. 13–19.

¹⁴ CAMUS, Albert, *Mor*. Praha : SNKLU, 1963, s. 19.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ Tamtéž, s. 20.

nakažení či nenakažení obyvatel, případně o jejich smrti. Princip rozčlenění moci znamená dokonale organizovaný dohled a kontrolu. Obraz města nakaženého leprou v sobě podle Foucaulta zahrnuje politický sen o *čistém společenství*, obraz města nakaženého morem koresponduje s představou *disciplinární společnosti*.¹⁷

Francouzsko-židovský filosof **Emmanuel Lévinas** (1906–1995) se v textu *L'au-delà du verset: lectures et discours talmudiques* z roku 1982 zabýval problematikou útočištných měst. Tento text nalezneme v souboru textů *Etika a nekonečno*¹⁸, který vyšel česky v roce 1994. Útočištná města měla dle svatých textů sloužit k ochraně a zajištění dobrého života bezděčných vrahů, kterým hrozila smrt z rukou pokrevního mstitele. Bezděčný vrah nebyl posuzován jako plně nevinný, protože i nedostatek pozornosti svědčil o jeho pochybném charakteru. Přesto mu měl být umožněn bezpečný a duchovně bohatý život. Žákům Tóry se dokonce mělo dostat pokračování učení se svým učitelem.¹⁹ Útočištná města v sobě skrývají dvojznačnost – „zločin, který není zločinem, a je trestán trestem, který není trestem“, přičemž mohou vést k nenávisti i k soucitu.²⁰ Instrukce útočištných měst představuje dle Lévinase vysokou míru humanismu a pozornosti k lidství.²¹ Autor se zamýšlí nad tím, zda i naše současná města nejsou útočištnými městy pro nás, kteří se cítíme nevinnými, protože si neuvědomujeme, nebo zapomínáme, že naše situace a naše jednání je příčinou něčeho špatného na jiném, třeba i vzdáleném místě.²² Dospívá k závěru, v čem spočívá podstata Jeruzaléma jako nového a jiného útočištného města: „Útočištné město je místem civilizace či lidství, jež poskytuje ochranu subjektivní nevinnosti a odpouští objektivní vinu a veškeré nezáměrné činy. Je městem civilizace politické, „lepší“ než civilizace takzvaně svobodných vášní a tužeb, jejichž nekontrolované rozpoutání vede ke světu, kde podle slov

¹⁷ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*. Praha : Dauphin, 2000, ISBN 80-86019-96-9, s. 275–280.

¹⁸ LÉVINAS, Emmanuel. *Etika a nekonečno*. 1. vyd. ISE : Praha 1994. ISBN 80-85241-67-6, s. 9–97 a 145–156.

¹⁹ Tamtéž, s. 26–41.

²⁰ Tamtéž, s. 37.

²¹ Tamtéž, s. 29.

²² Tamtéž, s. 30–31.

Pirkej Avot „lidé jsou schopni navzájem se zaživa požírat“; městem civilizace uznávající sice zákon, ale přece jen civilizace politické, ve své spravedlnosti pokrytecké, neustále – a jistě právem – ohrožované krevním mstitelem.“²³

Pokud bychom měli jmenovat badatele, kteří se věnovali otázkám spojeným s fenoménem města z pozice filosofie, pak by to byli především **Martin Heidegger**, **Christian Norberg-Schulz**, **Walter Benjamin** a **Otto Friedrich Bollnow**, z českých pak **Karel Kosík**. Součástí filosofie města je filosofie architektury. Přehled problémů této disciplíny systematicky předkládá **Saul Fischer**, dalšími problémy se zabývá i **Jonathan Michael Hill**. Filosofickým předpokladům architektury se u nás věnuje **Petr Rezek**. **Jiří Eduard Hermach** zkoumá setkání filosofie a architektury v jejich počátcích v antickém Řecku. Protože s problematikou vztahu člověka k městu úzce souvisí i *fenomén domova*, nelze nejmenovat i **Jana Patočku**. K městu a jeho architektuře se stejně jako k jiným částem světa a k světu samotnému nějak vztahujeme. Proto i pro naše téma je důležitý pojem *intencionality* **Edmunda Husserla**. Město a architektura v něm je součástí našeho života, který bychom měli žít autenticky, s vědomím našeho pramene, se zřetelem na nutnost budování k životu nutných referentů. Inspirativní jsou proto pro nás názory **Anny Hogenové** a její upomínky na dílčí názory Patočky a jeho učitelů.

V následujících kapitolách myšlenky těchto a mnoha dalších autorů představíme podrobněji.

²³ Tamtéž, s. 40–41.

2.4 Fenomén města v literatuře známé v českém prostředí

Problematikou města a vztahu člověka k městu se zabývá řada světových i českých badatelů. V této kapitole se zaměříme na díla významných českých autorů tvořících v posledních zhruba šedesáti letech a na významné zahraniční myslitele, s jejichž díly se čeští čtenáři mohli seznámit přímo či nepřímo prostřednictvím jiných autorů. V případě badatelů z oboru sociologie, historie, architektura, historie architektury apod. se zaměříme především a právě na ty jejich myšlenky, které tvoří přesah do filosofického myšlení, nebo jsou pro porozumění věci a pro filosofické uchopení problematiky důležité.

Za významné české osobnosti zabývající se městem už od 60. let 20. století je třeba považovat Jiřího Hruzu a Jiřího Musila.

Jiří Hruza (1925–2012), český architekt, urbanista a historik teorie plánování a stavby měst publikoval své knihy o historii a urbanismu měst od 60. let 20. století. Jmenujme například tituly *Budoucnost měst*, *Teorie města* a *Slovník soudobého urbanismu*²⁴. Za jeho zásadní titul můžeme považovat knihu vydanou v roce 2014 *Svět měst*²⁵, v níž na téměř sedmi stech stranách podává syntetický výklad vzniku a historie měst. Svůj výklad vede především z pozice fyzické interpretace, tedy zabývá se městem jako hmotným souborem prostorů, ploch a staveb, které jsou nutným prostředím pro ekonomické a sociální děje společnosti. Začíná u starověkých měst v Anatolii, Egyptě a Mezopotámii, končí u současných měst v USA. V poslední kapitole se zabývá současnými trendy v architektuře a v urbanismu. Pozornost věnuje i moderním mrakodrapům. Připomíná, že města jsou

²⁴ HRŮZA, Jiří. *Budoucnost měst*. 1. vyd. Praha : Orbis, 1962. 312 s., příl.; HRŮZA, Jiří. *Teorie města*. 1. vyd. Praha : Československá akademie věd, 1965. 327 s., obr. Příl. a HRŮZA, Jiří. *Slovník soudobého urbanismu*. 1. vyd. Praha : Odeon, 1977. 341 s., obr. příl.

²⁵ HRŮZA, Jiří. *Svět měst*. 1. vyd. Praha : Academia, 2014. 712 s. ISBN 978-80-200-1808-3.

„jednou z nejkompexnějších výpovědí o době svého vzniku a časech následujících“.²⁶

Jiří Musil (1928–2012), český sociolog, se zabýval sociologickými otázkami města a urbanizace společnosti. V roce 1967 vydal knihu *Sociologie soudobého města*²⁷. Spolu s dalšími autory vydal v roce 2002 rozsáhlejší knihu *Zrod velkoměsta*²⁸.

V kapitole *Co je urbanizace* vysvětluje proměny významu pojmu urbanizace a následně urbanizaci jako fenomén. Dle současného pojetí představuje *urbanizace* změnu „sociálně prostorových forem organizace společnosti“.²⁹ Jde o systémovou změnu v celé společnosti, která probíhá v určité časově vymezené době. Nejde tedy pouze o náhlý nárůst jednotlivých měst v určitém historickém období, ani o kontinuální historický proces trvajících od dob počátků existence měst. Urbanizace je součástí modernizace společnosti, představuje proces proměny venkovské společnosti na městskou. Nejde jen o změnu v rozmístění osídlení v prostoru určité společnosti, ale i o změnu v oblasti ekonomické, sociální, institucionální, kulturní. Proměna se týká i způsobu myšlení, životního stylu, hodnotového systému člověka. Ačkoliv je urbanizace procesem univerzálním, v jednotlivých částech světa má svá specifika a probíhá v různých obdobích a různě rychle. Odlišný charakter má urbanizace například v Jižní Americe a v Číně. Evropský kontinent je téměř celý urbanizován, proces urbanizace začal v polovině 18. století v Anglii. Musil však také zdůrazňuje, že nejde o změny vedoucí ke statické situaci. Ve vysoce urbanizovaných částech světa dochází k dalším proměnám, mezi nimi jde například

²⁶ Tamtéž, s. 608.

²⁷ MUSIL, Jiří. *Sociologie soudobého města*. Praha: Svoboda, 1967.

²⁸ MUSIL, Jiří, HORSKÁ, Pavla, MAUR, Eduard. *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*. 1. vyd. Praha – Litomyšl : Ladislav Horáček – Paseka, 2002, 235 s. ISBN 80-7185-409-3.

²⁹ MUSIL, Jiří. Co je urbanizace. In HORSKÁ, Pavla, MAUR, Eduard, MUSIL, Jiří. *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*. 1. vyd. Praha, Litomyšl : Ladislav Horáček – Paseka, 2002, ISBN 80-7185-409-3, s. 8.

o desurbanizaci a reurbanizaci.³⁰ Pro naše téma je důležité potvrzení, že fenomén města, městského života se dotýká většiny lidí, i těch, kteří ve městě nebydlí.

Architekturou a jejím urbanistickým kontextem se zabývá kniha *Architektura a město*³¹ z roku 1996, jejímiž autory jsou **Pavel Halík, Petr Kratochvíl a Otakar Nový**. **Pavel Halík** se ve své části knihy zabývá historií urbanistických teorií, mimo jiné přibližuje názory Le Corbusiera. Uvádí obecnou zkušenost, že po staletí rostlý organický prostor je existenciální bází života člověka, nutným doplněním i případných novějších urbanistických celků, a nemůže být nahrazen žádnou konstruktivistickou teorií.³² Nakonec představuje postmodernistický přístup k architektuře a urbanistickým teoriím, podle něhož je primární architektura, která tvoří urbanistický prostor, nikoliv urbanistická teorie, která by určovala architekturu. Důraz na „urbanistickou architekturu“ znamená opětovný příklon k existenciálním kvalitám prostředí.³³

Petr Kratochvíl zkoumá město jako kulturní fenomén. Poukazuje na to, že kulturní aspekt historie měst spočívá v tom, že ve vzhledu a vnitřním uspořádání všech procesů ve městě se projevuje, jakým způsobem se lidé v určité době a kulturní oblasti vztahovali ke světu, jak rozuměli svému postavení v něm. Vysvětluje, že prostor středověkého města je současně antropomorfní i teocentrický: Zatímco půdorys města a světské stavby odpovídají měřítkům lidského smyslového vnímání i peššímu pohybu, výška katedrál vyjadřuje touhu po přesahu z konečnosti lidského života a světa. V novověku se důraz přesouvá k estetickému pojetí prostoru. V 19. století dochází k tomu, že zatímco centra s bulváry jsou budována s myšlenkou na estetizaci prostoru, průmyslová předměstí často rostou chaoticky či na základě pouhého geometrického schematismu. Funkcionalismus v urbanismu chápe prostor jako homogenní kontinuum s určitými

³⁰ Tamtéž, s. 7–53.

³¹ HALÍK, Pavel, KRATOCHVÍL, Petr, NOVÝ, Otakar. *Architektura a město*. Praha : Academia, 1996. ISBN 80-200-0245-6.

³² HALÍK, Pavel. Počátky a proměny současné urbanistické scény. In HALÍK, Pavel, KRATOCHVÍL, Petr, NOVÝ, Otakar. *Architektura a město*. Praha : Academia, 1996. ISBN 80-200-0245-6, s. 39.

³³ Tamtéž, s. 40–44.

funkčně rozdílnými zónami. V tom se projevuje tehdejší důraz na mobilitu jako součást životního stylu. Takové pojetí prostoru však v sobě nezahrnuje pro život potřebnou zakotvenost v nějakém místě. V současné době naopak podle Kratochvíla dochází k tomu, že se opět dbá na to, aby určité prostorové formy jako jsou ulice a náměstí, byly opět významnými místy.³⁴ Autor vysvětluje, že v charakteru města se projevuje i to, jak člověk určitého období rozumí času (různě rušné části města, vztah mezi novou a starobyklou zástavbou) a dokonce i jak rozumí dějinným epochám (snaha zachovat starobylá místa či naopak snaha vše staré nahradit novým).³⁵ Dodává, že v charakteru města a jeho jednotlivých částí lze číst sociální postavení skupin obyvatel. A že v historii měst lze sledovat i proměňující se vztah člověka k přírodě. Zatímco ve středověku byla příroda v podobě zelinářských zahrad a vinic přirozenou součástí města, později se v důsledku rozšiřování a zahušťování měst styk s přirozenou přírodou omezoval, zároveň se však rozvíjelo budování esteticky pojatých zahrad i větších krajinných celků. V 18. a 19. století je zdůrazňována příroda jako nutná součást přirozeného života člověka, za účelem rekreace a ozdravení jsou budovány parky, aleje v ulicích, jsou kultivována nábřeží. Kratochvíl svůj text uzavírá názorem, že skutečnost, že lidé vždy potřebovali, aby se ve městě zobrazovaly jejich potřeby, názory, by měla být výzvou pro budoucí budovatele měst.³⁶

Otakar Nový v kapitole *Řeč architektury* vysvětluje, že jednotlivá architektonická díla mají svou řečí v lidech vyvolávat rozličné pocity – pocity bezpečí, pohody, respektu, pokory, víry v Boha –, a různé nálady – např. touhu po hře, slavnostní náladu.³⁷ Seznamuje nás s historickými proměnami některých prvků

³⁴ KRATOCHVÍL, Petr. Město jako kulturní fenomén. In HALÍK, Pavel, KRATOCHVÍL, Petr, NOVÝ, Otakar. *Architektura a město*. Praha : Academia, 1996. ISBN 80-200-0245-6, s. 71–80.

³⁵ Tamtéž, s. 80–83.

³⁶ Tamtéž, s. 83–87.

³⁷ NOVÝ, Otakar. Řeč architektury. In HALÍK, Pavel, KRATOCHVÍL, Petr, NOVÝ, Otakar. *Architektura a město*. Praha : Academia, 1996. ISBN 80-200-0245-6, s. 109.

města – cesty, architektonické stěny, brány, čestného dvora, sloupořadí, sloupu, schodiště, nábřeží.³⁸

V poslední části knihy **Petr Kratochvíl** představuje vývoj vztahu člověka ke kulturním památkám. Připomíná, že k existenci člověka patří nejen jeho vztah k budoucnosti, neboť ten jeho životu dává směr, ale i vztah k minulosti individuální a kolektivní, protože ta mu přináší stabilitu, vědomí kořenů. Historické části měst v sobě podržují časovou hloubku, jsou symbolem nejen stálé změny, ale i trvání a odolávání času.³⁹

Podívejme se za naše hranice. Jaká významná díla o městě a vztahu člověka k městu vznikla v zahraničí?

Český čtenář se mohl v 70. letech 20. století seznámit s myšlenkami Waltera Benjamina. Německý filosof **Walter Benjamin** (1892–1940) ve svém textu z roku 1935 (vydáno 1955) *Paříž, hlavní město devatenáctého století*, který byl částí zamýšleného projektu – výkladu 19. století, popisuje Paříž druhé poloviny 19. století. Vysvětluje podmínky vzniku pasáží jako střediska obchodu, poukazuje na kult zboží předváděný na světových výstavách, na to, že se odděluje pracoviště soukromého člověka od jeho bydliště a že interiér se pro soukromého člověka stává vyjádřením jeho individuality. Nakonec se zabývá podstatou a dopady Haussmannovy první přestavby Paříže.⁴⁰

Generace architektů, urbanistů a sociologů, ale i estetiků ovlivnila kniha amerického teoretika urbanismu **Kevin Lynche** (1918–1984) z roku 1960 *The Image of the City*, která ač u nás poměrně známá, v češtině (*Obraz města*⁴¹) vyšla až roku 2004. Kevin Lynch ve své knize prezentuje výsledky výzkumu vnímání města

³⁸ Tamtéž, s. 109–126.

³⁹ KRATOCHVÍL, Petr. Nová architektura v historickém prostředí. In HALÍK, Pavel, KRATOCHVÍL, Petr, NOVÝ, Otakar. *Architektura a město*. Praha : Academia, 1996. ISBN 80-200-0245-6, s. 163–164.

⁴⁰ BENJAMIN, Walter. Paříž, hlavní město devatenáctého století. In BENJAMIN, Walter. *Dílo a jeho zdroj*. Praha : Odeon, 1979, s. 67–78.

⁴¹ LYNCH, Kevin. *Obraz města*. 1. vyd. Praha : Polygon, 2004. ISBN 80-7273-094-0.

obyvateli. Pro výzkum byla zvolena tři města – osobitý Boston, nápadně beztvare město Jersey City a Los Angeles, nové město založené na pravidelném půdorysu. Výzkum potvrdil autorovy hypotézy o vytváření obrazu prostředí v mysli člověka. Do tématu vnímání města tak Kevin Lynch přinesl pojmy označující základní prostorové struktury – *uzel, cesta, oblast, okraj, významný prvek*. Říká, že tyto prostorové struktury jsou základem obrazu („*Image*“) prostředí v mysli člověka, pomáhají mu orientovat se ve svém prostředí. Správný obraz v mysli člověka pak Lynch chápe jako důležitý pro jeho pocit bezpečí a emocionální jistoty. Rozlišuje obecný obraz města, individuální a skupinový obraz města. Za důležité považuje, aby urbanisté a architekti při plánování měst znali přinejmenším skupinové obrazy města. Zdůrazňuje potřebu „*imageability*“ („obrazovosti“) – takové vlastnosti prostředí, která umožní vytvoření strukturovaného mentálního obrazu prostředí.

V českém prostředí neopominutelnou publikací je desáté číslo *Cahiers du CeFRÉS*⁴² z března 1996, které je věnováno městu. Najdeme v něm inspirativní texty či části textů francouzských odborníků, zvláště historiků, zabývajících se městem. Historik **Pierre Nora** (*1931), představitel třetí generace „školy análů“, se v textu z roku 1984 zabývá souvislostí mezi dějinami, historií a pamětí, rozlišuje *místa dějin* a *místa paměti*. Místy paměti, jejichž smyslem je především zastavit čas, nepovolit zapomínání, jsou podle něho například události a knihy, které v sobě zahrnují vůli k paměti. Věci, knihy, události, které nebyly činěny s vědomím, že se k nim mohou vrátit historici, se stávají místy dějin. Za místa paměti považuje všechny státní ústavy, všechny diplomatické smlouvy, ale i učebnice historie, dále místa jako katedrálu v Chartres, která je svědectvím doby. Jako možné další kritérium pro rozlišení míst paměti a všech věcí dějin uvádí to, že místo paměti nemá referenta v realitě, že je odkazem pouze k sobě.⁴³

⁴² BENSA, Alban, HUBINGER, Václav. (eds.) *Antologie francouzských společenských věd : Město. Cahiers du CEFRES No. 10*, Praha : CEFRES, 1996, ISBN 80-7901759-7-X.

⁴³ NORA, Pierre. *Mezi pamětí a historií: problematika míst*. In BENSA, Alban, HUBINGER, Václav (eds.) *Antologie francouzských společenských věd: Město. Cahier du CeFRÉS. No. 10*, Praha : Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, březen 1996. ISBN 80-901759-7-X, s. 39–64.

Historik **Bernard Lepetit** (1948–1996), představitel čtvrté generace „školy análů“, se v textu *Čas měst* z roku 1994 zabývá časovostí města a poukazuje na potřebnost neoddělování analýzy městského společenství od výzkumu architektury a urbanismu. Říká: „Město prostorové prvky a zvyky z různých období minulosti neodděluje, naopak, ve stejné době je slučuje. Dlouhotrvající a plynulé změny v chování obyvatel města se kříží se zdůrazněným rytmem vývoje vzniklých forem.“⁴⁴ O časovosti města a jeho prvků se z textu dozvídáme, že jednotlivé městské prvky jsou v jednom okamžiku různého stáří. Přičemž síť ulic přetrvává delší dobu než parcelace a parcely déle než na nich postavené budovy. Daleko lépe tedy času odolávají volné prostory než ty zaplněné. V současném rozvržení jsou mnohdy viditelné stopy čtvrtí z předchozích období nebo např. stopy již zbouraných hradeb. Nehmotné struktury přetrvávají déle než hmotné. Mezi společnostmi a jí obývaným územím existují komplikované vztahy. Každá společnost přebírá město vytvořené svými předky. Někdy je životnost městských prvků závislá na potřebách společnosti (např. v New Yorku), jindy se zase životní způsob společnosti přizpůsobuje městským formám (příkladem je využití starých paláců v Paříži).⁴⁵ Město je asynchronní samo se sebou, protože ulice, budovy, chování lidí, plán ekonomického uspořádání apod. se vyvíjejí odlišnou rychlostí. Obyvatelé města svým životem město zpřítomňují.⁴⁶

Nakonec Lepetit vysvětluje fenomenologicky zaměřenými sociology navrhovaný pojem „stopa“: Stopa je „částička nesouladu“, vzniká tam, kde dochází k rozdílnému tempu vývoje prostoru a jeho užití. Stopa vzniká tehdy, když už není možné žádné přizpůsobení, žádná úprava. Příkladem jsou hradby měst, které ztratily svůj obranný význam. Pojem stopa doplňuje pojem „nové uspořádání“. Nepotřebný starý prvek může být odstraněn, ale přesto může být postřehnutelný, například zbourané hradby mohou být připomínány umístěním ulic, které je kopírovaly. Stopa

⁴⁴ LEPETIT, Bernard. Čas měst. In BENZA, Alban., HUBINGER, Václav (eds.) *Antologie francouzských společenských věd: Město. Cahier du CeFReS. No. 10*, Praha : Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, březen 1996. ISBN 80-901759-7-X, s. 67.

⁴⁵ Tamtéž, s. 65–67.

⁴⁶ Tamtéž, s. 69.

však může být také využita k jinému účelu. To je osud mnohých budov. V takovém případě stopa přestává být stopou. Město složené z jednotlivých prvků, které pocházejí z různých dob, ale mají své případné nové užití, může existovat v souladu se svou současností. Pro přítomnost měst je proto nezbytná neustálá interpretace a reinterpetace míst. Lepeitit ale upozorňuje, že jde o zčásti determinovaný a zčásti nepředvídatelný proces, protože jednotlivé prvky města nabývají svého významu v závislosti na jiných prvcích a změnách jejich užití a hodnoty.⁴⁷ Pro vztah člověka a města z toho plyne, že člověk svými aktivitami zpřítomňuje město, svou interpretací a reinterpetací míst ovlivňuje časovost města, jeho aktuální synchronizaci se sebou samým.

Ve sborníku najdeme i kapitolu z knihy historika a antropologa **Michela de Certeau** (1925–1986) *Vynalézání každodennosti* z roku 1980. Autor rozlišuje *místo* a *prostor* – zatímco jednotlivé prvky jsou umístěny na určitých místech, s prostorem souvisí pohyb. „V podstatě je tedy prostor používané místo.“⁴⁸ Například náměstí se používáním chodci mění v prostor. M. de Certeau poukazuje na podobnost s pojetím Merleau-Pontyho, své rozlišení místa a prostoru připodobňuje Merleau-Pontyho rozlišení geometrického prostoru a *antropologického prostoru*, který je prostorem *existenčním*. Autor se zabývá rolí chodců pro analýzu města a jeho prvků. Vysvětluje dvojí lidmi užívaný způsob popisu bytu – „mapu“ a „cestu“. Pro popis *mapy* (vedle ložnice je dětský pokoj ...) vidí jako charakteristické *vidění*, tedy znalost míst a jejich vzájemných vztahů, pro popis *cesty* (když zahnete doprava ...) vidí jako zásadní *jítí*, tedy umístování do prostoru. Zamýšlí se nad tím, proč lidé upřednostňují popis typu „cesta“ a podniká exkurz do historie.⁴⁹

V textu se také zabývá hranicí a mostem, tedy vztahem nějakého prostoru a jeho vnějším okolím. V souvislosti s lidským zmocňováním se prostoru zmiňuje

⁴⁷ Tamtéž, s. 72–74.

⁴⁸ CERTEAU, Michel de. Vynalézání každodennosti. In BENSA, Alban, HUBINGER, Václav. (eds.) *Antologie francouzských společenských věd : Město. Cahier du CeFReS*. No. 10, Praha : Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, březen 1996. ISBN 80-901759-7-X, s. 80.

⁴⁹ Tamtéž, s. 77–86.

pojem „*region*“, který užívají George A. Miller a Philip N. Johnson-Laird: *Region* je prostor, který je utvořen nějakou interakcí. V jednom místě je tedy tolik regionů, kolik je tam interakcí.⁵⁰ Z dalšího textu Michela de Certeau plyne, že hranice mezi jednotlivými interakcemi je nerozeznatelná, rozpoznatelná je pouze tam, kde dochází k dotekům lásky či války mezi těly. Připomíná tradiční problém vlastnění hranice – kdo vlastně hranici vlastní? Dále vysvětluje, že hranicí může být zeď, řeka, ale i strom. Taková hranice nemá charakter ne-místa jako hranice na mapě, je prostředníkem komunikace mezi prostorem a aktérem. Hranice se stává mostem mezi dvěma prostory. Mostem, který pouští cizince dovnitř, ale zároveň ho vytlačuje.⁵¹

Ve sborníku nacházíme i výňatek z knihy *Ne-místa. Úvod do antropologie supermodernity* z roku 1992 od francouzského antropologa **Marca Auge** (1935). Auge se zamýšlí nad městy politicky a administrativně centralizované Francie, kde středem je Paříž. Jednotlivé aglomerace se snaží o místo hlavního města v nějaké oblasti, například Thiers je hlavním městem nožičství. Vybudování městských okruhů předchází současné skutečnosti, že u vjezdu do měst nebo na silnicích kolem města jsou vedle sebe cedule upozorňující na památky z 15. století, cedule vyjadřující současnou identitu města (jeho zaměření na nějakou specifickou činnost či jeho specifickou vlastnost) a cedule informující o partnerských městech.⁵² Lze říci, že tyto cedule před městem upozorňují na přítomnost města, lákají na jeho minulost, připomínají jeho identitu a neopomínají souvislost s ostatním globalizujícím se světem. Autor také uvádí, že pro chodce je minulost stále přítomna ve jménech náměstí a ulic. Zvláště pro uživatele metra se názvy stanic (např. Bastilla) stávají nejen odkazem k historii, ale i bodem orientace v prostoru.

⁵⁰ Tamtéž, s. 90–91. M. de Certeau odkazuje na: MILLER, George A., JOHNSON-LAIRD, Philip N. *Language and Perception*. Cambridge (Mass.) : Harvard University Press, 1976, s. 57–66, s. 385–390.

⁵¹ Tamtéž, s. 91–94.

⁵² AUGÉ, Marc. *Ne-místa: Úvod do antropologie super-modernosti*. In BENZA, Alban, HUBINGER, Václav (eds.) *Antologie francouzských společenských věd: Město. Cahier du CeFRoS. No. 10*. Praha : Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, březen 1996. ISBN 80-901759-7-X, s. 97–101.

Podle Auge, se francouzské cesty a křižovatky stávají „památníky“ (tím, kdo svědčí, připomíná).⁵³

Na přelomu tisíciletí a později se čeští čtenáři mohli seznámit s knihami dánského architekta **Jana Gehla** (*1936), který se věnuje především vytváření a využívání veřejných prostorů a zdůrazňuje nutnost dodržování *lidského měřítko*, tj. biologických předpokladů člověka, při plánování měst. V knize *Města pro lidi* z roku 2010 podává výklad zákonitostí lidského vnímání. Upozorňuje např. na to, že hranicí *sociálního zorného pole*, tj. prostoru, v němž je možné rozpoznat pohyby a řeč těla druhého člověka, je stometrová vzdálenost. Tato skutečnost se zrcadlí ve velikosti mnoha náměstí ve starých evropských městech. Člověk stojící v rohu takového náměstí může mít přehled o tom, co se děje, popostoupí-li na vzdálenost 60 až 70 metrů od sledovaného místa, může rozpoznat i účastníky události. Lidský zrak je uzpůsoben dívání se směrem dopředu, proto je dívání se dolů či nahoru z hlediska možné interpretace informací obtížné. Vysoké budovy tedy s možnostmi lidských smyslů nekorespondují.⁵⁴ Dále vysvětluje, že vnímání člověka je uzpůsobeno pro rychlost až 5 km v hodině, i rychlost jízdy na kole mu ještě umožňuje mnohé zahlédnout. Velké prostory, velké budovy, široké a dlouhé silnice mají měřítko šedesátikilometrové, tzn. že jsou dobře pozorovatelné z odstupu a v celku. Zatímco Benátky jsou postaveny pro pětikilometrovou rychlost chodce, Dubaj pro motoristy jedoucí 100 km rychlostí.⁵⁵ Gehl na vnímání města aplikuje i známé informace o intimní, osobní, společenské a veřejné zóně člověka: Pro vnímání samotného města, pro pocit pohodlí a bezpečí v něm, ale i pro vytváření si zážitků je důležité, v jakých vzdálenostech ke druhým lidem se člověk může či musí ve veřejných prostorech nacházet. Zatímco je obtížné začínat rozhovor ve výtahu, kde není možnost ustoupit, přeplněnost učeby zvyšuje soustředěnost a očekávání účastníků, intenzitu jejich zážitků a má vliv na jejich názor na důležitost

⁵³Tamtéž, s. 101–103.

⁵⁴ GEHL, Jan. *Města pro lidi*. Přeloženo z anglického vydání *Cities for People*, Island Press 2010, přeložil Karle Blažek a Bronislava Blažková. Brno : Partnerství, © 2012. ISBN 978-80-260-2080-6, s. 35–38.

⁵⁵ Tamtéž, s. 42–44.

přednášky.⁵⁶ „Spojitost mezi vzdáleností, intenzitou, blízkostí a srdečností v různých situacích má zajímavou paralelu v dekódování a prožívání měst a městských prostor. V úzkých ulicích a malých prostorách vidíme budovy, detaily a lidi kolem sebe zblízka. Je zde co vstřebávat, prostředí oplývá budovami a aktivitami a my je s velkou intenzitou vnímáme. Uvědomujeme si scénu jako srdečnou osobní a přívětivou. Tato scéna je v ostrém kontrastu se zážitkem ve městech a městských komplexech s velkými vzdálenostmi, kde jsou budovy a městský prostor obrovské, zastavěné plochy se roztahují, vytrácejí se detaily a pohybuje se tam jen pár lidí. Tento typ městského prostředí je často vnímán jako neosobní, formální a chladné. V místech, kde zastavěné plochy mají velké měřítko a jen se rozpínají, v podstatě neexistují žádné zážitky. A lidským smyslem, které jsou těsně spjaty se silnými, intenzivními pocity, se tam nenabízí vůbec nic.“⁵⁷ Vedle pro člověka nevhodného měřítka popisuje Gehl i *roztříštěné měřítko*, které vzniká například při pohledu z ulice v Benátkách na výletní loď nebo při pohledu na kolony aut jedoucích kolem podél silnice zaparkovaných aut. Autor vysvětluje, že právě rozvoj automobilové dopravy vnesl do města zmatek v měřících, protože do té doby se města utvářela v souladu s fyzickými a smyslovými možnostmi lidského těla.⁵⁸

V knize *Nové městské prostory* z roku 2000 se Jan Gehl spolu s Larsem Gemzøe zabývají historií užití veřejného městského prostoru, za pomoci velkého množství názorných fotografií analyzují proměny veřejného prostoru v devíti světových městech a ukazují 39 urbanistických řešení konkrétních míst. Z hlediska užití veřejného prostoru rozlišují mezi *tradičním městem* (kde jsou setkávání lidí, obchod a doprava v souladu), *městem ovládaným auty*, „*opuštěným*“ *městem* bez veřejných prostranství (takovými jsou mnohá severoamerická města) a *obnoveným městem*, v němž dochází k znovunalezení souladu mezi jednotlivými složkami městského života (příkladem takového města je Kodaň). Při obnově veřejného

⁵⁶ Tamtéž, s. 46–51.

⁵⁷ Tamtéž, s. 53.

⁵⁸ Tamtéž, s. 53–55.

prostoru jsou přitom užity různé strategie – buď jde o úpravu centra, nebo o úpravu jednotlivých míst ve městě – oáz, nebo o celkové rozhodnutí podřídít město chodcům.⁵⁹ Autoři se zmiňují o tom, že ve městech, kde chybí veřejný prostor, protože město je ovládnuto automobilovým provozem, jsou zdravotně postižení lidé značně závislí na druhých, protože musí být všude přepravováni autem.⁶⁰ Existence veřejného prostoru se tedy ukazuje nutnou pro míru *moci* a *svobody* lidí se zdravotním postižením.

V roce 2000 vyšla v češtině kniha *Život mezi budovami*⁶¹, kterou **Jan Gehl** poprvé vydal v roce 1971, tedy ještě v době, kdy ohled na lidské měřítko nebyl běžně tematizován, a kterou později upravil. Věnuje se v ní problematice života v městském prostředí a užívání veřejných prostranství. Autor v knize zdůrazňuje nutnost takového plánování veřejného prostoru, aby v něm obyvatelé mohli realizovat své aktivity. Přičemž rozlišuje tři druhy venkovních aktivit: *nezbytné aktivity*, *volitelné aktivity* a *společenské aktivity*. Nezbytnou aktivitou je například chození do práce nebo nakupování. Při jejich realizaci na prostředí tolik nezáleží, protože člověk je bezpodmínečně musí vykonat. Volitelnou aktivitou je například procházka na čerstvém vzduchu, postávání, sezení a pozorování okolí. Při tomto typu aktivit je důležité nejen počasí, ale i hmotné prostředí. Společenskou aktivitou je zdravení, konverzace, hra dětí, ale i poslouchání a pozorování druhých lidí. Podmínkou těchto aktivit je přítomnost jiných lidí a dochází k nim tam, kde nejprve probíhají nezbytné a volitelné aktivity. Čím více jsou hmotným prostředím podpořeny nezbytné a volitelné aktivity, tím více a častěji dochází ke společenským aktivitám. Přitom i ty nejjednodušší společenské aktivity (rozhovory s náhodnými kolemjdoucími) mají svůj význam pro člověka a navíc mohou být zárodkem významnějších forem společenských aktivit, jako je přátelství či partnerství. Naopak

⁵⁹ GEHL, Jan, GEMZØE, Lars. *Nové městské prostory*. Šlapanice : Era. ISBN 80-86517-09-8, s. 13–24.

⁶⁰ Tamtéž, s. 17

⁶¹ GEHL, Jan. *Život mezi budovami. Užívání veřejných prostranství*. 1. vyd. Brno, 2000, Nadace Partnerství – Program Partnerství pro veřejná prostranství a Jan Gehl. ISBN 80-85834-79-0.

absence jednoduchých, málo intenzivních kontaktů ve veřejném prostoru může pro člověka znamenat, že je buď sám, nebo že žije pouze ve složitějších vztazích. Život v prostoru mezi budovami umožňuje člověku být s druhými uvolněně. I pouhé pozorování druhých z lavičky je víc než sledování lidí v televizi, neboť člověk na lavičce se do života alespoň minimálně zapojuje. Možnost setkávání mezi budovami je důležitá i pro udržování přátelství, proto lidé nejnadhěji udržují přátelské vztahy v místě svého bydliště.⁶² Gehl vysvětluje, že pro stimulaci člověka jsou důležité zážitky, přičemž zážitky při pozorování a poznávání lidí jsou rozmanitější než při poznávání pouhých, byť i krásných budov. Z toho podle něho plyne, že pečlivé plánování veřejných prostorů může být z hlediska podnětnosti účinnější a levnější než vymýšlení zvláštností na okolní architektuře. Lidé mají tendenci pobývat tam, kde se něco děje, aktivity tedy lákají k dalším aktivitám.⁶³ Města jsou budována dvěma základními způsoby – buď jsou domy vysoké a v ulicích mezi nimi nejsou podmínky pro pěší pohyb, nebo jsou domy nízké a mezi nimi je prostor uzpůsobený pro život chodců. V prvním případě se v ulicích lidé skoro nevyskytují, v druhém případě se jich tam objevuje hodně.⁶⁴ Autor dále podniká exkurz do dějin urbanismu k dvěma základním mezníkům v plánování veřejných prostranství – k renesanci a k funkcionalismu. V závěru knihy se zabývá místy pro venkovní aktivity, jakými jsou *chůze, postávání, sezení, pozorování, naslouchání si, povídání si*.

V této kapitole jsme předložili poznatky a názory sociologů, architektů, urbanistů a historiků, které považujeme za důležité pro filosofické pochopení fenoménu města, či které dokonce tvoří přesah do filosofického myšlení. Jak bylo ukázáno, například Bernard Lepetit přispívá k problematice *časovosti města* pojmem „stopa“, Jan Gehl výkladem vnímání okolí a výzvou k uplatňování lidského měřítka ve městech přispívá k filosofické reflexi *lidské svobody* uprostřed města.

⁶² Tamtéž, s. 11–21.

⁶³ Tamtéž, s. 23–25.

⁶⁴ Tamtéž, s. 33.

3 Město jako horizont aneb V čem se město zpřítomňuje

3.1 Filosofie sdílení (lidského pobytu, místa a času)

V předchozích kapitolách jsme se věnovali na jedné straně tematizaci města v dílech vybraných filosofů, na druhé straně hledání filosofických přesahů v literatuře badatelů ze spřízněných oborů. Zajímá-li nás však především filosofie architektury, města a prostoru, pak nesmí nezaznít jména **Martin Heidegger**, **Friedrich Bolnow** a **Christian Norberg-Schulz**.

Německý filosof **Martin Heidegger** (1889–1976) přinesl osobitý pohled na život a na svět a svým myšlením ovlivnil další fenomenology. Jeho ontologii místa nalezneme například v přednášce *Bauen, Wohnen, Denken* (Stavění, bydlení, myšlení)⁶⁵ z roku 1951. V ní se zabývá významem architektonických staveb pro život lidí. Pro téma města se ukazuje důležitým i jeho text *Das Ding* (Věc) z roku 1950.

V textu *Věc*⁶⁶ se Heidegger nejprve zamýšlí nad *blízkostí* a *dálkou*. Technický pokrok moderní doby smazává rozdíl mezi blízkostí a dálkou a ruší potřebný odstup k tomu, co je kolem nás. Ovšem blízkosti a dálce je třeba správně rozumět a je nezbytné udržovat distinkci mezi nimi. Bytostný základ blízkosti je obtížné poznat bezprostředně, je však prý možné si ho vysvětlit na příkladu toho, co je v blízkosti. Dále Heidegger vysvětluje rozdíl mezi *předmětem* a *věcí*. Věc je něco, co je samo o sobě, předmět je něco, co je před námi bezprostředně nebo si to vybavujeme v mysli, „zpřítomňujeme ve vzpomínce“. *Věc* se může stát *předmětem*. *Věc* je ale především tím, co je *v blízkosti*.

⁶⁵ HEIDEGGER, Martin. Bauen, Wohnen, Denken. In. *Vorträge und Aufsätze II*. Pfullingen : 1954.

⁶⁶ HEIDEGGER, Martin. Věc. In HEIDEGGER, Martin. *Básnický bydlí člověk*. 1. vyd. Přeložil Ivan Chvatík, Praha : ISE, 1993. ISBN 80-85241-40-4, s. 7–35.

Podle Heideggera se věda na svět a jeho součásti dívá nikoliv jako na *věci*, ale jako na *předměty*, a mylně se přitom domnívá, že poznává jejich podstatu. Podstata toho, co je kolem nás, však ve skutečnosti vědě a běžnému myšlení člověka stále uniká.⁶⁷ „Věcnost věci zůstává skryta, zapomenuta. Bytnost věci nevychází nikdy najevo, tzn. nedostává se k řeči.“⁶⁸ Heidegger vysvětluje, jak něco *bytuje* a kdy je něco *věcí*: Když v tom něčem dlí *nebe, země, smrtelní a božští*. Někaká skutečnost ve světě *bytuje* tak, že shromažďuje *součtveří*. Je tak věcí. *Věc* věcní tím, že se *shromažďuje* to, co *uvlastňuje* součtveří *nebe, země, smrtelných* (tj. lidí, kteří jediní jsou schopni smrti a bytují ve skrýši bytí) a *božských*. *Věc* věcní tak, že dává prodlévat těmto čtyřem v jejich blízkosti. *Nebe, země, smrtelní a božští* jsou spolu semknuti tak, že jedno *zrcadlí* v sobě další tři. Přitom, jak se vzájemně v sobě *zrcadlí, prosvětlují se*, v prosvětlení a vzájemné semknutosti se *uvlastňují* v tom, co je jim vlastní. Mezi čtyřmi v součtveří probíhá *zrcadlová hra*. Tato *zrcadlová hra* má označení *svět*. „Svět bytuje tak, že světuje.“ *Světování světa* je *bytováním čtveřiny*, tj. jednoty *nebe, země, smrtelných a božských*. „*Zrcadlová hra světa* je *krouživý rej* uvlastňování.“ Svět se nám připamatovává tak, že je věcněn věcmi, že věci nechávají prodlévat součtveří. Když dovolíme, aby věc věcnila svět, necháváme se jí volat a necháváme si přibližovat svět, bydlíme v blízkosti. A jaká je podle Heideggera bytnost blízkosti? Blízkost není nějaká prostora, nádrž nebo vzdálenost, ale je to přibližování, *blízkost* vládne věcnění věci.

Heidegger říká, že toto *upamatovávající myšlení* je odlišné od *myšlení představujícího*. Upozorňuje na to, že k němu nepatří vysvětlování a hledání příčin. Není ani možné jednoduché přepínání mezi jedním a druhým myšlením. *Upamatovávající myšlení* je však možné jedině díky bdělosti smrtelných lidí.⁶⁹

Heidegger si jako příklad k vysvětlení *věci* a toho, co je v *blízkosti*, tedy i k vysvětlení *bytnostního určení blízkosti* bere džbán. Džbán je nádoba a jako takový stojí sám v sobě. Jako nádoba něco v sobě podržuje a to díky stěnám a dnu. Díky

⁶⁷ Tamtéž, s. 7–15.

⁶⁸ Tamtéž, s. 15.

⁶⁹ Tamtéž, s. 15–35.

uchu je možno držet i toto podržující, přesněji: aby to podržující bylo možné držet, je džbán opatřen uchem. Džbán je zhotoven hrnčím, ale opět nás Heidegger nutí přemýšlet jinak – podstatu džbánu nezpůsobuje zhotovování, ale vytváření džbánu je tu kvůli podstatě džbánu. Přitom skutečnost, že hrnčír před výrobou potřebuje znát ideu džbánu, je vedlejší. Pro nás je důležitá *bytnost džbánu*. V čem spočívá *věcnost džbánu*? Nikoliv v tom, z čeho je vyroben, ale v tom, že je to nádoba, která něco pojímá. Zvláštní je, že tím, co pojímá a podržuje, nejsou stěny a dno, ale prázdno mezi stěnami a dnem. Věcnost džbánu tedy spočívá v *pojímajícím prázdnu*. Pojímání prázdna je úzce spojeno s přijímáním, podržováním a vyléváním. Nalévat se může víno či voda. Bytnost džbánu je tedy *dar hostinného nalévání*. Tuto charakteristiku má i džbán prázdny. V daru nalévané vody je přítomna skála s pramenem, ale i země, která přijímá déšť. V daru nalévaného vína jsou přítomny země skýtající révu a slunce nebe. Tedy v daru nalévaného se snoubí *země a nebe*. Voda je nalévána smrtelným lidem, víno bývá obětováno bohům. V daru nalévaného se setkávají *smrtelní a božští*. V daru nalévaného tedy dlí *součtveří čtyř – země, nebe, smrtelných a božských*. Země, nebe, smrtelní a božští v součtveří jsou tedy před vším, co je. Bytování a věcnění džbánu je shromažďováním toho, co uvlastňuje součtveří.⁷⁰

Další příklad způsobu *věcnění věci* najdeme v již zmiňované přednášce *Bauen, Wohnen, Denken*⁷¹. Heidegger v ní podává výklad *mostu* jako *věci*, přitom přidává další aspekt a chápe most jako *zvláštní věc*. I most soustřeďuje *součtveří*. Most jako postavená stavba však navíc dává součtveří *místo, plochu (Stätte)*. Aby mohl poskytovat místo (Stätte), musí sám být místem (Ort). Místo vzniká až se vznikem mostu. Most dává nějakému prostoru (Stelle), na kterém je postaven, charakter *místa*. Most však poskytuje podstatu i prostorům okolním, například břehům.⁷² Ivan Chvatík v překladu úryvku z přednášky překládá slovo „Stätte“ jako „sídlo“ a „Stelle“ jako prostranství. Tedy most je *místem*, které vyvstalo na nějakém

⁷⁰ Tamtéž, s. 7–21.

⁷¹ HEIDEGGER, Martin. Bauen, Wohnen, Denken. In. *Vorträge und Aufsätze II*. Pfullingen : 1954.

⁷² Tamtéž.

prostranství ve chvíli, kdy byl most postaven. Most je *místem*, které poskytuje *sídlo* pro součtveří.⁷³ Slovo „sídlo“ tak lépe poukazuje na spojitost s bydlením.

Totíž, podle Heideggera člověk je člověkem tak, že *bydlí*. Chvatík překládá: „Řekneme-li: smrtelní *jsou*, říkáme tím: *bydlí* a prostupují prostory na základě svého pobytu u věcí a míst.“⁷⁴ „Spjatost člověka s místy a skrze místa s prostory spočívá v bydlení. Vztah člověka a prostoru není nic jiného než bytostně myšlené bydlení.“ Stavby jsou místa (a jednou z nich je i most), která dvojnásobným způsobem poskytují prostor součtveří – nejprve umožňují součtveří někam (do místa) přijít a poté ho „ubytovávají“, prostor, místo mu zařizují.⁷⁵

Vraťme se však na začátek Heideggerovy přednášky určené architektům. Filosof se ptá, co to vlastně je *bydlení* a nakolik patří *stavění* do bydlení. Říká, že bydlení je cílem stavění a to i v případě staveb, které nejsou obydlími, jako například mosty a nádraží. I tyto stavby pomáhají člověku bydlet a tak jsou bydlením určeny. Heidegger považuje za bydlení i samo stavění, tedy vztah mezi nimi nechápe jako pouhý vztah účelu a prostředku. Rozborem etymologie slova „bauen“ podporuje svůj názor, že *bydlení* je způsob, jak jsme na zemi. V *bydlení* spočívá smysl *pobytu smrtelníka* na zemi: Smrtelníci bydlí, pokud šetří a ochraňují *zemi*, pokud přijímají *nebe* jako nebe a ponechávají je v jeho běhu, pokud očekávají *božské* jako božské a pokud správně chápou svoji vlastní *smrtelnost*. *Bydlení* je stále více *pobytem* mezi *věcmi*, bydlení je péče a jako péče vyžaduje vidět ve věcech ono součtveří. Pouhé hromadění věcí neumožňuje vidět podstatu věcí – v nich prodlévající součtveří. V závěru stati Heidegger říká, že lidé se teprve musí učit bydlet.⁷⁶

⁷³ HEIDEGGER, Martin. Budovat, bydlet, myslet. In AJVAZ, Michal, HAVEL, Ivan M., MITÁŠOVÁ, M. (eds.) *Prostor a jeho člověk*. Praha : Vesmír, 2004. Úryvek z Heideggerovy eseje přeložil Ivan Chvatík. ISBN 80-85977-60-5, s. 293.

⁷⁴ Tamtéž, s. 295.

⁷⁵ Tamtéž, s. 296.

⁷⁶ HEIDEGGER, Martin. Bauen, Wohnen, Denken. In. *Vorträge und Aufsätze II*. Pfullingen : 1954.

Chápeme-li spolu s Heideggerem bydlení jako způsob bytí člověka na světě a zároveň jako péči o tento svět a chápeme-li spolu s ním obydlí jako to, co nám pomáhá bydlet, bydlet mezi věcmi jako věcmi, pak nás napadá možnost souvislosti s domovem. Mohli bychom se ptát, zda budeme zakoušet pocit domova, budeme-li dobře bydlet.

Důkladné osvětlení podstaty *domova* najdeme u **Jana Patočky** v knize z roku 1936: *Domov* člověka je ta centrální část jeho světa, s kterou je obeznámen, v níž už nepotřebuje něco objevovat, kde jsou jeho očekávání naplňována a kde se cítí bezpečně.⁷⁷ Úzký domov člověk nachází v rodině, širší domov nachází v různých „volnějších společenských svazcích, s nimiž se cítí v různé míře spjat a jimž na základě tradic a vlastních zájmů rozumí“⁷⁸ V domově širším se už v různé míře objevuje vedle známého i neznámé, vedle blízkého i vzdálené. Domov však nemusí být tam, kde se člověk právě nachází. „Domov je útočiště, místo, kam patřím více než kamkoli jinam; více domovů nemůže být prožíváno zároveň s toutéž intenzitou. Je to ta část univerza, která je nejvíce lidsky proniknuta; věci jsou zde takřka již orgány našeho života ..., s nimiž vždy zhruba víme, co počít, či aspoň, co druzí s nimi počínají či že si s nimi nějak počínají a v tomto pochopení jsou nepřekvapivé a nenápadné. Nenápadnost je zvláštní znak domova ...“⁷⁹ **Anna Hogenová** o úzkém rodinném domově říká: „Nedá se získat jinak, než pobytem v laskavosti, s tisíci zakoušenými, která byla po léta nasbírána naprosto bytostnou zkušeností, která se nedá nahradit ničím na světě. Je to jedinečná dlouhodobá zkušenost, která nás často zachraňuje i ve stáří. Fenomén domova se nevytvoří žádným systémem a strukturou s kontrolními mechanismy, které fungují na sto procent. Jedná se o něco, co se musí prožít bytostně ve všech svých podobách: výhrách i prohrách. Vše musí být prožito doma. Náhradní instituce jsou jen institucemi, nejsou domovem.“⁸⁰

⁷⁷ PATOČKA, Jan. *Přirozený svět jako filosofický problém*. 3. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1992. ISBN 80-202-0365-6, s. 85.

⁷⁸ Tamtéž, s. 86.

⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁰ HOGENOVÁ, Anna. *Čas a sebepoznání*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, 2014. ISBN 978-80-7290-781-6, s. 90.

Vztahem člověka k prostoru se v knize *Mensch und Raum*⁸¹ z roku 1963 podrobně zabývá i německý filosof a pedagog **Otto Friedrich Bollnow** (1903–1991)⁸². Hovoří o přirozeném místě, o prostoru jako nádobě, v rámci rozčlenění prostoru rozlišuje mezi der Ort, die Stelle, der Platz, der Fleck a das Feld. Uvažuje o orientaci v prostoru vzdálenějšího světa, o vnímání přírodních překážek či rozlehlé nekonečné krajiny, rozlišuje mezi cestou a ulicí ve městě, zamýšlí se nad významem putování. Dále se zabývá domem jako středem světa, jako místem bezpečí, které však samo je také zranitelné. Pozornost věnuje sakrálnímu prostoru budov, přitom souhlasně předkládá názor, že svatost je přítomna i v obytném domě.⁸³ Hledá významy částí domu, jako jsou dveře, zámek, okno, zamýšlí se nad krbem a stolem jako centrem (středem) domu a především nad postelí jako původním středem, centrem domu či okolního prostředí (die Umwelt). S odkazem například na Prousta rozebírá filosofické a psychologické momenty probouzení a usínání. Při probouzení člověk na okamžik zakouší svou existenci (Dasein), ve chvíli, kdy ještě neví, kde se nachází a kým vlastně je. Postel je tak významnou součástí domu.⁸⁴

V roce 1994 u nás vyšla publikace *Genius loci*⁸⁵ z roku 1979 od norského historika a teoretika architektury, **Christiana Norberg-Schulze** (1926–2000). Ten již dříve vydal tituly *Intence v architektuře* (1963), *Existence, prostor a architektura* (1971) *Význam v evropské architektuře* (1975). Norberg-Schulz byl ovlivněn Heideggerovou fenomenologií a jako první jeho ontologii místa využil v teorii architektury. První tři knihy podle samotného autora spojuje názor, že

⁸¹ BOLLNOW, Otto Friedrich. *Mensch und Raum*. Stuttgart : Kohlhammer, 1963.

⁸² Knihy myslitele řazeného mezi existencialisty sice v češtině zatím nevyšly, nicméně informace o jejich existenci mohl český čtenář zaregistrovat v knihách Ch. Norberga-Schulze. Bollnow kriticky navazuje na Heideggera. Lze říci, že na rozdíl od mnoha existenciálních filosofů, kteří se zaměřují na časovost lidské existence, Bollnow se zabývá především vztahováním se existence k nehomogennímu prostoru našeho bytí.

⁸³ Tamtéž, s. 141–145.

⁸⁴ Tamtéž, s. 177–178.

⁸⁵ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci. K fenomenologii architektury*. 1. vyd. Praha : Odeon, 1994. ISBN 80-207-0241-5.

„architektura je prostředkem, který člověku poskytuje „existenciální oporu““. Zabývá se v nich psychickým působením architektury. Domnívá se však, že pro člověka jsou důležité také symboly – umělecká díla, která jsou reprezentací různých situací v životě člověka. „Jednou ze základních potřeb člověka je zakoušet svou životní situaci jako významuplnou a účelem uměleckého díla je „nést“ a předávat významy.“⁸⁶

Norberg-Schulz se ve své slavné knize *Genius loci* pokouší o fenomenologii architektury. Je totiž přesvědčen, že na architekturu nelze pohlížet pouze metodami abstraktní vědecké teorie, ale je potřeba ji zkoumat z hlediska existenciálního (nikoliv však sociálně podmíněného). Domnívá se, že při zkoumání a posléze vytváření architektury je třeba jiné metody – fenomenologie.⁸⁷

Vychází z Heideggerova pojetí „bydlení“, z pojmů „shromažďování“ a „věc“. Přejímá Heideggerovu myšlenku, že „věc shromažďuje svět“. Dále jeho myšlenku, že bydlení je možnost člověka „orientovat se ve svém prostředí a identifikovat se s ním“, zakoušet své okolní prostředí jako naplněné významy. Heideggerovo *bydlení* chápe jako synonymum ke svému pojmu *existenciální prostor*. Přitom *bydlení* považuje za účel architektury.

Norberg-Schulz navazuje i na Heideggerův názor na spojitost *bydlení* a *místa*. *Místo* chápe jako *prostor s jasně určeným charakterem*. *Genius loci* je podle něho něco skutečného, co architektura pomáhá zviditelňovat. Zviditelňováním *genia loci* *architektura* pomáhá člověku *bydlet*.⁸⁸

Autor v inspiraci Heideggerem uvažuje o soukromém *vnitřku* a veřejném *vnějšku*, tj. domě a vnějším světem, které jsou od sebe odděleny prahem. Pokud člověk dobře *bydlí*, stává se vnější *svět vnitřkem*.⁸⁹

Norberg-Schulz analyzuje přírodní a umělá místa. Vysvětluje tři možné vztahy mezi místem, které vytvořil člověk, a přírodním místem: 1. Člověk zpřesňuje to, co

⁸⁶ Tamtéž, s. 5.

⁸⁷ Tamtéž, s. 6–8.

⁸⁸ Tamtéž, s. 5.

⁸⁹ Tamtéž, s. 8–10.

v přírodě vidí, vizualizuje to, jak dané místo chápe. Vyjadřuje *existenciální oporu*, kterou v daném místě našel.; 2. Člověk *doplňuje* to, co v přírodě chybí.; 3. Člověk *symbolizuje* své pochopení přírody. To, co vidí v přírodě, překládá do média architektury. Taková symbolizace má zakoušený význam místa vyjmout z dané konkrétní situace a může jej zasadit do širšího kontextu nebo přenést jinam. Všechny tyto tři postupy jsou způsoby „bydlení“ v existenciálním smyslu.⁹⁰ Norberg-Schulz v této souvislosti zmiňuje Heideggerův příklad mostu – stavby, která vytváří místo v určitém prostoru, který má potenciál stát se místem.⁹¹

Norberg-Schulz dále vysvětluje, že *místa* se v čase proměňují, ale přitom se nutně nemění jejich *genius loci*. Místa si udržují svou identitu v čase, mají svou stabilitu, protože (a pokud) mají dostatečnou kapacitu, aby v sobě podržovaly a do sebe přijímaly více obsahů. Z toho plyne, že místo je strukturované a má různé stálé vlastnosti.⁹²

Autor vysvětluje, že k *bydlení* (opakem bydlení je *odcizení*) je nutný pocit *bezpečí* (jeho opakem je pocit *ztracenosti*). K bydlení je nutné, aby se člověk identifikoval se svým prostředím a zároveň aby se ve svém prostředí orientoval. Člověk, který městem pouze prochází, se s ním nemusí identifikovat, ale musí se v něm orientovat. Člověk, který se ve městě cítí doma, se v něm nemusí orientovat plně.⁹³

K osvětlení *genia loci* Norberg-Schulz přináší analýzu ducha místa Prahy, Chartúmu a Říma. Vysvětlení pojmu uvádíme v kapitole 4.2.

Netradičním přístupem k dílčí problematice města se zabývá **Choong-Su Han**⁹⁴, který se ve svém článku *Heidegger a most* vrací k přípravě akce „Aspekty textu“ konané v Praze v roce 2012. Tehdy došlo k pokusu převést Heideggerovu

⁹⁰ Tamtéž, s. 17.

⁹¹ Tamtéž, s. 18.

⁹² Tamtéž, s. 18.

⁹³ Tamtéž, s. 19–23.

⁹⁴ HAN, Choong-Su. Heidegger a most. *Filozofia*. Roč. 68, č. 5, 2013. ISSN 0046-385 X, s. 412–418.

filosofii a zvláště jeho text *Bauen Wohnen denken* do divadelní podoby. Han vysvětluje podstatu Heideggerova pojetí věci, „zrcadlovou hru součtveří“ a srovnává Heideggerovo pojetí věci s taoismem. Poukazuje na korejskou hru Samulnori, která zahrnuje hru čtyř nástrojů a tanec. V tanci jde o skoky, které by měly být činěny s lehkostí a silou. To autorovi připomíná Heideggerův popis mostu. Han říká, že „Samulnori a most, každý svým způsobem shromažďují součtveří“.⁹⁵ Han k mostu, který proud vody přijímá a propouští, připodobňuje samotné Heideggerovo myšlení ve vztahu k myšlení předcházejících myslitelů. Heideggera chápe i jako spojnicí mezi evropským a asijským myšlením.⁹⁶

V českém prostředí se tématu města a architektury věnovali filosofové **Karel Kosík**, **Jiří Eduard Hermach** a v poslední době **Petr Rezek**.

Karel Kosík ve svých textech dává město a jeho architekturu do souvislosti s charakterem doby. V roce 1993 ve své eseji *Vítězství metody nad architektonikou* vysvětluje, že filosofie by se měla věnovat předpokladům architektury. Architektura totiž vypovídá o charakteru doby. Říká, že pro nás nezbytná je *architektonika* jako „dějinné rozvrhování doby“. Naše moderní doba však architektoniku postrádá, a proto vytváří místo měst antiměsta. Dnešní době vládne nepřetržitost, všudypřítomnost, vše je podřízeno transportu. Transport z ulic vytlačil to, co je lidské. Pro naši dobu je charakteristické vítězství metody nad architektonikou. Metoda, svým původem v myšlení Descarta, je způsob, jak přemoci nahodilost, nepravidelnost, jak vytvořit řád. Metoda znamená stát se vládcem nad přírodou, nad myšlenkami.⁹⁷

O tom, co je to architektonika, nás Kosík poučuje v další eseji *Město a architektonika světa*. *Architektonika* je v Aristotelově pojetí vědění, které nám ukazuje, co je podstatné a co vedlejší, co je cílem konání, a které to podstatné

⁹⁵ Tamtéž, s. 415.

⁹⁶ Tamtéž, s. 416.

⁹⁷ KOSÍK, Karel. Vítězství metody nad architektonikou. In KOSÍK, Karel. *Předpotopní úvahy*. Praha : Torst, 1997, ISBN 80-7215-036-7, s. 52–61.

ustavuje jako *smysl*. Architektonika je rozdělení života na práci a odpočinek, válku a mír, věci užitečné a věci krásné a vznešené. Architektonika ukazuje, co je podstatné. Ztráta architektoniky znamená, že se to nepodstatné povýší na podstatné. Architektonika v pojetí Kantově navíc znamená, že rozum může být systematický jen do té míry, aby nebylo opomenuto, že poznání je vnitřní jednotou otázek „co mohu vědět, co musím dělat, v co smím doufat a v čem mám zalíbení.“⁹⁸

Kosík vysvětluje, že moderní město se ocitá v krizi. Ocitá se v krizi, protože se z něho vytrácí *poetické*. Poetické v sobě zahrnuje *krásné, vznešené a důvěrné*. Důvěrný vztah k věcem a lidem se vytrácí, protože doba je uspěchaná a věci se produkují v nadměrném množství. Přichází odstup cizota. Vznešené je to, co nás vyrušuje z běžných zvyklostí, co způsobuje náš úžas, co nám „ukazuje tajemství nekonečnosti“. Kosík připomíná již tradiční rozlišení mezi krásným a vznešeným: Zatímco krása nás poutá ke smyslovému světu, vznešené nás od smyslového osvobozuje. K prožitku vznešenosti patří nejprve pocit úžasu, hrůzy, strachu, poté radosti a povznesenosti. Když doba nemá smysl pro vznešené, nemá ani vztah k nekonečnu. Lidé se utápějí v konečnostech, malichernostech a nepravých nekonečnostech. Vznešenost je nahrazena povzneseností a zpupností. Architektura v sobě odráží místo vznešenosti zpupnost a aroganci, impozantnost.

Poetické (vznešené, krásné a důvěrné) se z města vytrácí nenápadně, protože je zaměňováno něčím jiným.⁹⁹ „... krása se mění na pohlednost a líbivost, vznešené na impozantní, intimita věci je vystřídána agresivitou.“¹⁰⁰ Jenže když se z města vytratí poetické, přijde i o architektoniku. Město bez architektoniky je *antiměstem*. Je pouhým fungujícím *systémem*. Poetické zůstává jen na okraji – v divadlech a muzeích. Dochází k tomu nenápadně, tím, kdo tak činí je „glajchšaltování“, „das Gestell“. Město v sobě zrcadlí dobu. Je třeba, aby opět získaly architektoniku.

⁹⁸ KOSÍK, Karel. Město a architektonika světa. In KOSÍK, Karel. *Předpotopní úvahy*. Praha : Torst, 1997, ISBN 80-7215-036-7, s. 70–73.

⁹⁹ Tamtéž, s. 62–70.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 70.

Architektonika je sepětím času, prostoru a pohybu, spojuje v sobě trvalé a dočasné, vznešené a patetické, monumentální a triviální.¹⁰¹

Kosík ze spojitosti „města“ a „události“ ve francouzštině vyvozuje, že město je umístěná „událost, která se děje jako rozlišování podstatného a nepodstatného, vznešeného a triviálního“. Člověk je vyzýván k účasti na této události, k odpovědnosti za dění. Znovunalezení architektoniky je k překonání krize současných měst nezbytné.¹⁰²

Jiří Eduard Hermach se v eseji *Filosofie architektury* vydává do doby počátku evropské civilizace, aby zkoumal setkání a dialog vznikající filosofie a architektury. Připomíná, že obě slova jsou složeniny: filosofie znamená lásku k moudrosti, „arché“ znamená původ, princip, zákon, „tektura“ řemeslnou konstrukci. Obě dvě disciplíny znamenají dva odlišné postoje.¹⁰³ S filosofií je spojena otázka, tázání, údiv, s architekturou odpověď. Autor předvádí možné významy „arché“: svádění filosofie k pozitivní odpovědi, vysmívání se objektivním pravdám a arché jako negativitu, nevyslovitelnost.¹⁰⁴ „Právě zde, v tomto tichu, se filosofie a architektura sejdou. (...) Sejdou se rovnoprávně a v jakémisi paralelismu ... A přece jejich rozdíl je radikální, rozdíl kamene a slova. Filosofie a architektura se sejdou právě zde, kam už nemůže literární imperialismus smyslu. Architektura se otevře jako kamenné ticho myšlenky. Jako ticho zkamenění, ticho údivu nad tím, že vůbec něco je. Filosofie zde odloží svůj převlek smyslu ... Je prázdnem slov, která se pouze kladou. Filosofie a architektura se setkají v tichu kamennosti, protože prázdnost, ticho a chlad kamene je bytí.“¹⁰⁵

Vztahem člověka k architektuře (a tedy nepřímo i k městu) se zabývá i **Petr Rezek** ve své knize *Architektonika a protoarchitektura* z roku 2009, kterou prý

¹⁰¹ Tamtéž, s. 70–81.

¹⁰² Tamtéž, s. 80–81.

¹⁰³ HERMACH, Jiří Eduard. *Filosofie architektury*. Praha : Triton, 2001. ISBN 80-7254-184-6, s. 60.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 37.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 10–11.

sepsal na základě svých zkušeností s výukou budoucích architektů a na základě zjištění, že velkou roli v práci architektů hraje myšlenka konceptu, který je však podle něho dále těžko zkoumatelný. Rezek navrhuje protoarchitekturu, jako disciplínu, která zkoumá to, co už v sobě zahrnuje možnost architektury, co k architektuře směřuje, ale co ještě není architekturou. S odvoláním na Kantův schematismus autor vysvětluje, že protoarchitektura má odhalovat souvislosti mezi lidskou praxí a již hotovými budovami určenými k bydlení, že má objevovat logiku chování a prožívání lidí přítomnou v protostavbách. Protoarchitektura hermeneuticky vyhledává a prozkoumává aktivity, které jsou obsaženy v dalším počínání: např. zkušenost výzvědného posuvu nohy po ledu předchází porozumění „posuvu“, porozumění situaci „odvrácení“ předchází následnému porozumění „obrácení“.¹⁰⁶

Při rozvíjení myšlenky protoarchitektury se Rezek zabývá hloubkou, lehkostí, výstupkem: Smysl pro *hloubku* (např. v sochařství) je smyslem pro to, co není na povrchu, vlastně smyslem pro pravdivé. Proto prý Roden zdůrazňoval jako výchozí pro malířství reliéf, nikoliv plochu. *Lehkost* (např. staveb) nespočívá v odhmotnění, v odstranění tíže, ale ve vyvážení. *Výstupek* (úchyt, schod, polička) slouží k napřimování, k pohybu výš či níž, k odkládání, *prohlubeň* je opakem výstupku a slouží k podržování (např. vody), vylévání a nabírání.¹⁰⁷ Rezek připomíná názor Heinricha Wölfflina z jeho knihy *Prolegomena k psychologii architektury* (1886), že hlavní prvky architektury mají základ v naší tělesné zkušenosti (například tíži a sílu chápeme díky své zkušenosti s nošením, zvedáním a upouštěním kamene),¹⁰⁸ a inspirován názory z knihy Augusta Schmarsowa *Základní pojmy vědy o umění* z roku 1905 uvažuje o deštníku jako příkladu nástroje, jenž tvoří přechod mezi tělem a tektonickou nástavbou. Protoarchitektura má podle Rezka za úkol odkrývat souvislost nástavby s nástrojem a tedy i s přesahovaným tělem. Zdá se pak možné

¹⁰⁶ REZEK, Petr. *Architektonika a protoarchitektura*. 1. vyd. Praha : Jan Placák – Ztichlá klika a Nakladatelství Filosofía, 2009, ISBN 978-80-903898-3-0, s. 11–18.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 19–44.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 49–53.

chápat jako *protostřechu*, ale i v jiné situaci i jako *protostěnu*.¹⁰⁹ V rámci výkladu protostěny autor říká: „... záda jsou základní pro ustavení meze a ohraničení. To nastane, když se k někomu takzvaně otočím zády a hledím si svého, tedy toho, co je jen moje, kam druhý nemůže zasahovat, nebo jen obtížně.“¹¹⁰

Dalšími aktivitami, které Rezek analyzuje, jsou *rozpřažení*, *posunutí* a *šimrání*. V souvislosti s rozpřažením zkoumá kamna. Ta – jako příklad uvádí Mondrianova kamna – chápe jako představitele a také zakladatele dimenze *blízkosti* a *dálky*: Aby byl neoplastický interiér obyvatelný, musí v něm být dimenze blízkosti „... zde dána fichtovským vyzařováním něčeho bezdistančního – totiž tepla, které homogenizuje celý prostor a přitom nesahá za jeho hranice, neuniká do světa. (...) *Blízkost* tu zajišťuje sálání tepla. Toto sálání kamen zároveň žádá *distanci*, aby teplo neuteklo tam, kde již domov není, kde se rozptýlí v něčem všeobecně přístupném.“ V případě kamen ve venkovské sokolovně jde o distanci k mrazivému okolí.¹¹¹ Rezek se v této protoarchitektonické úvaze dotýká problému domova, blízkosti a distance.

Šimrání je podle autora pocit, který zakouší architekt při pohledu na svůj model architektonického díla. Prostor modelu obývá, ač sám by se do něj nevešel, a těší se ze zvládnutí úkolu.¹¹²

Rezek uvádí myšlenku z textu *O nepředmětném světě* od Kazimira Maleviče, že letadlo nevzniklo kvůli převážení věci ale z puzení, z pocitu rychlosti, z pocitu letu. „Z létání a beztíže lze pochopit letadlo, nikoliv naopak.“¹¹³

Při zkoumání města a jeho architektury se nutně pohybujeme ve spleti velkého množství pojmů myšlenek a interpretací. Považujeme tedy za důležité připomenout výzvu **Edmunda Husserla** navrátit se k věcem samým a myšlenku, že věci je třeba

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 62–73.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 151.

¹¹¹ Tamtéž, s. 93.

¹¹² Tamtéž, s. 149–152.

¹¹³ Tamtéž, s. 119.

zkoumat tak, jak se nám ukazují, jak se – obsaženy v našich prožitcích – ukazují našemu vědomí.¹¹⁴

Při studiu literatury k tématu města nelze opomenout knihy **Václava Cíleka** (*1955), českého geologa, klimatologa, popularizátora vědy a spisovatele. Za nejdůležitější považujeme jeho *Krajiny vnitřní a vnější* (2002), *Makom; Kniha míst* (2004), *Dýchat s ptáky* (2008) a *Prohlédni si tu zemi* (2012). Společné pro jeho knihy esejí jsou poutavé, o vlastní zážitky obohacené, výpovědi odborníka o konkrétních místech především v české krajině, v českých městech. V *krajinách vnitřních a vnějších* se navíc zabývá geniem loci či charakteristikou poutníka a zdůrazňuje, že stejně jako duše lidí v sobě odráží charakter jimi obývané krajiny, tak místa v sobě podržují charakter duší lidí, kteří v nich bydlí.¹¹⁵ V *Makomu* vyjadřuje svůj názor, že města by měla být plánována tak, aby v sobě obsahovala jak lidský, tak kosmický charakter.¹¹⁶ V druhé části knihy Cílek připomíná, že v dávných společnostech lidé znali nejen ducha místa, ale i *ducha času* (Zeitgeist), či dokonce ducha doby či své společnosti. Zamýšlí se nad duchem dnešní doby. Na příkladech ukazuje úskalí globalizace a nutnost jakési deglobalizace. Jako charakteristické pro naši dobu vidí hromadění peněz a věcí, které však není dlouhodobě udržitelné. V kapitole „Kde je paměť kreativní“ srovnává vývoj české a bavorské vesnice. Zatímco za našimi hranicemi zůstává vesnice tradiční, ale přitom se přizpůsobuje nové době a z budov čiší luxus a pohoda, velká část českých vesnic se po desetiletí snaží připodobnit městu tak, že výsledkem je nehomogenní celek bez jasných hranic a bez *paměti*, neboť ta se ztrácí revolučními změnami nahrazujícími postupný vývoj.¹¹⁷ V knize *Prohlédni si tu zemi* Cílek věnuje pozornost genu loci Prahy a také posvátnosti některých prostorů.

¹¹⁴ PETŘÍČEK, Miroslav. Úvod do (současné) filosofie. 11 improvizovaných přednášek. 2. vyd. Praha : Herrmann, 1991, s. 20–36.

¹¹⁵ CÍLEK, Václav. *Krajiny vnitřní a vnější*. Praha : Dokořán, 2002. ISBN 80-86569-29-2.

¹¹⁶ CÍLEK, Václav. *Makom. Kniha míst*. 1. vyd. Praha : Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-91-8, s. 27.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 177–181.

Zmiňuje svou oblíbenou definici genia loci: „*je to důvod, který neumíme pojmenovat, ale kvůli kterému se vracíme.*“¹¹⁸ Vysvětluje, že neopomenutelnou, ba dokonce podstatnou součástí genia loci Prahy (ale všech měst) je její geologické podloží, že to jsou dějiny, vrstvy historie, které město zažívá. A to přestože většina z nás tuto historii vlastně nezná.¹¹⁹ „Místo je potrubím, kterým teče historie.“¹²⁰ Místa a vrstvy tvoří bytost, která je popisovatelná, ale v celkovosti nepopsatelná.¹²¹ „Genius loci je kolektivní bytost, vzniká tím, jak se staří mrtví sžívají s novými mrtvými.“¹²² V knize najdeme i autorův rozbor genia loci Václavského náměstí či Karlova mostu a úvahu nad tím, zda existuje soubor míst či spíše myšlenkový prostor Palachovského genia loci.

Výrazné přesahy do filosofie nacházíme i v knihách Daniely Hodrové.

Daniela Hodrová (*1946), literární teoretička a spisovatelka a se problematiky města dotýkala v řadě svých románů. Za důležité pro naše téma však považujeme její odbornou knihu *Citlivé město – Eseje z mytopoetiky* (2006)¹²³, v níž se nebojí předvést i své osobní zkušenosti. Autorka vychází z názoru, že město je text tvořený mnoha texty. Ty je možné nejen číst, ale následně i dál dotvářet. Text města může mít podobu proudu či tkaniny (*text-proud, text tkaný*). Se znalostí české a světové literatury nás seznamuje s viděním města v literatuře (např. u Dostojevského, Kafky), přičemž vztahování se k městu je v jejím pojetí zároveň vztahováním se ke světu jako takovému. Ve druhé části knihy se autorka věnuje městu vnímanému z pozice různých typů chodce (např. z pozice každodenního chodce, „ahasvera“, úředníka).

¹¹⁸ CÍLEK, Václav. *Prohlédni si tu zemi*. 1. vyd. Praha : Dokořán, 2012. ISBN 978-80-7363-419-3, s. 91.

¹¹⁹ Srovnej tamtéž, s. 91–96.

¹²⁰ Tamtéž, s. 93.

¹²¹ Tamtéž, s. 105.

¹²² Tamtéž, s. 99.

¹²³ HODROVÁ, Daniela. *Citlivé město (eseje z mytopoetiky)*. Praha : Akropolis, 2006. ISBN 80-86903-30-3.

V rámci české odborné literatury věnované tématu města nelze opomenout ani publikace autorských týmů. Nejen filosofové, ale i mnozí sociologové se dotýkají filosofických aspektů problému.

V roce 1996 vyšel sborník prací *Krajina jako domov*, editorky **Hany Svobodové**. Sama editorka ve svém příspěvku osvětluje existenciální pojem *domova*: je to místo klidu a bezpečí, přičemž uvědomění si potřeby domova v minulosti souviselo se svobodnou či vynucenou cestou za prací, za obživou. Ozřejmuje i tematizování domova v české literatuře.¹²⁴ **Božena Plánská** se věnuje reflexi *domova* v Máchově díle, v této souvislosti poukazuje na dva typy postav toužících po domově i po svobodě – *poutníka* a *vězně*. Vysvětluje, že i vnímání krásné krajiny je navždy ovlivněno zlým činem a že domovská krajina může být i místem uvědomění si svého bezdomoví.¹²⁵ **Alois Hynek** se zabývá mentálními mapami kulturní krajiny, rozlišuje *místa topofilní, topofobní, topoindiferentní a topokontroverzní*.¹²⁶

V roce 2004 vyšel pod editorskou péčí **Michala Ajvaze, Ivana M. Havla** a **Moniky Mitášové** (Centrum pro teoretická studia při UK a AV ČR) sborník *Člověk a jeho prostor*¹²⁷. Sborník obsahuje vedle přírodovědně zaměřených textů texty filosofické, z nichž některé se věnují prostoru fyzikálnímu či geometrizovanému, jiné pojednávají o prostoru či architektonickém prostoru jako prostoru pro jednání člověka. **Ivan M. Havel** a **Monika Mitášová** vysvětlují, že prostor, v němž žijeme, je *prostor prožíváný*, přičemž v další reflexi tohoto prostoru záleží na tom, jestli na něj pohlížíme bez ohledu, či s ohledem na sebe. Pokud zkoumáme

¹²⁴ SVOBODOVÁ, Hana. Domov jako místo. In SVOBODOVÁ, H. (ed.) *Krajina jako domov*. Žďár nad Sázavou : Okresní knihovna M. J. Sychry, 1996. ISBN 80-90098-5-7, s. 1–5.

¹²⁵ PLÁNSKÁ, Božena. Krajina jako bezdomoví romantiků. In SVOBODOVÁ, H. (ed.) *Krajina jako domov*. Žďár nad Sázavou : Okresní knihovna M. J. Sychry, 1996. ISBN 80-90098-5-7, s. 57–60.

¹²⁶ HYNEK, Alois. Mentální mapy kulturní krajiny. In SVOBODOVÁ, H. (ed.) *Krajina jako domov*. Žďár nad Sázavou : Okresní knihovna M. J. Sychry, 1996. ISBN 80-90098-5-7, s. 7–16.

¹²⁷ AJVAZ, Michal, HAVEL, Ivan M., MITÁŠOVÁ, M. (eds.) *Prostor a jeho člověk*. Praha : Vesmír, 2004. ISBN 80-85977-60-5.

vlastnosti prostoru bez ohledu na člověka, jde o prostor objektivizovaný, pokud jej reflektujeme s ohledem na naše aktivity v něm, pak jde o prostor subjektivizovaný, prostor k jednání. *Prostor k jednání* může být dále chápán jako prostor k pohybu nebo jako prostor, který nám *otevřává možnosti jednání*. Je tedy spojen se *svobodou rozhodování*.¹²⁸ **Marie Pětová** k tématu jejich stati dodává, že prožívaný prostor můžeme chápat jako *již konstituovaný* nebo *stále se konstituující* (zmiňuje Patočkovy pojmy *spatium ordinatum* a *spatium ordinans*), přičemž druhá možnost je blízká fenomenologickému myšlení. Fenomenologický přístup ke stále se konstituujícímu prostoru pak prý probíhá ve dvou liniích. V případě první linie je zkoumána *orientovanost* člověka v prostoru jeho jednání, tedy jde o úvahy o *tělesnosti*, v případě druhé linie je zdůrazňováno *rozumění světu a situaci člověka v něm*. V této souvislosti zmiňuje Heideggera a jeho pojem *Dasein*, jímž ukázal, že prostorovost (vedle časovosti) k člověku patří, a Jana Patočku. Podle Jana Patočky člověk jako *bytí ve světě* „je“ tak, že se vztahuje k věcem, jimž vždy už nějak rozumí, že se orientuje ve světě. Tím, že se pokoušíme ve světě vyznat, tak vztahy k okolí vytváříme, uspořádáváme si svět a sami sebe v něm, vytváříme si svůj prostor. Prostor si musíme svým bytím zjednat.¹²⁹

V roce 2008 kolektiv autorů (**Josef Zelenka, Jiří Šípek, Jiří Štyrský** a další) vydal knihu *Percepce krajiny a genius loci*¹³⁰, v níž jsou předloženy odpovědi na otázky, co je *genius loci* (či *genius regionis*), jak se projevuje a jak je vnímán v konkrétních místech světa. Přitom autoři vycházejí z myšlenek Ch. Norberga-Schulze, při zkoumání percepce krajiny využívají fotografii.

V letech 2009 až 2011 vyšly na Masarykově univerzitě pod editorskou péčí **Slavomíry Ferenčuhové, Lucie Galčanové, Barbory Vackové** a v prvním případě

¹²⁸ HAVEL, Ivan M., MITÁŠOVÁ, M. Prostor prožívaný jako prostor k jednání. In AJVAZ, Michal, HAVEL, Ivan M., MITÁŠOVÁ, M. (eds.) *Prostor a jeho člověk*. Praha : Vesmír, 2004. ISBN 80-85977-60-5, s. 153–156.

¹²⁹ PĚTOVÁ, Marie. Prostor jako prostor (k) jednání. In AJVAZ, Michal, HAVEL, Ivan M., MITÁŠOVÁ, M. (eds.) *Prostor a jeho člověk*. Praha : Vesmír, 2004. ISBN 80-85977-60-5, s. 237–246.

¹³⁰ ZELENKA, J. (ed.) *Percepce krajiny a genius loci*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2008. ISBN 978-80-7041-191-9.

i **Magdaleny Hledíkové** tři sborníky inspirativních příspěvků z konferencí věnovaných problematice města převážně ze sociologického hlediska.¹³¹

Barbora Vacková (*1979) v roce 2010 vydala knihu *Prostor, moc a utopie*¹³². Zabývá se v ní starými utopiemi Thomase Moora, Thomase Campanelly, ale i názory Fouriera a Comteho. Jejich společný cíl shrnuje slovy: „lépe poznat, pochopit, uspořádat, a tak znovu ovládnout svět, který se zdál být v rozkladu.“¹³³ Autorka se s věnuje utopii jako specifickému typu vědění, dále produktům tohoto vědění (tj. především textům) a ideálním společnostem popisovaným v utopiích. Opírá se o Mannheimovy analýzy ideologie a Foucaultovy analýzy moci. Nakonec se věnuje vlivu utopií na plánování měst (britský koncept zahradního města a předstalinistická komunistická architektura). Autorka připomíná jako jeden z hlavních rysů utopie nalezení odpovědnosti člověka za sebe sama.¹³⁴ V jedné z kapitol se věnuje vztahu obyvatel k cizinci a k jinakosti. V další uvádí, jaké jsou tři podmínky dokonalosti utopie, tři hlavní úkoly, které jednotliví utopisté různým způsobem řeší: Jsou to *hygiena, bezpečí a obecné blaho*. Přičemž nebezpečí může být vnější nebo vnitřní. Zvláště to vnitřní souvisí s požadavkem čistoty (uklizené ulice, vodovody), protože spočívá v „znečištění prostředí nežádoucími lidskými těly – kriminálníky, blázny, znetvořenými, chudými, atd.“¹³⁵ Vnitřním nepřítelem jsou nejen jiní a špinaví (možný zdroj nemocí), ale i chudí (zdroj morální náказы). Obecné blaho spočívá v rovnosti. A to v rovnosti přístupu ke zdrojům, k vlastnictví,

¹³¹ FERENČUHOVÁ, Slavomíra, HLEDÍKOVÁ, Magdalena, GALČANOVÁ, Lucie, VACKOVÁ, Barbora, (eds.) *Město: Proměnlivá ne/samozřejmost*. 1. vyd. Červený Kostelec a Brno : Pavel Mervart a Masarykova univerzita, 2009, ISBN 978-80-86818-86-3.; FERENČUHOVÁ, S., GALČANOVÁ, L., VACKOVÁ, B., (eds.) *Československé město včera a dnes: Každodennost – reprezentace – výzkum*. 1. vyd. Červený Kostelec a Brno : Pavel Mervart a Masarykova univerzita, 2010, ISBN 978-80-87378-44-1.; VACKOVÁ, B., GALČANOVÁ, L., FERENČUHOVÁ, S. (eds.) *Třetí město*. 1. vyd. Červený Kostelec a Brno : Pavel Mervart a Masarykova univerzita, 2011, ISBN 978-80-7465-015-4.

¹³² VACKOVÁ, Barbora. *Prostor, moc a utopie. Ideální město a jeho společnost*. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2010, ISBN 978-80-210-5252-9.

¹³³ Tamtéž, s. 9.

¹³⁴ Tamtéž, s. 85.

¹³⁵ Tamtéž, s. 117.

v rovnosti v přerozdělování statků. Účelem takového blaha však není svoboda jednotlivce, ale vyřešení sociálních problémů jako jsou chudoba a s ní spojená nemocnost a morální úpadek.¹³⁶

Socioložky **Lucie Vidovičová, Lucie Galčanová, Marcela Petrová Kafková** a **Dana Sýkorová** v roce 2013 společně vydaly knihu *Stáří ve městě, město v životě seniorů*¹³⁷. Autorky se v knize zaměřují na v sociologii méně tematizovaná veřejná místa stárnutí a na fenomén sousedství v souvislosti se stárnutím. Dospívají k závěrům, že městský život hodnotí senioři pozitivně, ačkoliv některé aspekty města jsou pro ně dosažitelné jen do určitého věku a zdravotního stavu. Všimají si i paradoxu, že ačkoliv většina (4 z 5) hodnotí své prostředí pozitivně, zároveň jej (3 z 5) hodnotí jako nebezpečné. Některým chybí dostatek zeleně, jiným dostatek vybavenosti jako jsou veřejné toalety. Uvádí tedy, že spokojenost není totéž co nekritičnost k místu. Prožitky přispívajícími ke kvalitě života jsou pro seniory mimo jiné opora v rodině, zachování duševní svěžesti, svoboda vybírat si a rozhodovat si a schopnost vyrovnat se s negativními skutečnostmi. Pozitivní vliv na spokojenost ale mají i sekundární metody jako *snížení svých očekávání*. Jako mobilní se cítí nejen ti, co skutečně mohou, ale často i ti, kteří mohou zprostředkovaně (ve smyslu moci řídit), neboť je blízcí někam odvezou, něco jim přivezou.¹³⁸

Autorky ve svém výzkumu zjistily, že senioři považují své okolí za nebezpečné ve dne (každý pátý) a za nebezpečné večer (každý druhý), a oproti jiným podobným výzkumům zjistily, že tyto obavy mají vliv na výběr aktivit. Připouštějí, že obavy seniorů mohou mít kořeny v bazálním strachu, který souvisí s vědomím vlastní křehkosti a nemožnosti se ubránit v případě na ně páchané

¹³⁶ Tamtéž, s. 113–134, s. 158–160.

¹³⁷ VIDOVIČOVÁ, Lucie, GALČANOVÁ, Lucie, PETROVÁ KAFKOVÁ, Marcela, SÝKOROVÁ, Dana. *Stáří ve městě, město v životě seniorů*. 1. vyd. Praha, Brno : Sociologické nakladatelství (SLON), Masarykova univerzita, 2013. ISBN 978-80-210-6095-1.

¹³⁸ Tamtéž, s. 214–219.

agrese. Seniori se tak běžně nevydávají do nebezpečných částí měst. Autorky si všímají i případného negativního postoje společnosti k seniorům.¹³⁹

Výzkum přinesl zjištění, že je vztah mezi *zájmem o dění v okolí* a pozitivním subjektivním hodnocením zdravotního stavu, finanční situace a neosamělosti. I když není jasné, co je příčinou čeho, nabízí se závěr, že je vhodné navyšovat účast seniorů na lokálním dění.¹⁴⁰

Výzkum potvrdil, že pro seniory jsou důležité zelené předzahrádky, bezpečné chodníky, stimulační výhledy z oken a přehlednost a dohlednost (tedy vizitabilita), ale také dostupnost nejdůležitějších obchodů.¹⁴¹ Pro seniory jsou významná i tzv. *třetí místa* (vybrané parky, seniorské organizace, předzahrádky ...) a cesty k nim (chodníky, nástupiště ...). Autorky citují Paulu J. Gardnerovou: „Třetí místa a zóny tranzice jsou inkluzivní veřejné prostory, kde starší obyvatelé zakouší pocit vlastnictví a přináležitosti (belonging) (...) Přínos zapojení (enganging) v takových místech zahrnuje podnětný pocit sebe sama, společenství, pocit významu a pozitivnější náhled na život. ... (P)odporuje sociální vztahy a poskytuje místo pro budování i udržování vztahů“.¹⁴² Autorky se v knize zmiňují o konceptu *města přátelského vyššímu věku*, případně o konceptu města přátelského každému věku. Zkoumají potřeby a spokojenost seniorů například ohledně umístění zastávek MHD, jejich opatření pohodlnými sedadly, ohledně nočního osvětlení ulic, počtu, označení a protiskluzovosti přechodů, počtu pohodlných laviček.¹⁴³ Tato publikace je velmi inspirativní pro zkoumání vztahování se k městu v případě handicapovaných obyvatel bez ohledu na jejich věk. Mnohé ze závěrů by bylo možné využít při tvorbě hypotéz ve výzkumu vnímání města zdravotně postiženými a znevýhodněnými uživateli.

¹³⁹ Tamtéž, s. 219–221.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 224.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 224–225 a 196–205.

¹⁴² Tamtéž, s. 229. Autorky citují: GARDNER, Paula. J. Natural Neighborhood Networks – Important Social Networks in the Lives of Older Adults Aging in Place. *Journal of Aging studies*. Vol. 25, No. 3, 2011, s. 267.

¹⁴³ Tamtéž, s. 196–198.

3.2 Filosofie architektury

S tématem města a vztahu člověka k městu úzce souvisí téma vztahu člověka k architektuře. Proto je naším dílčím cílem pojednat o filosofických aspektech architektury, tedy o *filosofii architektury*. Při zpracovávání rešerše k tématu filosofie architektury jsme nenalezli mnoho zdrojů.

Nicméně v září 2015 byla ve *Stanfordské encyklopedii filosofie* vydána stať *Filosofie architektury*¹⁴⁴, jejímž autorem je **Saul Fischer**, akademický pracovník z Mercy College v New Yorku.

Ve své studii předkládá přehled témat a otázek ve filosofii architektury a ukazuje, jak na ně odpovídají nebo by mohli odpovídat zastánci různých přístupů. Můžeme říci, že jako základ filosofie architektury vnímá estetiku architektury, nicméně zabývá se i ryze filosofickými problémy, etickými problémy a nachází i otázky kladené z pozic dalších. Podle Fischera filosofie architektury se nezabývá pouze estetikou architektury, ale zahrnuje i aspekty etické, sociální, politickofilosofické, zahrnuje i reflexi psychologie a vědy o chování. Estetiky architektury pak zahrnují jak klasické otázky filosofie umění, tak estetiku každodenního života a estetiku životního prostředí. Patří sem i zkoumání pojmů znak, role reprezentace, intencionalita a výraz. Etika architektury zahrnuje také tradiční otázky práv, povinností a spravedlnosti v architektonickém prostředí, závazky mezi tvůrcem a klientem.

V úvodu práce Saul Fischer potvrzuje naše předběžné zjištění, že v průběhu dějin filosofie, včetně dějin estetiky, architektura obecně i ve srovnání s jinými uměleckými formami unikala dlouhodobé a detailní pozornosti filosofie. Fischer jmenuje například Arthura Schopenhauera, z novějších britského filosofa Rogera Scrutona (*1944) a v USA působícího Karstena Harriese (*1937). Zmiňuje se i o

¹⁴⁴ FISCHER, Saul. Philosophy of Architecture. In *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [online]. Principal Editor Edward N. Zalta, 9. 9. 2015 [cit. 1. 4. 2016]. Stanford, CA : Stanford University, Center for the Study of Language and Information, The Metaphysics Research Lab. ISSN 1095-5054. Dostupné na: <http://plato.stanford.edu/entries/architecture/>

filosofech, kteří „fušovali“ do práce architekta (například Bentham navrhoval vězení, Wittgenstein se podílel na plánování domu své sestry). Přesto je podle něho architektura daleko méně středem zájmu filosofů než mnohem mladší umělecké formy jako je komiks a film. Dodává, že tématem se zabývali spíše filosofové kontinentální tradice než analytičtí filosofové.

První základní otázkou filosofie architektury, píše autor, je, zda je architektura spíše uměleckou formou (druhem umění) nebo konstrukční tvorbou, tedy pouhým prostředkem k uspokojování potřeb.

S tím souvisejí otázky, co vůbec architektura je, jakým je typem činnosti, jestli je vždy, někdy nebo nikdy uměleckou formou, jaké vlastnosti mají architektonické objekty a čím se liší od jiných uměleckých objektů, která stavební díla do architektury patří.

Fischer ve své úvaze vychází z definice britského architekta Cedrice Price: „Architektura je to, co architekti dělají.“ Už Vitruvius prý definoval schopného architekta jako toho, kdo je obeznámen s architektonickou praxí své doby. Definici architektury z obsahu disciplíny komplikuje, že architektonická práce se v průběhu staletí v určitých ohledech nemění, avšak v některých ano. Architektura na rozdíl od jiných druhů umění zahrnuje i inženýrské práce, vyžaduje určitou odbornou znalost, přesto ji nelze redukovat pouze na inženýrskou práci, zahrnuje i něco navíc, stavitelské ideály a styl. Možná odpověď na otázku, zda architektura je druhem umění, je, že architektura může být vnímána jako určitý inženýrský artefakt, který mimochodem nese estetickou hodnotu. Jiný pohled může vyžadovat estetický záměr. Klasický Vitruvianův pohled je ten, že společným prvkem stavitelských objektů je konstrukční návrh a estetický návrh.

V průběhu dějin zaznívaly různé odpovědi i na otázku, zda všichni architekti se zabývají uměním a zda je možné je považovat za umělce. Z textu plyne, že stejně jako ne každé stavitelské dílo zahrnuje konstrukční zásady, ne každé stavitelské dílo je uměním. Jako uvažovatelnou společnou vlastnost však Fischer uvádí užitečnost pro člověka.

Další tázání se týká speciálních vlastností architektury: jsou to strukturální integrita, krása a užitečnost nebo prostor, světlo a forma? Fischer se zabývá charakteristickými rysy architektury. Vrací se k tradici Vitruviových myšlenek, podle nichž je architektura spojením krásy, strukturální integrity a užitečnosti. Vysvětluje, že pak vzniká debata, jestli stavitelské dílo bez funkčnosti a užitečnosti je ještě architekturou a ukazuje, jak by na to odpovídali přívrženci funkcionálního esencialismu či méně radikální esencialista či nominalista. Zatímco podle radikálního esencialismu dílo bez užitečnosti není architekturou, podle nominalisty je rozdílnost stavitelských děl dostatečná pro to, aby nebylo nutné požadovat nějakou vlastnost společnou všem.

Dalším způsobem, jak definovat, co architektura je, je rozlišit jednotlivé druhy architektonických objektů a definovat, co je architektonickým objektem. Podle inkluzivistů patří mezi architektonické objekty všechny postavené objekty. Podle exkluzivistů pouze jejich část, přičemž kritéria pro zahrnutí do podmnožiny mohou být různá. Buď je podle nich architektonickým dílem dílo, které je obyvatelné (domy, chrámy, továrny), nebo dílo, které má estetické vlastnosti. Argumentem pro takový exkluzivismus je skutečnost, že i laik rozpozná rozdíl mezi prací architekta a stavitele. Argumentem pro inkluzivismus je zas to, že jakýkoliv objekt může být esteticky posuzován. Podle dalšího argumentu může mít tvůrce estetický záměr, ale při jeho realizaci selže.

V následující kapitole Fischer na základě *Estetiky Architektury* od Rogera Scrutona z roku 1979 vysvětluje, že vedle běžného přístupu k architektuře, kdy základní jednotkou dalšího zkoumání je jednotlivá stavba, existují i alternativní přístupy kontextuální, vycházející z názoru, že kompozice objektů přináší větší estetický účinek. Zatímco podle „mereologického“ kontextualismu je základní jednotkou zkoumání část stavby a bádání se tak má zaměřit na tyto části a jejich souvislosti, podle environmentálního kontextualismu jsou důležité vztahy mezi

jednotlivými stavbami a estetika architektury by se neměla oddělovat od estetiky města a velkoměst.¹⁴⁵

Fischer se dotýká i na první překvapující otázky příčinnosti v architektuře: Lze uvažovat o sociálně-psychologickém působení staveb, mnohdy je toto působení vyžadováno již před realizací stavby. Dále je možné, aby jedna budova způsobila vznik jiné budovy, například v souvislosti s užitečností. Předkládá i názor, že pokud konsekvencialismus platí v etice (otázka, zda zlo může způsobit dobro), pak by mohl platit i v bádání o architektuře. Jako možné uvádí tázání, zda přítomnost funkčně a esteticky ochuzeného stavitelského díla může způsobit budování užitečného a krásného architektonického díla.

Ve čtvrté kapitole stati se Fischer zabývá architektonickým jazykem a jeho případným zápisem. Myšlenka, že architektura má svůj jazyk, má kořeny už v dávné době Vitruviově a Albertiho. Sylvia Lavin však prý zmiňuje Quatremere de Quincyho (1755–1849) a jeho tezi, že architektura a její části reprezentují sociální a mravní principy. Později se k podobné tezi přiklánějí mnozí myslitelé a různě ji rozvíjejí, např. směrem k tezi, že architektura sama je jazykem. Nebo že architektonické objekty mají své významy a jsou schopny sémantických jevů, jako je metafora, metonymie a dvojznačnost. Další přístup má kořeny v sémiotice a chápe architektonické objekty jako znaky, které vyzývají lidi k určitému chování nebo které vykazují sama sebe, svou funkci. Proti podobným přístupům však stojí zastánci myšlenky, že architektonické objekty, ani jejich části nejsou s to tvořit syntaktické celky, tj. věty, fráze, tvrzení. Jsou s to zprostředkovávat významy jako „dobrá vláda“, „ženská citlivost“, ale už nevykazují dostatečnou přesnost, která je současnými badateli v teoriích jazyka vyžadována.

Dalším tématem je *význam formy* v architektuře. Podle *architektonického formalismu* architektonický objekt esteticky působí úhrnem svých formálních vlastností (např. tvar, barva). Naše estetické hodnocení tedy vychází z těchto formálních vlastností objektu. Architektonický objekt tak je ne-reprezentací. Různé

¹⁴⁵ Tamtéž. Saul Fischer se v úvaze odvolává na: SCRUTON, Roger, *The Aesthetics of Architecture*. 2. vyd. Princeton : Princeton University Press, 2013.

varianty formalismu pak přicházejí s dílčími návrhy. Například *mereologický formalista* navrhuje zkoumat formu jednotlivých částí. Fischer uvádí názor Branco Mitrovice, že naše hodnocení architektonických objektů se běžně děje na základě vizuální stránky, nikoliv na základě ne-vizuálních prostředků jako je například historie.

Naopak *antiformalismus* považuje za pro estetické hodnocení důležité neformální vlastnosti, např. historický kontext, jiné druhy souvislostí či nekognitivní vlastnosti. Nějaký objekt může vzbuzovat pocit vznešena, jiný může evokovat demokratické ideály. Jedním z případů antiformalismu je *historismus*, jiným je antiformalismus vycházející z *teorie funkční krásy*, podle níž je objekt krásný v závislosti na své funkčnosti. V této souvislosti Fischer uvádí překvapivě i Kantův názor, že architektura je druh umění schopný generovat závislou krásu.

V dalších úvahách Fischer zmiňuje příklad odporující teorii funkční krásy – rozvaliny. Proti této teorii staví také skutečnost, že funkční krása není jediná závislá krása a že krása není jediná estetická kategorie, kterou lze v souvislosti s architektonickými objekty uvažovat. Píše o duchovních a emocionálních rámcích, o objektech k uctívání či o vítězných bránách.

Fischer také analyzuje architektonickou zkušenost, architektonickou znalost, hodnocení architektury a vztahy mezi nimi.

Zkušenost architektury ovlivňuje naše psychické stavy. Architektura může přinášet jak pozitivní duševní stavy – jako potěšení z architektonické krásy, tak i neutrální nebo negativní duševní stavy, ovlivňuje naše přijetí okolního prostředí. Naše zkušenost může mít konstitutivní roli při našem porozumění architektonickým objektům, jejich hodnocení a užívání. Zatímco podle Scrutona naše zkušenost způsobuje, že architektonický objekt vnímáme jako estetický objekt, podle Ingardena způsobuje, že objektu porozumíme jako architektonickému objektu, a nikoliv jako stavbě z cihel. Architektonická zkušenost zahrnuje složku poznávací, emocionální a smyslovou. Zastánci *abstraktního intelektualismu* budou zdůrazňovat pouze poznávací složku, *formalisté* zase smyslovou.

Potěšení ze zkušenosti architektonického díla je podle abstraktního intelektualismu možné po důkladném poznání, tj. díky soustředění se na detaily a díky pochopení architektonického díla. Saucheli prý mluví o „potěšení intelektuála, Scruton hovoří o „nápaditém vnímání“.

Smyslová zkušenost prostoru je široká a může zahrnovat vjemy a informace získané zrakem, sluchem, čichem, či hmatem, navíc obsahuje i pocity postavení těla v rámci prostředí. Podle některých autorů je pro silnou zkušenost důležitá právě možnost pohybu pozorovatele kolem objektu či uvnitř něho. Pro jiné je podstatná i možnost ponoření se do okolí objektu.

Fischer nepovažuje tělesnou zkušenost za jediný možný zdroj stavitelského názoru a přiklání se k myšlence potřeby zvyšování znalosti lidí skrze učení se a prostřednictvím debat s klienty.¹⁴⁶

Fischer vysvětluje, že z hlediska tvůrce architektonického objektu můžeme rozlišovat architektonickou *znalost teoretickou a praktickou*. Teoretická se týká estetiky, historických znalostí, ale i sociálních aspektů života, praktická se týká především technických prostředků.

Odlišná je také architektonická znalost tvůrce a znalost uživatele. Zmiňuje se i o tom, že znalost architektonického objektu může vznikat i na základě děl, která jej reprezentují, jako jsou plány, fyzické či virtuální modely. Podle *sociálního konstruktivismu* vzniká architektonická znalost v mezilidské interakci, mají na ni vliv nejen samotná architektura, ale i společenské vztahy.

O *oceňování architektury* autor říká, že je nutná znalost a to i znalost historického či sociálního kontextu, je to tedy něco jiného než zkušenost architektury. Zároveň je to něco víc než znalost, protože znát můžeme objekt, aniž bychom jej hodnotili. Uvádí zajímavou otázku, zda u architektonických objektů není nějaký zvláštní modus ocenění. Rozlišujeme dvě základní hodnocení –

¹⁴⁶ S důrazem na vzdělávání uživatelů architektury jsme se setkali už i u Kevina Lynche. Přitom v české literatuře je tato stránka opomíjena. Domníváme se, že to může být jistou, třeba i neuvědomovanou nechtí k manipulování v otázkách soukromého života, kam užívání architektury patří.

estetické a utilitární. Různé názory jsou na to, zda mohou existovat samostatně. Na příkladu římského Kolosea ukazuje, že je možné hodnotit jej jako vznešené a krásné, bez ohledu na jeho funkci, nebo jako funkční, bez ohledu na jeho krásu. Nebo může být požadované hodnocení obojí.

V další kapitole se Fischer věnuje etice a metaetice v architektuře. Architektonická etika se zabývá běžnými tématy, která se týkají norem a dilemat aktéra, ale i dalšími specifickými tématy. Metaetika v architektuře hodnotí alternativní etické možnosti.

Příkladem metaetické otázky v oblasti architektury je, zda můžeme považovat architekturu za morální či nemorální ve vztahu ke svým objektům či jaké je postavení etiky a estetiky v architektuře podle morálního přístupu a podle autonomního přístupu.

Autor se zmiňuje o třech rozdílných postupech v etice v oblasti architektury. Za prvé je to stanovení kritérií pro etické normy podnikání jaké by měli architekti v praxi zohledňovat. Například architekt může při vytváření návrhu snížit pravděpodobnost překročení rozpočtu a zároveň zvětšit míru bezpečnosti lidí. Za druhé je to stanovení etických norem, podle nichž se hodnotí, jestli architekti činí ve světě dobro či zlo. Dobro může mít podobu psychického, estetického či sociálního pozvednutí klienta či podobu plánování obydlí pro potřebné. Za třetí je to hledání kritérií, podle nichž určité stavby činí potěšení nebo bolest. To se nejvíce projeví například v budově nemocnice či autobusové zastávky.

Při hledání odpovědi na druhou metaetickou otázku Fischer vysvětluje, že zatímco Vitruvius spojoval krásu s užitečností, podle teorie funkční krásy je spojena i estetika s etikou. Na možnosti propojení estetického a etického hlediska v jednotlivých stavbách odpovídají představitelé morálního a autonomního přístupu rozdílně. První považují spojení obou hledisek za nezbytné, druzí nikoliv. Autor se však zmiňuje i o pluralitním přístupu, podle něhož je přípustné, že některé architektonické stavby v sobě zahrnují obě hlediska, některé pouze estetické a jiné pouze etické.

Základem filosofie architektury je *stavitelská etika*, neboť činnost architektů široce ovlivňuje chování, jednání a tedy mravní životy mnoha lidí. Součástí etiky je stanovení *povinností* stavitelů ke klientům, přičemž *odpovědnost* za dílo je rozptýlená mezi mnoho spolupracujících osob. Součástí je také stanovení norem, například nutnost památkové péče. Další součástí je i stanovení práv, v případě přístupu tradicionalisty také stanovení ctností stavitele. Stavitelská etika je zaměřená nejen do minulosti, ale i do budoucnosti – např. ve smyslu závazku vůči budoucím okolním objektům.

Fischer se také zabývá *sociálněfilosofickými* a *politickofilosofickými* otázkami architektury. Všechny druhy umění mohou mít sociální charakter, architektura jej má však obzvláště silný a je dokonce možné ji považovat za sociální formu umění. Prvním důvodem pro chápání architektury jako sociálního umění je skutečnost, že úkolem architektury je chránit a úkolem architekta sociální aspekt zahrnout ve své práci, druhým důvodem je, že na architektonickém díle se podílí velký počet lidí, skupin a firem, mezi nimiž existují nejrůznější vztahy.

V této oblasti prý existuje tázání, zda architektura vůbec má či nemá (právo) ovlivňovat organizaci společnosti. Dalším tázáním je, jestli architektura ovlivňuje rozvrstvení společnosti a přispívá tak k sociální nerovnosti, nebo zda pouze odráží stav ve společnosti. Fischer navíc navrhuje možnou otázku, „zda by architekti neměli navrhovat tak, aby podpořili třídní rovnost, solidaritu, spravedlnost, autonomii a další možné sociální jevy“.

Z Fischerova textu se dozvídáme, že není pochyb o tom, že architektura má i *politický aspekt*. Dle slabší verze tohoto názoru jde o možnost architektů žádat o vládní projekty, případně o možnost lidí bojovat za záchranu určité stavby či za prosazení projektu. Podle silnější verze je architektura mocenským prostředkem. Například v případě vězení a uprchlických táborů. O tomto aspektu píše i Michel Foucault v knize *Dohlížet a trestat*. Architekti jako významné osobnosti také mohou být přímluvci určitých ideologií.

V závěru textu Fischer informuje o dalších problémech filosofie architektury. Je jím například *architektonické selhání*. Architektonické dílo může selhat po

stránce estetické, ale i po stránce funkční – může přestat fungovat, nebo nemusí fungovat vůbec. Z hlediska selhání je důležité mít na mysli, zda je zásadní původní záměr díla nebo pozdější. Specifické postavení mají *ruiny* – které jsou podle inkluzivistů také architektonickým dílem. Avšak stavební díla stavěná jako ruiny jsou často označována jako kýč.

Problémem je i rozdíl mezi *přírodním a vytvořeným* prostředím. Zabydlet lze i jeskyně, které však nejsou dílem člověka, architekturu ovlivňuje i okolní příroda.

Dalším možným tázáním je, jestli je lidská architektura podmnožinou *zvířecí architektury*. Možnou odpovědí je, že lidská architektura se od té zvířecí liší *záměrem*, ať už jde o záměrnou užitečnost nebo o záměrnou estetickou hodnotu.

Nakonec autor připomíná *vliv environmentální psychologie*, která dokáže architektům poradit, jak určitá světla a barvy ovlivňují pocity uživatele. Z toho plyne otázka, zda při dokonalém využití takové psychologie ponechávat stranou morální a estetické aspekty stavitelství.¹⁴⁷

Dílčími otázkami filosofie architektury se zabývá i Jonathan Michael Hill.

Jonathan Michael Hill, britský architekt a historik architektury, ve svém textu *Užití architektů*¹⁴⁸ z roku 2011 vysvětluje, že má-li architekt dosáhnout svého sebeuvědomění, musí dokázat rozlišit mezi *světem architekta* a *světem uživatele* a mezi *stavěním* a *zajišťováním stavení*.

Jako argument používá myšlenku Rolanda Barthesa, který v roce 1968 v textu *Smrt autora* upozorňuje na to, že text, který čte čtenář, je úplně jiným textem, než jaký autor napsal. Text se při čtení znovu tvoří a často popírá to, co do něho autor vložil, jak ho zamýšlel. Zrození čtenáře je možné jen za cenu smrti autora. Hill říká, že zatímco myšlenka smrti autora je přijímána i v souvislosti s jiným uměním, tedy v souvislosti s uměleckou produkcí nejen literární, v architektuře je její platnost nerozpoznána. Připouští, že budova není jednoduše srovnatelná s literárním textem,

¹⁴⁷ Tamtéž.

¹⁴⁸ HILL, Jonathan. The Use of Architects. *Urban Studies* [online]. Vol. 38, No. 2, 2001 [cit. 5. 4. 2016]. ISSN 1360-063X, Dostupné na: <http://usj.sagepub.com/content/38/2/351.abstract>, s. 351–365.

přesto navrhuje chápat vztah *architekt – uživatel* jako analogický ke vztahu *spisovatel – čtenář* a *užívání domu* jako analogické ke *čtení textu*. Stejně jako čtenář textu může být i uživatel při svém užívání domu více pasivní, nebo více tvořivý, dokonce může dům oproti původním plánům fyzikálně měnit například posunutím zdí, nábytku. Lze prý tedy říci: „Architektura je vytvářena architektem a uživatelem.“ Hill nepopírá, že přetváření budovy je obtížnější než znovuvytváření textu čtenářem, a navrhuje rozlišovat reagující a tvořivé užití. Zatímco *reagující uživatel* si podle svých potřeb vybírá z možných změn, které jsou předpověditelné architektem, *tvůrčí uživatel* přichází se změnami nepředpokládatelnými, se změnami významů jednotlivých prvků či dokonce se změnami celého konceptu. Přitom reagující, tvořivé, případně pasivní užití budovy může probíhat odděleně nebo najednou.¹⁴⁹

Dále nás Hill seznamuje se svým zkoumáním podstaty strategií architektů, kterými jsou *flexibilita, mnohoznačnost a spolupráce s uživateli*. Vysvětluje, že funkcionalismus se stal hlavním měřítkem hodnocení poválečné architektury, a klade si otázku, jestli poválečné strategie jsou opravdu v rozporu s determinismem funkcionalismu. Uvádí tři základní typy architektonické flexibility podle Adriana Fortyho: flexibilita technickými prostředky, flexibilita nadbytkem prostoru a flexibilita jako politická strategie. Přičemž u prvního typu rozlišuje podtypy – složitý prvek s malým počtem možných konfigurací a pravidelnou strukturu s přesunutelnými částmi. K třem základním pak sám Hill přidává čtvrtou možnost – *otevřený plán*. Přiklání se k názoru, že flexibilita nespočívá ve vytvoření řady možných změn, ale ve vytvoření *okraje*, který umožňuje *nepředvídatelné změny*.

Autor rozlišuje tři typy tvořivosti – mentální (např. pojmenování prostoru podle nějaké vzpomínky), tělesnou (např. užití koupelny k pikniku) a fyzickou (např. přemísťování věcí v prostoru).¹⁵⁰

Principem další strategie architektů je *mnohoznačnost*. Ta spočívá v tom, že jednotlivé prvky nabízejí uživatelům více možností, předvídatelných i

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 351–355.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 355–360.

nepředvídatelných. Oprávnění má při použití tohoto principu i *nedokončenost* prvků či prostoru. Strategie umožňuje uživatelům využívat svou *tvorivost* ve velké míře.

Možnou strategií je i *spolupráce architektů s uživateli* formou diskusí. Je však třeba vzít v potaz, že uživatelé a architekti používají odlišný jazyk, mají jiné výchozí zkušenosti, jiné znalosti. Je třeba také dát pozor, aby se o informace dělili všichni komunikující, nejen ti více výřeční.¹⁵¹

¹⁵¹ Tamtéž, s. 260–262.

4 Fenomény města aneb Co se ve městě ukazuje

4.1 Možné pozice vztahování se k městu (obyvatel, návštěvník, turista, bezdomovec, tulák, poutník, flanér, cizinec, senior a zdravotně znevýhodněný člověk)

Člověk se k určitému městu může vztahovat z několika různých pozic, z nichž některé jsou stálé, neměnné, jiné jsou naopak dočasné. Může se k němu vztahovat jako jeho stálý *obyvatel* (rodák či později příchozí), jako jeho dočasný obyvatel (student bydlící na kolejích, pracující bydlící na ubytovně, bezdomovec přicházející odjinud s cílem najít nové útočiště), jako stálý *návštěvník* za účelem práce či studia nebo jako občasný návštěvník za účelem vyřizování úřadů, návštěvy lékařů, návštěvy příbuzných a známých, za účelem účasti na kulturních a sportovních akcích a za účelem nákupů. Může se k němu vztahovat i jako výjimečný návštěvník – například jako turista.

Obzvláště v případě stálých a dočasných obyvatel města i jeho častých návštěvníků budou mít rozdílný vztah k městu či jeho dílčím složkám děti, mladí lidé, rodiče s malými dětmi, lidé středního věku či senioři. Specifickou skupinou jsou pak lidé se zdravotním postižením a lidé nemocní. Tedy vliv na vztah k městu mají *věk, zdravotní stav* či *životní situace*.

Dalším kritériem je *místo, z něhož se uživatel k městu vztahuje*. Rozdílně se na město budou dívat chodci a cestující autem či hromadnou dopravou. H. Svobodová připomíná, že při rychlé jízdě autem nemůžeme dosáhnout hlubších impresí.¹⁵² Jak jsme se již zmiňovali, Z. Pinc hovoří v souvislosti s řidiči ve městě o často

¹⁵² SVOBODOVÁ, Hana. Domov jako místo. In SVOBODOVÁ, H. (ed.) *Krajina jako domov*. Žďár nad Sázavou : Okresní knihovna M. J. Sychry, 1996. ISBN 80-90098-5-7, s. 4.

neuvědomovaném střetu soukromého a veřejného prostoru.¹⁵³ O. Nový se zase zmiňuje o změně pohledu na ulici, když lidé začali k cestování po městě používat patrové omnibusy. Jejich oči najednou vnímaly město v úrovni mezaninů.¹⁵⁴ Jiný pohled na město a život v něm budou mít lidé dívající se z oken bytu v 8. patře panelového domu. Jan Gehl v knize *Město pro lidi* zdůrazňuje potřebu lidského měřítka při budování měst a vysvětluje, že součástí městského života mohou být bez potíží pouze lidé z prvních dvou pater vícepodlažních budov, omezeně z třetího až pátého. Lidé žijící nad pátým patrem přestávají mít kontakt s ulicí, s městem, mají pouze možnost dálkových výhledů na krajinu, mraky a letadla, jejich byty už k městu nepatří.¹⁵⁵

Významné je i *aktuální naladění člověka a jeho zájmy*. Rozdílný pohled budou mít lidé procházející se s otevřenými očima a lidé spěchající. Daniela Hodrová inspirována Michalem Ajvazem píše o dvojí chůzi – zacílené (praktické, pragmatické) a básnické, citlivé. Zatímco symbolem první je přímka, symbolem druhé je vlna.¹⁵⁶

Za další kritérium můžeme považovat *předchozí zkušenost města*. Jinak bude město vnímat a jinak se k němu vztahovat člověk, který celý život žije v městském prostředí, jinak člověk, který do města přichází z venkova a městský život téměř nezná, jinak člověk, který je sice zvyklý na venkovský život, nicméně zkušenost s mnoha městy má a dokáže se v nich bezpečně orientovat.

Zvláštní pozice ve vztahu k městu lze přisoudit bezdomovci, tulákovi, poutníkovi, flanérovi, ale také cizinci.

Jak tyto pozice definovat? Významy slov bezdomovec, tulák a poutník se v běžné řeči překrývají. Slovo tulák je jednou chápáno jako synonymum slova

¹⁵³ PINC, Zdeněk. Město versus pospolitost. In SOKOL, Jan, PINC, Zdeněk. *Antropologie a etika*. Praha : Triton, 2003. ISBN 80-7254-372-5, s. 65–66.

¹⁵⁴ NOVÝ, Otakar. Řeč architektury. In HALÍK, Pavel, KRATOCHVÍL, Petr, NOVÝ Otakar. *Architektura a město*. Praha : Academia, 1996. ISBN 80-200-0245-6, s. 113.

¹⁵⁵ GEHL, Jan. *Města pro lidi*. Přeložil Karel Blažek a Bronislava Blažková. Brno : Partnerství, © 2012. ISBN 978-80-260-2080-6, s. 41.

¹⁵⁶ HODROVÁ, Daniela. *Citlivé město (eseje z mytopoetiky)*. Praha : Akropolis, 2006. ISBN 80-86903-30-3, s. 232–233.

poutník, podruhé jako synonymum slova bezdomovec. Pokusíme se významy těchto označení osvětlit a od sebe odlišit.

V souvislosti s tulákem, turistou a zevlounem se mnohým vybaví eseje polského sociologa Zygmunta Baumana. Podívejme se tedy na jeho myšlenky inspirativní pro toto naše dílčí téma.¹⁵⁷

Zygmunt Bauman ve své knize *Úvahy o postmoderní době*, která poprvé vyšla v roce 1993, přisuzuje postmoderní době jako charakteristické, že jednání lidí je nespojité, nekonekventní a že v činnostech lidí se prosazuje epizodičnost. Popisuje čtyři vzorce osobnosti, které se sice objevovaly už dříve, ale které se podle něho v postmoderní době stávají běžnými a často se u jednoho jedince objevují současně. Jsou to *zevloun, tulák, turista a hráč*.¹⁵⁸

Bauman poukazuje na časté používání postavy *poutníka* k charakteristice života moderního člověka. Takový poutník má vždy cíl, ke kterému směřují dílčí kroky jeho života – ať už je to spása duše, vytvoření stopy svého bytí nebo realizace vlastního potenciálu. Autor však upozorňuje na to, že taková pouť životem je možná pouze v předem strukturovaném světě uspořádané společnosti a že tento popis se ve skutečnosti týkal pouze středních vrstev, neboť jedinci z horních vrstev měli svůj osud předem daný a chudina naopak neměla možnost realizace své svobodné pouti.¹⁵⁹ V postmoderní společnosti však už, vysvětluje Bauman, nelze chápat život jako pouť, jako sled kroků vedoucích k cíli v budoucnosti, protože nejsou splněny tyto tři podmínky: „že si tuto (ještě neznámou) „budoucnost“ můžeme představit v podobě (již známého) času dnešního; že je přípustné předpokládat, že cíl žádoucí dnes bude stejně žádoucí zítra; a že práva, jež vyplývají z již nahromaděných výsledků, budou stejnými právy, jakými jsou dnes – že tedy „kapitálové vklady nepodlehnu devalvací“.“¹⁶⁰ V postmoderní době jsou životy

¹⁵⁷ S Baumanovou knihou jsem se seznámila až po rozvržení a sepsání větší části této kapitoly.

¹⁵⁸ BAUMAN, Zygmunt. *Úvahy o postmoderní době*. 2. vydání, přeložil Miloslav Petrušek, Praha : Sociologické nakladatelství (SLON), 2006. ISBN 80-86429-11-3, s. 25.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 29–32.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 33.

lidí rozčleněny do jednotlivých událostí, které často nejsou spolu svázány ani logikou, ani chronologickou následností. Člověk na jedné straně nemá jisté, že jeho dosavadní postavení bude něco znamenat v budoucnu, na druhé straně může začít znovu někde jinde. Život sice může být poutí, ale už poutí bez předem daného cíle.¹⁶¹

V souvislosti s Baumanovým postmoderním člověkem na bezcílne a samostatnými epizodami tvořené pouti životem, při které může jednoduše zapomenout to, co se mu předtím nepovedlo, a *začít* někde jinde, bychom rádi uvedli distinkci mezi *počátkem* a *začátkem* a požadavek *žít ze svého pramene*. A. Hogenová uvádí, že zatímco počátky jsou vždy „poprvé a naposled“, začátky se stále opakují.¹⁶² Jinde říká, že možnou cestou k nápravě v dnešní *výkonové společnosti* je poznání sebe sama, tj. nalezení vlastního pramene a následné *žití z tohoto vlastního pramene*, tj. autenticky.¹⁶³ Z tohoto zorného úhlu je podle nás slabinou postmoderního „poutníka“ životem, jak jej popisuje Bauman, že nedokáže žít ze svého pramene, a udržovat tak červenou nit svého života v napjatém stavu a že nekonsekventní události v jeho životě mají charakter začátků, nikoliv počátků, které by se rodily právě na pozadí života z vlastního pramene.¹⁶⁴

Bauman dále uvádí, že např. podle Guattariho a Deleuze se k popisu postmoderního člověka užívá místo metafory poutníka metafora *kočovníka*. To však

¹⁶¹ Tamtéž, s. 33–39.

¹⁶² HOGENOVÁ, Anna. *Pohled na současnost očima filosofky*. [online přednáška]. Příspěvek na seminář Centra Euroguidance. K předpokladům kariérového poradenství 18. 9. 2013, 9. 10. 2013 [cit. 19. 12. 2014]. Dostupné na: https://www.youtube.com/watch?v=h2f_wOAh8LE

¹⁶³ HOGENOVÁ, Anna. *Rozhovor s Annou Hogenovou*. [videorozhovor]. Režie Sebastian Holovský. PowerTalk.cz, © 2010, publikováno 30. 11. 2013 [cit. 15. 1. 2015]. Dostupné na: https://www.youtube.com/watch?v=BMJ_pd1dnkQ

¹⁶⁴ Je otázkou, zda *žít ze svého pramene* bychom měli chápat spíše jako *možný cíl pouti životem* (podobně jako je jím Baumanem zmíněná snaha realizovat svůj potenciál) nebo zda *žít ze svého pramene* chápat jako přístup, který se ve zvnitřněné podobě může stát základem životní pouti, avšak pouti, která bez ohledu na naši vůli prostě nemůže mít cíl, protože postmoderní doba to ze své podstaty neumožňuje. Optimisticky vidíme jako správnější variantu první možnost. V takovém případě je to návod na smysluplný život ve světě, v kterém (jak připouštíme, protože souhlasíme s Baumanem) je mnoho nejistého a budoucnost ještě za našeho života může přinést neočekávatelné proměny světa.

považuje za neopodstatněné a navrhuje hledat jiné vzorce, které by realitě postmoderního člověka odpovídaly více, byť už z principu nikoliv plně.¹⁶⁵

Při hledání těchto čtyř vzorců je pro něho, zdá se nám, výchozí lidské životní putování (jak zevloun (flanér), tak tulák a turista putují, cestují) a vztah člověka ke skutečné či domnělé svobodě, k nutnosti a nahodilosti (zvláště u hráče).

Bauman připomíná, že *zevloun* v odborné i krásné literatuře, ale i výtvarném umění představuje nejdůležitější symbol moderního člověka, tedy zvláště městského člověka. Zevloun lidi okolo sebe pozoruje, ale může jít jen po povrchu, to důležité, co je skryto, se mu neukazuje. Stává se pomyslným režisérem možných příběhů pozorovaných lidí. Užívá si hry, v níž má *zdánlivou moc* a přitom nic neovlivňuje.¹⁶⁶ „Všechny *vidící*, ale sám *neviděn*, skrytý v davu, ale k davu nenáležící, má zevloun právo cítit se pánem všeho tvorstva.¹⁶⁷

S postojem zevlouna je spojen *prožitek svobody*. Tato svoboda, která vzniká na pozadí nevědomosti a *bezmocnosti*, je úplná, protože nezávislá na vůli ostatních lidí, ale je pouze *představovaná* a okolní svět nijak neproměňuje.¹⁶⁸ Zevlounství souvisí s anonymitou lidí ve městě a s neochotou, ale i nemožností poznat se s ostatními blíže.¹⁶⁹

V postmoderní době se zevlounství stává masovým jevem a zároveň se jeho znaky a vlastně i podstata proměňují. Obchodníci a výrobci umožňují v nákupních promenádách, aby zástupci všech vrstev lidí mohli uspokojovat nejen své reálné potřeby, ale i své estetické touhy tím, že se kochají zbožím v obchodech. Nakupující se stávají pro ostatní nakupující předmětem pozorování a zdrojem podívané. Zevloun se tak stává někým, kdo nejenže už sám nic nerežuruje (a to ani ve svých představách), ale je promyšleně režurován někým jiným. Je pouhým

¹⁶⁵ BAUMAN, Zygmunt. *Úvahy o postmoderní době*. 2. vydání, přeložil Miloslav Petrušek, Praha : Sociologické nakladatelství (SLON), 2006. ISBN 80-86429-11-3, s. 39–40.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 40–42.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 41.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 42.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 42–43.

neplaceným hercem divadla někoho jiného. Veškerá *spontánnost jednání*, tedy i *svoboda* zevlounů, je jen zdánlivá. Přesto zůstává malý prostor pro náhodu a překvapení. Jenomže, vysvětluje dále Bauman, vyšším stupněm zevlounství se stává každodenní sledování televizní obrazovky. V ní diváci vidí skutečnost, která je tvůrci pořadů zdokonalena natolik, že s ní skutečná skutečnost může jen těžko soutěžit. Divák navíc musí v nepřeborném množství na obrazovce předkládaných epizod vybírat. Činí tak často podle míry nabízeného uspokojení.¹⁷⁰ V duchu Baumanova výkladu bychom v současné době mohli za další specifický případ zevlounství považovat internet a zvláště sociální sítě.

Bauman vysvětluje, že *tulák* jako člověk bezcílně se toulající a nemající stále bydliště byl na začátku moderní doby považován za nepřítele, protože svým nedodržováním norem porušoval a tedy i ohrožoval ustavený řád společnosti. Na konci moderní doby se však situace změnila, protože dodržování řádu bylo docilováno množstvím lákadel, které navozovaly *pocit svobody*. Tuláctví tak přestalo být tím, co řád společnosti ohrožuje, a naopak začalo být tím, co jej posiluje. Stejně jako se s příchodem postmoderní doby mění podstata „zevlounství“ mění se podle Baumanova textu i podstata tuláctví, i v tomto případě už nejde o okrajový, ale o masový jev. Tuláctví navíc nahrazuje „poutnictví“ – lidé už životem neputují, nýbrž se toulají, což je dáno zmizením stability společenských norem a možných životních cílů. Pro život tuláka i poutníka je podstatným rysem být na cestě. Zatímco pro poutníka je důležitý cíl, pro tuláka je důležitá cesta samotná. Zatímco poutník směřuje stále kupředu, tulákova cesta je klikatá, s možnými návraty a nevyzpytatelná. Tulák často před něčím utíká. Zatímco poutníkova cesta je uchopitelná jako celek snad v každém okamžiku, tulákova cesta tvoří celek pouze při zpětném pohledu. Tulák neočekává, že by někde našel domov, láká ho změna. Je pro něho důležitá přítomnost, ale takovým způsobem, že se nechce vázat.¹⁷¹ Mohli bychom v úvaze pokračovat: Zatímco pro poutníka je důležitá *minulost, přítomnost* i *budoucnost* a tedy i vztahy, které v čase *trvají*, pro tuláka je podstatná jen

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 43–46.

¹⁷¹ Srovnej tamtéž, s. 46–49.

přítomnost, na budoucnost rezignuje v tom smyslu, že ji nebude, pouze od ní očekává požitky, a na minulost zapomíná, prchá od ní, možná i proto, že je z ní zklamán, protože nepřinesla očekávané. Vraťme se k Baumanovi: „Trasa tuláka je velkým hřbitovem nadějí, pokrytým náhrobky deziluzí a rozčarování.“¹⁷²

O turistovi Bauman píše, že je to fenomén mnohem mladší než tuláctví a poutnictví. Turista není nucen cestovat, cestuje, protože chce a protože má na to prostředky. V místě dočasného pobytu si určuje podmínky. Chce, aby svět hrál podle něho a to nikoliv jen v jeho mysli (jak to žádá zvloun), ale i ve skutečnosti. Jde mu o dojmy, o něž se pak později může dělit. Chce získat nové zkušenosti pramenící ze setkání s jinakostí. Turista není bezdomovec, má svůj *domov*, do kterého se vrací, o jiný domov nestojí. Vše na cestách hodnotí právě z úhlu pohledu svého domovského místa. Turista se nechce stát součástí obyvatel navštíveného místa (na rozdíl od tuláka, který své „nepatření“ chce utajit), od jejich problémů se distancuje, cizost místních ruší, ale svou cizost si chce zachovat. Myslí si, že svou turistikou svět nemění, ale to je jen zdání. Pro turistiku je charakteristická *dočasnost*, povrchnost a anonymita.¹⁷³ I v tomto případě Bauman vykreslení turisty jako určitého typu cestovatele posouvá do pozice v postmoderní době obecně se vyskytujícího vzorce přístupu k životu: Turistu v životě můžeme chápat jako toho, kdo už dostatečně neumí rozlišit mezi dovolenou a všedním dnem, mezi zdánlivým životem a skutečným životem, kdo potřebuje domov, aby se jinde mohl cítit jako mimo domov, ale kdo neví, ve kterém z mnoha míst skutečný domov je. Postmoderní turista životem ví, že by měl mít domov, chce ho, snaží se ho v budoucnu mít, ale v plejádě prchavých okamžiků už ztrácí vědomí o tom, kde ho v přítomnosti vůbec má a jaké vlastnosti by ten jeho domov vůbec měl vykazovat.¹⁷⁴

Nakonec Bauman popisuje svět hry: Ve světě hry je smazán protiklad mezi nutností a nahodilostí. Ke hře patří štěstí, ale hlavním rysem světa hry je riziko.

¹⁷² Tamtéž, s. 49.

¹⁷³ Tamtéž, s. 49–53.

¹⁷⁴ Srovnej tamtéž, s. 52–53.

Důležitý je důvtip a schopnost odhadnout myšlenkový postup soupeře. Jediný cíl hry je vítězství a k jeho dosažení nepatří soucit se soupeřem. Hra je časově omezená a dovoluje odvetu, ne však pocity křivdy a touhu po pomstě. Hra jako časově ohraničená činnost má svůj smysl, ale život jako takový by neměl být pouhou hrou. Aby život nebyl pouhou hrou, měli by lidé umět rozlišovat mezi nutností a náhodou, hledat neměnné zákonitosti a rozpoznávat pravidla lidského jednání.¹⁷⁵

Postmoderní člověk tedy přistupuje k životu v souladu s těmito čtyřmi modely chování – zevloun, tulák, turista a hráč. Přitom není snadné rozhodnout se pouze pro jeden z nich. K postmoderní době patří *touha po zjednodušení* života, o to větší pole působnosti pak mají různá sektářská hnutí.¹⁷⁶

Baumanovy analýzy čtyř možných přístupů k životu v postmoderní době a analýzy typů postav v předpostmoderní době nám napovídají, jak bychom mohli rozlišit jednotlivé typy osob v jejich vztahu k městu. Jsou nám potvrzením, že například označení poutník a tulák nebo tulák a bezdomovec nejsou jednoduše zaměnitelná. Ponechejme stranou, že označení poutník, turista, zevloun, tulák a hráč chápe Bauman především jako vzorce přístupu k vlastnímu životu, z nichž poslední čtyři se navíc ještě prolínají, a zkusme podat charakteristiku specifických typů osob či dílčích pozic nebo rolí, které na sebe osoby ve vztahu k městu berou.

Turista cestuje s *cílem* získat poučení, odpočinout si, pobavit se a po té se zase vrátit do svého bydliště. Turista má svůj *domov* v místě bydliště a jiný nehledá, svůj domov si bere na cestu s sebou, aby skrze něj mohl hodnotit všechny nové dojmy a zážitky. Cestování pro něho není nutností, někdy je vnitřní potřebou, v každém případě si ho může finančně dovolit. Turista život v cizím městě pozoruje, neúčastní se ho přímo, zatímco se snaží zrušit cizost místních obyvatel, svou cizost se snaží uchovat. Hledá pro svůj pobyt pohodlí a bezpečí. Často si předem plánuje trasu a navštívené památky nebo si je nechává plánovat jinými. Trasy určené turistům jsou co nejvíce očištěny od nežádoucích jevů, od možnosti

¹⁷⁵ Srovnej tamtéž, s. 53–56.

¹⁷⁶ Srovnej tamtéž, s. 56–60.

náhodného setkání.¹⁷⁷ Pro turistu jsou vedle zážitků ze setkání s jinakostí důležité i suvenýry z cest a fotografie. Turistice jako odvětví hospodářství je často přičítána určitá povrchnost poznávání a zážitků. Některé komponenty města či jejich dílčí hlediska se stávají pro turistu nepoznatelnými. Například Petr Rezek předkládá názor, že památníky (případně mohyly), které se staly součástí podnikání v oblasti turistiky, už nepromlouvají k turistům, jak by mohly: Turista už neslyší hlas v sobě, ale pouze hlas průvodce.¹⁷⁸

Turista tedy *necestuje bezcílě*, při cestování uplatňuje ve velké míře svoji *vůli*, nicméně je *nesvobodný v možnosti poznat skutečnou skutečnost*. Cestování tohoto typu turistovi běžně nepřináší ani hlubší poznání sebe sama. Pokud se domnívá, že svým cestováním nemění svět, pak se tak domnívá mylně, neboť tento svět se přizpůsobuje potřebám turistů.

Poutník může být účastník poutě, ale také ten, kdo někam, do určitého *cíle* putuje. Poutník se na rozdíl od turisty života v navštívených místech účastní a není jen pozorovatelem. I cesta samotná, pouť, je pro něho cílem, je mu prostředkem sebepoznání. Václav Cílek v knize *Makom* formuluje pravidla pro poutníka putujícího k místům (patrně k místům v srdci, pro něž přebírá hebrejské slovo *makom*), a tak vlastně nepřímou osvětluje, co je pro poutnictví podstatné či přinejmenším inspirativní. Podle *pravidla domova* může člověk pociťovat domov pouze v jedné až třech krajinách, aby svůj domov poznal, musí cestovat. Památka z domovského místa je pro něj důležitější než památka z cest. Podle *pravidla rezonance* má pro poutníka prioritu nikoliv poutní místo, kde je pouze na návštěvě, ale místo, se kterým souzní. Podle *pravidla pomalého přibližování* jsou místa, na něž nelze přicházet přímo, ale která je třeba pomalu obejít a opatrně se přiblížit.¹⁷⁹ Postřehy inspirativní pro charakterizaci poutnictví najdeme ve výpovědi poutníka Petra Hirsche: Podle něho je na cestách nejdůležitější samotné odhodlání dojít do

¹⁷⁷ Srovnej: tamtéž, s. 49–53.

¹⁷⁸ REZEK, Petr. *Architektonika a protoarchitektura*. 1. vyd. Praha : Jan Placák – Ztichlá kliška a Nakladatelství Filosofie, 2009, ISBN 978-80-903898-3-0, s. 132–133.

¹⁷⁹ CÍLEK, Václav. *Makom. Kniha míst*. 1. vyd. Praha : Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-91-8, kap. „Včely neviditelného – Probouzení místa“, s. 215.

cíle, úcta k navštíveným místům, cizím kulturám a potkávaným lidem a ochota naslouchat jiným lidem, ale i svému nitru. Pout' přináší sebepoznání, někdy i nepříjemné. Hirsch i přiznává, že není jednoduché s putováním skončit¹⁸⁰ Lze snad putování chápat jako druh životního stylu? Domníváme se, že ano, je však otázkou, jak velká část populace by mohla takový životní styl uplatňovat dlouhodobě.

Pro další inspiraci se podívejme na výměry poutnictví v souvislosti s krásnou literaturou. Podle Boženy Plánské se v romantické estetizaci stává putování poutníka „výrazem krajní nejistoty lidské existence v prostoru i čase“.¹⁸¹ Hrdina Máchova románu *Cikáni* nenachází ve své znovu nalezené rodné krajině domov, zakouší pocit bezdomoví a vydává se na cestu do širého světa.¹⁸² Co bychom mohli říci o poutníkovi, jeho svobodě a zkušenosti domova? Pro romantickou postavu poutníka je nepochybně charakteristická *touha po svobodě*, po svobodě větší než současné či po svobodě chybějící. Poutník na své cestě světem lépe poznává svůj domov, který dočasně, či navždy, dobrovolně, či nedobrovolně opustil, může nacházet nové domovy, celý svět mu může být domovem. Jiný poutník na své cestě může hledat nový domov za ten ztracený, další poutník může být i tím, kdo zjistil, že nalézt domov je mu upíráno a že v širém světě mu bude lépe než na jednom místě.

Poutník dnešní doby, putuje s cílem, během cesty vládne poměrně velkou mírou *svobody*, není nesvobodný. Je často svobodný i v tom, že se může rozhodnout, nakolik bude soběstačný a nakolik bude počítat s pomocí místních obyvatel. A protože putuje i (nebo pouze) po místech, která nejsou určena turistům, a protože se života místních obyvatel účastní, je *svobodný i ve svém poznávání skutečnosti*. Při setkání s jinými lidmi je ochoten vzdát se své *cizosti*. Poutník není

¹⁸⁰ PECHÁČKOVÁ, Alena. Chci pěšky projít celý svět, říká poutník Petr Hirsch. *Lidovky.cz* [online]. Praha : Mafra, 5. 2. 2014 [cit. 1. 3. 2016]. ISSN 1213-1385. Dostupné na: http://www.lidovky.cz/chci-pesky-projit-cely-svet-rika-poutnik-petr-hirsch-pcz-/lide.aspx?c=A140204_105058_lide_ape.

¹⁸¹ PLÁNSKÁ, Božena. Krajina jako bezdomoví romantiků. In SVOBODOVÁ, H. (ed.) *Krajina jako domov*. Žďár nad Sázavou : Okresní knihovna M. J. Sychry, 1996. ISBN 80-90098-5-7, s. 58.

¹⁸² Tamtéž, s. 59–60.

bez domova. Buď má *domov* v místě trvalého bydliště, nebo si svůj domov nosí s sebou ve svém srdci. Zároveň však další domovy hledá, nebo je připraven je najít.

Bezdomovec je obecně chápán jako člověk bez domova. Podle novějších definic (v souvislosti s chápáním domova, podle kterého nemusí být pocit domova nutně vázán na přístřeší) je to člověk bez trvalého přístřeší.¹⁸³ Většinou je nezaměstnaný, často má zdravotní problémy, nebo trpí závislostí na návykových látkách, což ho činí práce neschopným.

Tulák (spíše dřívější forma bezdomovectví) je člověk práce schopný, příležitostně pracující, někdy se živící žebrotou, toulající se bez cíle z místa na místo. Svůj životní styl si často volí sám. Tuláctví a své zážitky z doby, kdy žil jako tulák (mezi lety 1927 a 1933), popisuje George Orwell (1903–1950) ve svém románu *Na dně v Paříži a v Londýně*. Vysvětluje rozdíl mezi žebráky, co pouze loudí a těmi, co se snaží něco nabídnout (např. akrobatické kousky). Poukazuje na to, že jsou to normální lidé, kteří si jen zvolili nevýnosné řemeslo, přitom se však vyhnuli různým nectnostem jiných řemesel (např. nečestnosti prodejců léků).¹⁸⁴ Je otázkou, zda dnes můžeme označit některé lidi za tuláky v tomto smyslu. Situaci nám komplikuje mimo jiné i to, že dnešní sociální systém je jiný než v době, kterou popisuje Orwell. Nicméně pokud bychom chtěli v dalším přemýšlení tato označení rozlišovat a používat v různých situacích, pak by důležitými kritérii mohla být skutečnost, že jde o životní styl, nikoliv jen sociální situaci, skutečnost, že jde o *svobodné* rozhodnutí pro tento životní styl, přítomnost alespoň malé schopnosti pracovat, a přítomnost schopnosti oboustranně přínosné komunikace s druhými lidmi. Mnozí z nás známe ve svém okolí jedince, kteří nepracují, protože jejich duševní stav a životní postoje a zároveň vysoké nároky zaměstnavatelů to nedovolují, v lepším případě užívají sociálních dávek, nejsou bez přístřeší a jejich

¹⁸³ Srovnej: MAREK, Jakub, STRNAD, Aleš, HOTOVCOVÁ, Lucie. *Bezdomovectví v kontextu ambulantních sociálních služeb*. Praha : Portál, 2012, ISBN 978-80-262-0090-1, s. 12–16.

¹⁸⁴ ORWEL, George. *Na dně v Paříži a Londýně*. Olomouc : Votobia, 1996., převzato z: *Četba na pokračování*, část George Orwell: Na dně v Paříži a Londýně 9/10, upraveno pro rozhlas, Český rozhlas Vltava, únor 2014.

hlavní náplní je toulání se městem a alespoň zčásti oboustranně obohacující komunikace s lidmi.

Flanér (v překladu ke knize Zygmunta Baumana je užíváno označení zevloun) je člověk bezcílně se procházející městem, kavárenský povaleč, někdy umělec, který si povídá se známými, často i získává inspiraci pro svá umělecká díla. Má dostatek peněz, má kde bydlet, na rozdíl od turistů nespěchá a nenavštěvuje pamětihodnosti, ale naopak sobě známá místa. Označení je spojeno s lidmi z prostředí pařížských pasáží.¹⁸⁵ O flanérství jako o moderním způsobu života psal Walter Benjamin. Flanérství v sobě podle něho ještě obsahuje slavnostní lesk, zatímco život pozdějšího velkoměstského člověka již ne.¹⁸⁶ Jak jsme zmínili výše, flanérství je dle Zygmunta Baumana jedním ze vzorců postmoderního přístupu k životu. Flanéry jsme v tom smyslu všichni, kteří navštěvujeme nákupní centra nebo doma sledujeme svět prostřednictvím televize. Ale lze o flanérovi mluvit i v dnešní době jako o jedné z možných pozic člověka při vztahování se k městu?

Domníváme se, že ano. Pro flanéra dnešní doby je pak charakteristické, že má možnost trávit čas na místech, která umožňují nevinné pozorování života jiných lidí. Takovým místem může být kavárna, lavička na náměstí či v předzahrádce kavárny, kavárna uvnitř obchodního centra.

Zvláštní postavení v našem výčtu má postava **cizince**. Vzájemnými cizinci jsou i stálí obyvatelé města, kteří se neznají. Descartes, ačkoliv nabádá k poznávajícímu cestování, upozorňuje, že cestujeme-li příliš, stáváme se cizinci ve vlastním prostředí.¹⁸⁷ Nemá dle nás na mysli nedostatek pocitu domova, jako spíše nedostatek znalostí o domovské zemi.

Máme tu však na mysli cizince v jiném slova smyslu. **Georg Simmel** poukazuje na dvojí smysl tohoto pojmu – cizincem je člověk, který přichází a

¹⁸⁵ O životě dandyů píše ve své knize Josef Kroutvor. Viz: KROUTVOR, Josef. *Dandy a manekýna*. Brno : Vetus via, 1999. ISBN 80-86118-45-1.

¹⁸⁶ BENJAMIN, Walter. *Paříž, hlavní město devatenáctého století*. In BENJAMIN, Walter. *Dílo a jeho zdroj*. Praha : Odeon, 1979, s. 74.

¹⁸⁷ DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*. 3. vyd. Praha : Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0216-5, s. 10.

později odchází, ale i člověk, který přichází, zůstává, přičemž možnost dalšího putování mu stále přináleží. **Cizinec** je ve vztahu k původním obyvatelům objektivní, bez předsudků, a tedy i svobodný. Je však stejně jako chudí v postavení vnitřního nepřítele, je členem, kterému je bytostně dáno, že je vně a proti hlavní skupině.¹⁸⁸ Barbora Vacková v knize o utopiích vysvětluje, že cizinec nastavuje ostatním zrcadlo, zpochybňuje aktuální situaci a kvůli tomu nemůže patřit do ideální společnosti, jak je popisována utopisty.¹⁸⁹ Vztah k cizinci, a tedy i **k jinakosti**, není v utopiích řešen, pouze výjimečně: Příchozí cizinec je spíše směšný a nepoučený. Naopak obyvatelé utopického státu či města jsou těmi, kdo mohou cizincům radit, mohou jim být arbitry. Pokud Campanella o inspiraci jinde hovoří, pak ve smyslu svobodně přebíraných znalostí při cestách mimo utopii.¹⁹⁰

Cizincem je jak turista, tak poutník, někdy i tulák. Cizinec město nějak vidí, vnímá, posuzuje. Cizinec ale také město „mění“. Město se pod vlivem cizince proměňuje.

O mnohých **lidech se zdravotním postižením či znevýhodněním**¹⁹¹ lze říci, že se ve městě pohybují s většími obtížemi než ostatní, přitom jsou samotným handicapem nebo i nižšími příjmy limitováni v cestování a jsou tak na své město daleko více vázáni než lidé bez handicapu. (Samozřejmě tím nepopíráme, že omezení v pohybu a nedostatek příjmů se týká i jiných skupin obyvatel.) Tito lidé jsou více závislí na městském veřejném prostoru, kde se setkávají s jinými lidmi,

¹⁸⁸ SIMMEL, Georg. Cizinec. In SIMMEL, Georg. *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1997. ISBN 80-85850-50-8, s. 26–27.

¹⁸⁹ VACKOVÁ, Barbora. *Prostor, moc a utopie. Ideální město a jeho společnost*. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2010, ISBN 978-80-210-5252-9, s. 102.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 102–105.

¹⁹¹ K terminologii poznamenáváme, že lidé se zdravotním postižením či znevýhodněním nemusí nutně svoje postižení či znevýhodnění považovat za nevýhodu (handicap) nebo je nemusí považovat za nevýhodu ve všech situacích. Někteří svou nevýhodu dokážou „odstranit“ pomocí vhodných pomůcek či nových speciálních dovedností, jiní svým postojem k životu. Domníváme se však, že i přesto a zároveň i právě proto, je důležité, aby města byla pro své uživatele natolik přátelská, že zdravotně znevýhodnění obyvatelé by svá znevýhodnění pociťovali co nejméně. V textu však i přes možné rozdílné vnímání vlastního znevýhodnění budeme užívat slova handicap a handicapovaní jako synonyma ke slově zdravotně znevýhodnění a zdravotně znevýhodnění.

tvoří si estetické zážitky a rekreují se. Jan Gehl vysvětluje, že města by se měla budovat či obnovovat podle lidských měřítek, měla by být přizpůsobena více chodcům a cyklistům. Auta by se v městském veřejném prostoru měla objevovat minimálně, protože zaberou hodně místa a jezdí rychle.¹⁹² Jenže, dodáváme, i když i handicapovaný člověk by potřeboval město uzpůsobené pro chodce a cyklisty, je často závislý na automobilové dopravě. Další možný rozpor může vznikat v souvislosti s obytnými domy. Jak jsme uvedli, zdravotně znevýhodněný člověk je na městě a tedy i na veřejném prostoru obzvláště závislý, potřebuje kontakt s městem, a jak Jan Gehl říká, smysluplný kontakt s městem je možný pouze z bytů do třetího podlaží.¹⁹³ Zdravotně znevýhodněný člověk potřebuje i dostatečný pocit bezpečí, protože jeho možnosti bránit se bývají omezeny. Byty v přízemí dostatečný pocit bezpečí často neposkytují. Jenže v praxi můžeme pozorovat, že byty od druhého do třetího podlaží v domech s výtahem bývají nejdražší. Navíc jich je logicky méně, než by bylo potřeba. Tyto skutečnosti považujeme za důležité a, jak uvidíme v pasáži o filosofii architektury, za podstatné i pro etické otázky architektonického plánování.

¹⁹² GEHL, Jan, *Města pro lidi*. Přeloženo z anglického vydání *Cities for People*, Island Press 2010, přeložil Karle Blažek a Bronislava Blažková. Brno : Partnerství, © 2012. ISBN 978-80-260-2080-6, s. 35–44.

¹⁹³ Tamtéž, s. 41.

4.2 Prvky města a pojmy v myšlení o městě a architektuře

Jak jsme viděli v předchozích kapitolách, na město lze pohlížet z různých hledisek a různým způsobem. Pokusíme se ukázat, které pojmy jsou pro hledání filosofických závěrů o vztahu člověka k městu nejdůležitější.

Při přemýšlení o městě je důležité rozlišit jeho jednotlivé části, prvky a správně porozumět dílčím pojmům. Nejprve si připomeňme, s jakými stavbami se ve městě můžeme setkat. Vedle obytných budov (výškové budovy, bytové domy, vily a rodinné domy) jsou to budovy stavěné pro rozličné účely – sakrální stavby (kaple, kostely, chrámy), kláštery, hrady, věže, paláce, budovy institucí, budovy parlamentu, vládní budovy, školy, divadla, muzea, galerie, koncertní budovy, banky, burzy, budovy zajišťující služby – nemocnice, obchodní domy, kryté bazény, krytá koupaliště, výrobní budovy – továrny. Mnohé budovy jsou původně stavěné pro určitý účel, avšak využívané k účelu jinému – např. paláce či věže jako muzea, původní obytné domy jako zdravotní střediska, tovární budovy jako výstavní sály atd. Dalšími stavbami jsou hradby, brány, rozhledny, tržiště, koupaliště, hřiště, sportoviště. V městském prostředí se setkáváme s parky, hřbitovy. Nedílnou součástí města je vedle budov i prostor mezi nimi. Součástí architektury města jsou ulice, náměstí, stezky, chodníky, lávky, lávky mezi budovami, mosty, nadjezdy, podjezdy, podchody, tunely, mimoúrovňové křižovatky. Zvláštním prvkem jsou pasáže, tj. cesty skrze městské obytné domy, ale i skrz budovy sloužící obchodu či umění. Nelze opomenout ani městský mobiliář (kašny, lavičky, pískoviště).

Někdy jsou ve městě patrné jednotlivé **zóny** – obytné, průmyslové, obchodní, zóny oddechu, zóny vzdělávání, sportu. B. Lepetit připomíná, že klasická obchodní centra ve městech jsou ohrožena vznikem obchodních center na předměstích.¹⁹⁴

¹⁹⁴ LEPETIT, Bernard. Čas měst. In BENSA, Alban., HUBINGER, Václav (eds.) *Antologie francouzských společenských věd: Město. Cahier du CeFRoS*. No. 10, Praha : Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, březen 1996. ISBN 80-901759-7-X, s. 67.

Městský **prostor** můžeme členit na **veřejný** a **soukromý**, přičemž kritéria hodnocení se v průběhu let měnila v souvislosti s tím, jak se proměňovala skutečnost. Soukromým prostorem jsou rezidenční budovy (například rodinné domy se zahrádkou) a korporátní budovy, které jsou veřejnosti uzavřeny a vstup je možný jen v zájmu a se svolením majitele. Veřejným prostorem jsou ulice a náměstí, parky. Poloveřejným prostorem mohou být dvorky pavlačových domů nebo příjezdové ulice k domům.

Pavel Pospěch uvádí, že existence veřejného prostoru byla teoretiky chápána jako podstatný rys městskosti. Do veřejného prostoru může vejít kdokoliv, tedy i cizinec. Veřejný prostor skýtá *svobodu, nebezpečí*, je charakterizován *anonymitou, demokratičností, otevřeností*. Jenže stále více městského prostoru patří do soukromého vlastnictví. Rysy veřejného i soukromého prostoru pak mají státem spravované prostory jako nádraží, muzea, stadiony.¹⁹⁵

Zvláštním případem jsou z tohoto pohledu **obchodní centra**, která jsou ve skutečnosti prostorem soukromým, privatizovaným, avšak na příchozí působí dojmem veřejného prostoru. Pavel Pospěch vysvětluje, že obchodní centra roli veřejného prostoru přebírají a dokonce přebírají i uživatele. V centrech nacházejí útočiště mladí lidé, matky s dětmi, handicapovaní lidé, ale i bezdomovci. Na rozdíl od klasického veřejného prostoru, veřejný prostor soukromého centra omezuje svobodu, snižuje riziko ohrožení, omezuje možnost nahodilosti a kreativity. V nákupním centru už není místo pro jinakost cizince. Není tu místo pro nic, co vybočuje z normálu. Důraz je kladen na bezpečí a tomu se musí podřídít vše ostatní. Tak se „městskost“ tohoto prostoru omezuje.¹⁹⁶

V souvislosti s veřejným městským prostorem a jeho charakterem si můžeme klást otázku, zda a případně do jaké míry patří *okna budov* do veřejného prostoru

¹⁹⁵ POSPĚCH, Pavel. Cizinec opouští město: nákupní centrum jako privatizovaný prostor. In FERENČUHOVÁ, Slavomíra, HLEDÍKOVÁ, Magdalena, GALČANOVÁ, Lucie, VACKOVÁ, Barbora, (eds.) *Město: Proměnlivá ne/samozřejmost*. 1. vyd. Červený Kostelec a Brno : Pavel Mervart a Masarykova univerzita, 2009, ISBN 978-80-86818-86-3, s. 177–179.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 177–181.

ulice. Okno tvoří hranici mezi vnitřním a vnějším prostorem budovy. Na rozdíl od zdi umožňuje pohled ven a, chce-li obyvatel, tak i pohled dovnitř. Okno tedy tvoří okraj ulice. Zdeněk Jiráský v dokumentu *Mizejíci Praha* upozorňuje na skutečnost, že zatímco v současné době převažují okna otevíraná směrem dovnitř, dříve se okna běžně otevírala směrem ven. V 19. století tak měly ulice díky ven otevíraným oknům úplně jiný vzhled i atmosféru než dnes.¹⁹⁷ Dovolíme si tedy říci, že tehdy byla z našeho pohledu okna soukromých budov součástí městského veřejného prostoru, vnitřní život v budovách byl více otevřen životu na ulici, že zahrnutí oken do veřejného prostoru závisí na jejich vlastnostech.

Při rozlišení částí města můžeme za inspirativní a dobře použitelné chápat rozlišení pěti základních městských prvků podle Kevina Lynche z roku 1960. Autor v souvislosti s výzkumem tvorby obrazu města v mysli člověka rozlišuje *cesty, okraje, oblasti, uzly* a *významné body*:

Cesta je dráha, po níž se uživatelé města pohybují. Cestou může být ulice, dopravní tepna, ale i procházková trasa.

Okraj je lineárním prvkem, na rozdíl od cesty však není lidmi přímo využíván, je to hranice mezi dvěma rozdílnými prostory. Okrajem může být břeh, zed', konec zástavby, železniční koridor. Okraje mohou být prostupné nebo mohou být bariérami. Okraje jsou vlastně určitými švy mezi dvěma prostory, přičemž podstatné jsou potom vzájemné vztahy mezi prostory, nikoliv šev samotný.

Oblast je střední či velká část města, která má určitý charakter. Oblast je ve vztahu k jiným oblastem vymezena okraji, charakter oblasti je dán i charakterem uzlů, případně významných prvků.

Uzel je strategické místo ve městě. Do uzlu je možné vstoupit. Uzlem je často křižovatka, místo přestupu, stanice metra ukrytého v podzemí, místo sbíhání cest nebo také místo, kde se jedna struktura mění v jinou. Uzel je také místo, které je významné vysokou koncentrací nějaké funkce nebo určitých fyzických vlastností –

¹⁹⁷ Viz *Mizejíci Praha* [filmový dokument]. Scénář, kamera a režie Zdeněk Jiráský, Česká televize, ČT2, 12. 10. 2008. Dostupné také na: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10200605518-mizejici-praha/>

např. oblíbená restaurace, uzavřené náměstí. Některá místa jsou uzly jak proto, že v nich dochází ke křížení, tak i proto, že v nich je vysoká koncentrace funkce či činností. Uzly či seskupení uzlů, které vytvářejí charakter oblasti, se nazývají **jádrem**.

Pátým prvkem města je tzv. **významný prvek** (bod). Významnými prvky mohou být budovy, kopce (ať už ty, které jsou vidět z dálky a z mnoha míst, nebo ty, které jsou vidět jen z určitých míst), stromy, obchody, vývěsní štíty, ale i kliky. Uživatel města vnímá tyto prvky kolem sebe, ale nevstupuje do nich.

Jednotlivé části města však mohou měnit svůj typ. Zatímco dálnice je pro řidiče cestou, pro chodce je okrajem.¹⁹⁸ Zásadní je také šíře kontextu zkoumání: bude-li město zkoumáno v širším kontextu, může být za uzel považováno centrum města nebo dokonce celé město.¹⁹⁹

Křižovatka (častý uzel) je místem *rozhodování*, místem změny. Nutnost rozhodování zvyšuje pozornost uživatelů k okolním prvkům, což způsobuje, že okolní prvky přebírají část důležitosti i od samotného uzlu. Největší účinek bude mít uzel, který je v něčem jedinečný a zároveň pomáhá navyšovat míru vlastností svého okolí. Uzly mohou mít ve vztahu k okolí extrovertní nebo introvertní charakter. Uzly s introvertním charakterem budou mít větší váhu pro ty, kteří tam vědomě směřují, ty s extrovertním charakterem budou působit jako orientační bod i pro ostatní. *Významné prvky* mohou být různé velikosti, významným prvkem se může nějaká část města stát tehdy, je-li dobře rozpoznatelná a oddělitelná od svého okolí – například nový dům v zchátralé čtvrti. Specifický význam mají **vzdálené významné prvky**, tj. prvky, které jsou vidět z dálky a z mnoha míst a které lidé dobře znají. Slouží k orientaci ve městě a to především turistům, ale lidé se k nim obracejí i kvůli jejich *symbolickému významu*, který často dává charakter celé čtvrti či celému městu.²⁰⁰

¹⁹⁸ LYNCH, Kevin. *Obraz města*. 1. vyd. Praha : Polygon, 2004. ISBN 80-7273-094-0, s. 46–62.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 73.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 74–85.

Prvky spolu mohou tvořit skupiny – síť ulic, seskupení významných bodů, mozaiku oblastí. Často na sebe působí i prvky rozdílné. Jeden prvek může druhý posilovat, může s ním harmonizovat, může s ním být v nesouladu, popírat ho či dokonce ničit. Vhodně umístěný významný prvek může zvýznamnit oblast, dodat jí charakter, ale významný prvek špatně umístěný v neforemném prostředí může ztratit na svém významu.²⁰¹

Bernard Lepetit upozorňuje na přínos francouzské teoretičky architektury a urbanismu Françoise Choay (*1925) pro městskou sémiologii. Město je podle ní systémem neverbálních prvků. Zatímco v uzavřeném městě jako je řecké či středověké, jsou jednotlivé prvky zřetelné a čitelné, ve složitém současném městě dochází k tomu, že jednotlivé prvky mění svůj charakter, využití, ztrácí čitelnost, a je tak ohrožena schopnost města signifikovat. Vytvářejí se proto zástupné systémy jako je označení ulic, číslování domů, dopravní značky.²⁰²

Důležitými pro filosofii města jsou pojmy **obraz (image) města a imageabilita**, které zavedl Kevin Lynch. Na pozorovatele působí prostředí svou strukturou i jednotlivými prvky, ten zjištěné informace třídí a vytváří si svůj image prostředí. Jeho obraz prostředí je vždy částečný. Image jednoho člověka by mělo být sdílitelné a pochopitelné pro druhého člověka. Image v myslích jednotlivých lidí se mohou zčásti shodovat. Vedle individuálního image města existuje i skupinový image.²⁰³ **Imageabilita** je vlastnost prostředí či jednotlivého městského prvku, je to schopnost zaujmout, vytvořit v lidské mysli výrazný obraz. Je to jakási čitelnost, zjevnost, zvláštnost, ale někdy v sobě může zahrnovat i pravidelnost, uspořádanost.²⁰⁴

²⁰¹ Tamtéž, s. 84–85.

²⁰² Viz LEPETIT, Bernard. Čas měst. In BENSA, Alban., HUBINGER, Václav (eds.) *Antologie francouzských společenských věd: Město. Cahier du CeFReS. No. 10*, Praha : Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, březen 1996. ISBN 80-901759-7-X, s. 68–69. Autor se odvolává na článek z roku 1967.

²⁰³ LYNCH, Kevin. *Obraz města*. 1. vyd. Praha : Polygon, 2004. ISBN 80-7273-094-0, s. 6–9.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 9–10.

Z hlediska uživatele můžeme spolu se sociology rozlišit *místo první*, v kterém uživatel nachází svůj domov, *místo druhé*, v kterém nachází své pracoviště, a *místa třetí*, v nichž realizuje svůj neformální veřejný život mimo svůj domov. Taková třetí místa, kterými mohou být veřejné parky, určité místní obchody, komunitní organizace, dvorky, jsou neokázalými, neutrálními místy, v nichž se vyrovnávají rozdíly mezi lidmi (jsou rovnostářské), jsou místy komunikace, náhodných setkání. Lidé se v nich cítí jako doma. Ke konverzaci jsou lidmi využívány i cesty k těmto třetím místům – chodníky, nástupiště, ale i chodby, výtahy.²⁰⁵

Významným pro naše téma je pojem *genius loci*. **Genius loci** (duch místa) byl v dávných dobách chápán jako soupeř, s nímž bylo potřeba dobře vycházet.²⁰⁶ Christian Norberg-Schulz inspirován Heideggerem *genius loci* chápe jako charakter místa, jako soubor významů obsažených v místě. Člověk potřebuje poznat *genia loci* svého prostředí, aby si obstaral *existenciální oporu*. Rozpoznaný *genius loci* mu pomáhá *bydlet* v heideggerovském smyslu. Přitom autor rozlišuje *genia loci* přírodního místa a *genia loci* umělého místa. *Genius loci přírodního místa* je *shromažďováním* – země a nebe (např. sluneční svit). K jeho poznání potřebuje člověk empatii. Tam, kde je na krajině vidět péče člověka, je *genius loci* zřejmější. V takové krajině je obsaženo smíření. *Genia loci umělého místa* – lidského sídla – pomáhá zviditelňovat architektura. Některá architektonická díla mohou zpřítomňovat božské. Umělé sídlo spočívá ve shromažďování a jako takové umožňuje mnohé identifikace. Jednotlivá města se od sebe liší tím, co shromažďují, jestli více síly země nebo síly nebe, nebo více přírody kultivované člověkem nebo více světla. K dobrému *městskému bydlení* je potřeba všech komponent.²⁰⁷ „Městské bydlení spočívá v tom, že umožňuje zároveň dvojí zkušenost: zkušenost místa a zkušenost otevřenosti k světu, což znamená, být umístěn v přírodním *geniu*

²⁰⁵ Viz: VIDOVIČOVÁ, Lucie, GALČANOVÁ, Lucie, PETROVÁ KAFKOVÁ, Marcela, SÝKOROVÁ, Dana. *Stáří ve městě, město v životě seniorů*. 1. vyd. Praha, Brno : Sociologické nakladatelství (SLON), Masarykova univerzita, 2013. ISBN 978-80-210-6095-1, s. 228–229.

²⁰⁶ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci. K fenomenologii architektury*. 1. vyd. Praha : Odeon, 1994. ISBN 80-207-0241-5, s. 10.

²⁰⁷ Tamtéž, s. 42–48 a 69–78.

loci a zároveň být otevřený světu skrze shromažďování umělého, člověkem vytvářeného genia loci.²⁰⁸ Místa se často proměňují, ale jejich genius loci se měnit nemusí. Abychom ochránili genia loci určitého místa, musíme „konkretizovat jeho podstatu ve stále novém historickém kontextu“,²⁰⁹ tedy musíme jej s porozuměním sdílenému světu zpřítomňovat.

²⁰⁸ Tamtéž, s. 78.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 18.

4.3 Mosty a lávky

V této kapitole se zamyslíme nad funkcí a významem mostů a lávek ve městě a v krajině mezi sídly.

Most je lidským výtvořem, jehož hlavní funkcí je umožnit překonat nějakou překážku v krajině. S mostem či lávkou se můžeme setkat v krajině téměř neobydlené i v krajině obydlené. Most ve volné krajině spojuje dva břehy široké a hluboké řeky, lávka spojuje dva břehy divoké říčky. Most může být spojením souše s ostrůvkem uprostřed řeky či jezera. Most či lávka překonává hluboké údolí s příkrými svahy. Technicky náročný most v moderní době spojuje i dříve nepropojitelné břehy širokých řek, a tím pádem i izolované části země.²¹⁰ Může spojovat i různé ostrovy, dokonce různé státy.²¹¹ Stejně tak most či lávka ve městě může být překonáním přírodní překážky – řeky, říčky, potoku. Takový most je spojením mezi místy našeho pobývání. Tím, co je překonáváno, je vnější, přírodní prostředí, mimolidské překážky či nebezpečí. Jiným typem mostu je most či lávka překonávající překážku ryze umělou, vytvořenou člověkem. Nadjezd, nájezdy na mimoúrovňové křižovatky, či dokonce mimoúrovňová křižovatka vůbec. Tím, co je překonáváno, je umělá, člověkem vytvořená překážka, nejčastěji jinam směřující cesta. Lávky mohou propojovat i jednotlivé budovy ve městě, prosklené tunely mohou být spojením mezi budovami v areálu. Cílem takových lávek nejčastěji pro pěší bývá překonat jak umělé překážky (ulice), tak přírodní (počasím ovlivněný prostor mimo). Skywalks – systémy můstků pro pěší v úrovni druhého či třetího podlaží – spojují obchodní domy v centrech města v některých severoamerických městech.²¹²

Most uprostřed přírody znamená pro poutníka *bezpečí a svobodu*. Kývající se zavěšená lávka s místy chybějící podlážkou skýtá bezpečí a nebezpečí zároveň,

²¹⁰ Např. obří mosty v Číně.

²¹¹ Např. Öresundský most spojující Dánsko a Švédsko.

²¹² Viz GEHL, Jan, GEMZØE, Lars. *Nové městské prostory*. Šlapanice : Era. ISBN 80-86517-09-8, s. 17.

svoboda je při přechodu zpochybňována, je problematizována, o to více uvědomována. Most překonávající přírodní překážky je oslavou člověka a jeho technických schopností, ale zároveň místem spojujícím poutníka s mocí země a tušeným univerzem. Je spojením se zemí i s nebem.

K překonávání řeky sloužil lidem i jez. Jeho užití však vyžadovalo určitou dovednost poutníka, první přechod, přeběhnutí přes jez, mohl člověk vnímat jako zkoušku, jako moment zasvěcení.

Vozovka na hrázi přehrady slouží také k překonání překážky. Ale takovýto „most“ má i funkce další. Zadržuje vodu a má v sobě ukrytou továrnu na výrobu elektrické energie. Je kontrast mezi tím, co člověk vidí na jedné straně – hloubku – a na druhé straně – vodní masy. Člověka ubezpečuje o silách přírody, ale zároveň o schopnostech člověka tyto síly zkrotit. Člověk zakouší svou malost i velikost, svou *svobodu* i *pokoru* před univerzem.

Přídavnou funkci úkrytu měly i tzv. kryté mosty (např. dřevěný krytý most u Vamberka). Naopak funkci lávky mohou plnit na stanoveném místě organizované vory či vory pohybující se pomocí z břehu na břeh natažených lan. Jako lávka může sloužit přes hluboké údolí říčky i zavěšené lano, po kterém se svou vlastní silou pohybují lidé zavěšení pomocí karabinky.

Martin Heidegger ve svém textu *Bauen Wohnen Denken* mluví o mostu jako o stavbě, která ač není obydlím, pomáhá člověku v jeho *bydlení*, zároveň je však jako stavba ovlivněna *bydlením* jako způsobem, kterým člověk na světě je.

Heidegger, jak jsme již zmínili dříve, používá most jako příklad věci, která v sobě soustřeďuje *součtveří* – zemi, nebe, božské a smrtelné. „Most překračuje proud, spojuje v tu chvíli již existující břehy. Sjednocuje *zemi* jakožto krajinu proti proudu vody. Ale ponechává proudu jeho cestu a umožňuje cestu i *smrtelníkům*. Most je soustředěným přechodem před tváří *božského*.“²¹³ Jak jsme uvedli výše, most je zvláštní tím, že činí z prostranství v krajině místa. Teprve při vytvoření

²¹³ HEIDEGGER, Martin. Bauen, Wohnen, Denken. In. *Vorträge und Aufsätze II*. Pfullingen : 1954.

mostu se určité prostranství stává břehem. Most tak umožňuje součtveří prodlévat, ale také vytváří místa ve svém okolí.

Jedeme-li autem volnou krajinou po silnici či dokonce dálnici, sami překážky (toky, údolí, jiné cesty) překonáváme – mosty, po nichž jedeme, jsou součástí naší cesty, jsou tím, co nás činí svobodnějšími. Někdy si však ani nevšimneme, že právě po nějakém mostě jedeme.

Také ale mnohé mosty, nadjezdy potkáváme, projíždíme pod nimi – ty jsou nedílnou součástí cesty někoho jiného. Při průjezdu pod nimi se stáváme součástí překážky někoho jiného. I tyto nadjezdy však umožňují naši svobodu, byť uvědomění si toho přichází možná se zpožděním. Vedle nadjezdů sloužících dopravě lidí, existují i mosty sloužící k volnému přesunu zvěře mezi částmi krajiny, kterou námi použitá cesta rozděluje.

Mosty, po nichž jedeme, i mosty, pod nimiž jedeme, umožňují plynulost naší jízdy, ale znemožňují možnost setkávání na křižovatce. Vnímáme lidi jedoucí stejným směrem, případně opačným směrem. Lidé, kteří naši cestu křižují po mostech nad námi (či pod námi), se naší pozornosti, naší myslí, ztrácejí.

Mosty, pod nimiž projíždíme, často vnímáme jen mimochodem. Jen někdy se stávají milníky na naší cestě. Mohou sloužit jako orientační body: *Víme, že za třetím velkým nadjezdem zabočíme doprava.* Mohou sloužit i jako ukazatel času: *Až projedeme pod pátým mostem, budeme v půlce cesty.* Mohou nás ubezpečovat o ubíhání cesty o plynutí času: *Další most za námi!* Rozdílně na nás budou mosty působit, cestujeme-li jako řidič a cestujeme-li jako spolujezdec.

Mosty, lávky a nadjezdy, pod kterými projíždíme, se stávají *rámem*. Rámují krajinu, do které teprve vjedeme, rámují naši budoucí cestu. Někdy se i stává, že uvnitř rámu jednoho mostu vidíme rám druhého mostu, uvnitř tohoto rámu, rám třetího mostu. Taková situace nepochybně může mít estetický účinek. Můžeme však přemýšlet, zda zarámování krajiny v někom nemůže evokovat i nějaké hlubší myšlenky, např. vědomí konečnosti, vědomí problematičnosti života.

Rám vytvořený mostem může mít vliv i na naše vnímání detailů v krajině uvnitř i mimo tento rám. Některé části krajiny, ač vzdálené, se nám tak přibližují, byť se stále ještě nestávají blízkými. Obraz, který vidíme, však není statický, naopak se neustále proměňuje. Část krajiny uvnitř a mimo rám mostu se rychle a plynule mění. Při pozorování takového proměnlivého obrazu si uvědomujeme, jak se úhel pohledu na různé problémy může během času měnit.

Most jako vyvýšené místo má i funkci rozhledny, místa, ze kterého se lze rozhlédnout po okolí, shlédnout krajinu pod námi.

Stejně jako ve volné krajině, tak i v obcích a zvláště ve městech nalézáme mosty a lávky překonávající vodní živel, nerovnost terénu, nepřístupná místa, tedy přírodní překážky. Jsou spojnicí mezi mísy našeho přebývání. Někdy mezi místy rozdílného charakteru.

V obydlené krajině však můžeme potkat i mosty a lávky, které spojují dva prostory obydlené lidmi, avšak tou překonávanou překážkou bývá jiný prostor užívaný lidmi, například rušná několikaproudová silnice nebo rozsáhlé kolejiště. Takový most, který překonává nikoliv přírodní nebezpečství, ale lidské výtvoř, dle mne získává jiný rozměr. Nepodržuje v sobě tolik vztah člověka k univerzu jako most přes řeku, Spíše je tím, co odkazuje na člověka.

Známe ale i lávky u hradů – ty jsou spojnicí mezi prostorem k bydlení a vnějším prostorem. Jsou určeny k překonávání hranice mezi vnitřkem a vnějškem.

Mosty a lávky pro pěší jsou často spojnicí mezi dvěma obytnými zónami (např. most v Hradci Králové Malšovicích a v Praze Chodově²¹⁴).

Známe i lávky a mostky spojující části jedné budovy nebo dvě a více budov. V nemocničních areálech slouží zakryté lávky mezi budovami k snadnému počasím neovlivněnému převozu nemocných mezi klinikami.

²¹⁴ Lávka na Chodově překonává nejen rušnou silnici, ale hned dvě rušné silnice. Je spojnicí mezi Chodovem a Roztyly.

Most je bezpečnou spojnici mezi dvěma prostory určenými ke každodennímu životu. Přičemž překonáváním překážkou je přírodní živel nebo jiný prostor užívaný lidmi. Lávka přes relativně klidnou městskou ulici nám umožňuje svobodný pohled na ni, i point de vue, z úhlu, který je nám jinak neumožněn.

K mostu patří „podmostí“, prostor pod mostem. Část podmostí zabírá překonávaná překážka (řeka, silnice, případně chodník pro pěší), ale části podmostí mohou být užívány i k jiným účelům: V lepším případě k netradiční prezentaci umění. V horším případě ke scházení se lidí, kteří nemají jiné možnosti ke scházení nebo chtějí podmostí užít jako místa, které je „skryto“ běžným očím. Nebo slouží k životu či dokonce k „bydlení“ lidem, kteří nemají mnoho jiných možností k bydlení na jiných vhodnějších místech.

Pro lidi, kteří tato místa vyhledávají, se podmostí stává *úkrytem*, místem, které pro ně znamená určité bezpečí. Nebezpečí přichází v podobě povodní, zimy, ataku agresivními lidmi. Pro jiné lidi se však takto používaná místa stávají nebezpečnými a nevyhledávanými. Míra užívání těchto prostor k bydlení a jiným nezdravým činnostem vypovídá i o stavu dané společnosti a o schopnosti vedení města řešit sociální problémy.

Možnost projít beze strachu po nábřeží pod mostem či po ulici pod nadjezdem souvisí s mírou svobody člověka v daném městě.

Budeme-li chápat most jako věc, která nám umožňuje plynulé překonání překážky při cestování pomocí vyvýšení, pak víceúrovňová křižovatka je vlastně spojením několika mostů. Klasická křižovatka jako místo křížení tras byla místem střetání poutníků, víceúrovňová křižovatka umožňuje plynulé cestování, při kterém se poutníci nesetkávají, ale plánovaně míjejí. Jejich svoboda se zvyšuje. Ve stále zvyšujícím se provozu je toto nezbytné. Přesto si však můžeme klást otázku, jestli takové míjení se řízené tvůrci tras a křižovatek, nevede ke snižování zřetele na druhé i v běžném životě.

Stejně jako jakékoliv jiné části města budou vnímat jinak běžní uživatelé města, náhodní návštěvníci, turisté a poutníci, tak i mosty a lávky budou pro ně jinak důležité. Zatímco pro běžného uživatele bude nejdůležitější potřeba překonávat překážky při pohybu městem, pro náhodného uživatele možná převládne funkce mostu jako městské dominanty, orientačního bodu. Pro turistu a obzvláště poutníka pak funkce rozhledny a místa, kde si člověk uvědomuje setkání se zemí, nebem, jiným člověkem.

Most je však něčím, co může skýtat jiné možnosti lidem zdravým a jiné možnosti lidem se zdravotním postižením. Ne každá lávka je přístupná vozíčkářům. Ne pro každého člověka je možný výstup do výšky po schodech lávky. Pro lidi s pohybovými potížemi však může most být symbolem svobody se silnějším nábojem než pro lidi bez zdravotního postižení.

Mluvíme-li v souvislosti s městem a krajinou o mostech a lávkách, máme samozřejmě na mysli věci, stavby, jednoduše něco hmotného, hmatatelného. Most je něčím, co nám pomáhá překonávat překážky, dostat se na své cestě někam dál. **Most** tedy můžeme chápat i symbolicky jako **nástroj** pro překonání překážky, a to i nějaké abstraktní, nehmatatelné.

V přednáškách ze zimního semestru 1951 až 1952, které v češtině vyšly pod názvem *Co znamená myslet*²¹⁵, se Heidegger zabývá podstatou a charakterem moderní vědy a otázkou, zda se v současné vědě vůbec děje myšlení. Vysvětluje, jak sám rozumí slovu myslet. Vztahuje se k myšlenkám Nietzscheho a to především k jeho myšlence *nadčlověka* a s ní úzce související myšlence *věčného návratu téhož*.

Říká, že dle Nietzscheho je pro přemýšlení posledního člověka podstatná myšlenka na mstu a snaha všeho, co myslíme, co si představujeme, se zmocnit. Ptá se, co je dle Nietzscheho mostem od tohoto posledního člověka k nadčlověku. Jako možnou odpověď předkládá slova Zarathustry: „Neboť aby byl člověk osvobozen

²¹⁵ HEIDEGGER, Martin. *Co znamená myslet?* 1. vydání, přeložili Petr Fischer a Ivan Chvatík Praha : OIKOYMENH, 2014. Přednášky z let 1951/52. ISBN 978-80-7298-494-7.

od msty: to jest mi most k nejvyšší naději, to duha po dlouhých bouřích.²¹⁶ Dále Heidegger vysvětluje: „Tímto mostem je podle Nietzscheho vlastních slov vykoupení z pomsty.“²¹⁷ Nietzsche přitom prý má na mysli pomstu, která sama sebe nazývá zaslouženým trestem.²¹⁸

Nelze se pak inspirovat a zpětně most – stavbu chápat jako něco, co v sobě obsahuje možnost změny, změny myšlení, možnost osvobození se od touhy mstít se, trestat jiné, mstít se za to, co někdo udělal špatně, co někdo udělal špatně nám?

Heidegger vysvětluje, že Nietzscheho názory na pomstu je třeba chápat jako součást jeho metafyziky, nikoliv jako odpovědi na otázky morálky, protože mu jde především o vztah k bytí jsoucna.²¹⁹ Připomíná, že nejen Nietzsche bytí jsoucna chápal jako vůli k moci, ale že i novověká metafyzika vnímala bytí jako vůli.

Lidské bytí se pak podle něho musí jevit jako chtění.²²⁰ Rozebírá Nietzscheho větu „To, ano, to jediné, je *pomsta* sama: nevole vůle proti času a proti jeho ‚Bylo‘.“²²¹ Podle něho je třeba Nietzscheho pomstu chápat jako nevoli vůle proti pomíjení a tomu, co v něm odešlo.²²²

Heidegger předkládá jako možný výklad, že vůle se sice nemůže zbavit toho, co bylo, protože čas zrušit nelze, ale že se může nevole zbavit tehdy, když to minulé neustrne jako pouhé Bylo a stane se tím, co se navrací. „Vůle se osvobodí od nevole času, proti jeho pouze minulému, bude-li chtít neustálé přicházení a odcházení, odcházení a znovupřicházení všeho.“ K vykoupení vůle dojde, když bude požadovat věčný návrat téhož.²²³ To je cesta k prabytí veškerého jsoucna. „Vykoupení z pomsty je most, přes nějž přecházející přechází.“ píše Heidegger. Přechází

²¹⁶ Tamtéž, s. 41. Heidegger cituje: F. Nietzsche, *Also sprach Zarathustra, Ein Buch für Alle und Keinen* (1883–1885), in: *Sämtliche Werke. Kritische Studienausgabe in 15 Bänden*, IV, München, 1999, s. 89.

²¹⁷ Tamtéž, s. 42.

²¹⁸ Tamtéž, s. 46.

²¹⁹ Tamtéž, s. 42.

²²⁰ Tamtéž, s. 45.

²²¹ Tamtéž, s. 46. Heidegger cituje z F. Nietzsche, *Also sprach Zarathustra*, s. 128.

²²² Tamtéž, s. 49.

²²³ Tamtéž, s. 52.

nadčlověk a to směrem k vůli, která požaduje věčný návrat téhož, přechází přes most a začíná se vztahovat k prabytí jsoucna, z něhož pramení i jeho bytnost.²²⁴

V Heideggerově analýze Nietzscheho Tak pravil Zarathustra zdá se zaznívat jeho motiv mostu z *Bauen Wohnen Denken* z roku 1951. Nyní se však opět inspirujeme jím popisovanou Nietzscheho „metafyzikou“. Jaké jsou naše pocity, když přecházíme přes most? Překračujeme přes překážku, na okolní svět nahlížíme z výšky. Ale je to jiná výška, než která se nám naskýtá při pohledu z městské věže. Naše cesta přes most totiž vede odněkud někam, zatímco když se rozhlížíme z věže, díváme se z nejvyššího možného bodu, ale zpět dolů se vracíme po téže cestě. Možná, že most v sobě přináší možnost vztahování se k jsoucnu světa, které ač se mění, zůstává též, možná, že most nám umožňuje setkání s naším bytím, s naší podstatou, ale nikoliv jen s tím, co právě jest, či bylo, ale už není, ale s tím vším najednou.

Před několika lety jsem se po delší době dostala do Prahy a moje první vycházka směřovala k mostu přes rušnou ulici. V jednom směru jsem v dálce viděla známé pražské dominanty, v druhém směru končící město. Ačkoliv pro výhled z mostu by stačilo dojít doprostřed a vrátit se, měla jsem potřebu most přejít, dokončit cestu (a pak z důvodu nutnosti jej přejít zpátky). Ačkoliv hluk pode mnou projíždějících aut byl ohlušující, zdálo se mi, že jsem si blíž.

Cesta vedoucí přes mosty a lávky může být v jedné úrovni, často ale bývá vedena vzhůru a dolů (při překonávání rušné třídy) nebo dolů a nahoru – při překonávání lávky v údolí. Taková cesta opět přináší možné potíže pro lidi se zdravotním postižením. Pěší cesta nemocného unaví, cesta na vozíčku je více namáhavá. V americkém dokumentu *Jaká je naše budoucnost* se dozvíme, jak handicapovaným mohou pomoci bionické nohy nebo androidní roboti. Je to velký úspěch vědy, nicméně zatím je vyřešena pouze chůze po rovině bez překážek.²²⁵

²²⁴ Tamtéž, s. 53.

²²⁵ *Nova science now*, část What Will the Future Be Like? (Jaká je naše budoucnost?) Directed by Chris Schmidt, Written by Terri Randall and Steven Reich, americký dokument, USA, WGBH Educational Foundation, 2012. Na ČT2 uvedeno 20. 2. 2015.

V této kapitole jsme se věnovali prvku, který se objevuje ve městě i mimo něj – mostu a lávce. Připomněli jsme si Heideggerovo pojetí věcnění věci, jakou je most. A inspirováni jím jsme zvažovali souvislost mostu a pomsty.

Lávku a most můžeme chápat jako symbol svobody, moci, návratu, odpuštění, míjení.

4.4 Lavičky ve městě²²⁶

Součástí městského prostoru je i mobiliář. Ač dle názvu by to měly být věci přenosné, často přenositelné nejsou, nicméně jsou snadněji demontovatelné než běžné stavby. K městskému mobiliáři patří lavičky, osvětlení, odpadkové koše, popelníky, stojany na kola, informační tabule, zastávkové přístřešky, přístřešky pro kuřáky, přístřešky pro kola, květináče, mříže ke stromům, ale i mříže ke kanálům, různá zábradlí, dělící prvky, fontány, pítka, silniční zrcadla.

V této kapitole se pokusíme odpovědět na otázku: **Co vlastně představuje lavička? Co je podstatou či smyslem či bytostným určením věci, jakou je lavička?**

Lavička je součástí našeho každodenního žitého světa. Lavičky najdeme na náměstích, na ulicích, na zastávkách i mimo ně, v parcích, na hřbitovech, v prostorách plných zeleně i v prostorách bez zeleně. Lavičky najdeme i ve veřejných či poloveřejných prostorech jako jsou nádraží, úřady, ale i v privátních prostorech s funkcí veřejného prostoru jako jsou obchodní domy a obchodní či zábavní centra. Podstatné je i *umístění* lavice v rámci prostoru. Lavice mohou být řazené za sebou (na nádraží), vedle sebe (kolem cesty v parku). Mohou být orientovány směrem k prostoru, kde probíhají lidské aktivity (náměstí s procházejícími obyvateli, cesta v parku, pískoviště, dětské hřiště), či naopak směrem od tohoto prostoru (směrem k fontáně, okrasnému záhonu). Mohou být s mnoha dalšími umístěny v rušném místě, ale mohou být i umístěny samostatně v odlehlém místě. Jan Gehl upozorňuje na výsledky pozorování, podle nichž lidé ve

²²⁶ Mnohokrát denně, když skláním se nad umyvadlem, sklouzne můj zrak skrze pootvřené okno a přes střechu sousedního domu na lavičku v parku. Když tam sedí milenci, okno potichu přivřu. Když tam sedí osamělá žena se slzami na tvářích, zkontroluji po chvíli, zda jí samota svědčí či zda nepotřebuje pomoc. Na jaře, v létě, na podzim, v zimě, lavička stále „je“ a přináší možnost odpočinku, setkání, zamyšlení, samoty. Jako jediná je situovaná směrem od středu parku. Když se setmí, rozsvítí se vedle stojící lampa a lavičku osvětluje a ... hlídá, celou noc. Lavička na kraji parku, lavička s výhledem na psí výběh, s nevyužívanou možností pohledu do našeho okna. Lavička, která je mi každodenní připomínkou, že někdo v mém životě chybí.

veřejném prostranství volí častěji lavičky, z nichž mohou dobře sledovat aktivity v okolí, a z nich volí ty, které směřují k nejvíce frekventované cestě. Směrem k dění na chodníku jsou orientovány i židličky v pouličních kavárnách.²²⁷

Lavice mohou být kryty nějakým přístřeškem, mohou být zezadu chráněny nějakou stěnou (zídka, keře), což přináší větší pocit bezpečí z hlediska možné agrese zezadu, ale i větší pocit jistoty a menší pocit studu v případě možného pozorování jinými. Petr Rezek vysvětluje, že naše záda tvoří *protostěnu*, případně *protostřechu* a že „vidění“ prostřednictvím našich zad je neurčité, ale dovoluje tušení přítomnosti jiného člověka. Protostěna snižuje náš stud.²²⁸ A proto další skutečná zídka za našimi zády, sedíme-li na lavičce, snižuje naše nepříjemné pocity.

Při umístování by mělo hrát roli, k jakému účelu jsou budovány a jaké pocity by sezení na nich nemělo přinášet – např. pocit nebezpečí či pocit fyzické stísněnosti.

Hlavní funkcí lavičky je umožnit odpočinek chodcům – obyvatelům města, turistům, poutníkům ... Další funkcí lavičky je výhled a možnost pohodlného pozorování okolí. Lavička často nabízí pohled z jiné perspektivy než věž, terasa na výškové budově. Nabízí přehled, ale už ne nadhled.

Lavička je praktická i pro pouhé zastavení se a přerovnění si věcí či pro odložení tašky, když potřebujeme vyřídit telefonát. Lavička umožňuje a usnadňuje pobyt venku na vzduchu, ve veřejném prostoru města, usnadňuje čekání na autobus, čekání na přítele. Lavička je místem spočinutí jednoho člověka, místem pro spočinutí více neznámých lidí (lavička u zastávky), jimž přináší možnost nezávazného hovoru, je však i místem k setkávání milenců, partnerů, kamarádů, přátel.

Pro člověka špatně se pohybujícího je lavička záchranným bodem při jeho

²²⁷ GEHL, Jan. *Život mezi budovami. Užívání veřejných prostranství*. 1. Vyd. Brno, 2000, Nadace Partnerství – Program Partnerství pro veřejná prostranství a Jan Gehl. ISBN 80-85834-79-0, s. 27–29.

²²⁸ REZEK, Petr. *Architektonika a protoarchitektura*. 1. vyd. Praha : Jan Placák – Ztichlá klika a Nakladatelství Filosofía, 2009, ISBN 978-80-903898-3-0, s. 196–197.

běžné cestě k lékaři či pro nezbytně nutné věci. Od nemocných či špatně se pohybujících lidí běžně slyšíme, že mají přehled o rozmístění laviček ve svém okolí. Jejich cesta za nejnütnejším obstaráním je pak cestou od jedné k druhé, třetí lavičce. Aktuální schopnost kolem jedné z laviček jen projít je pak důvodem k radosti, je jistým vítězstvím nad svou ne/bez-mocí. Naopak nemožnost použít lavičku pro její obsazenost nebo nefunkčnost může způsobit pocit frustrace. Jakou charakteristiku tato skutečnost lavičce skýtá? Lavička, je *záchranou*, pomocí pro ne-mocného, či tím, co mu dává *moc*, moc splnit svůj dílčí cíl, pocit nezávislosti, *svobodu* pohybu (byť omezeného), co spoluutváří jeho pocit *domova* v okolí svého bytu, v prostředí města. Přičemž můžeme, domníváme se, inspirováni myšlenkami z knihy *Stáří ve městě, město v životě seniorů* chápat *moc* nejen jako možnost či schopnost splnit nějaký cíl bez potíží, ale i jako možnost *rozhodovat* se o tom, jak nějakou svou *bezmoc korigovat* a pak tak moci učinit.²²⁹

Kevin Lynch ve svém *Obrazu města* sice o lavičce jako takové nepíše, přesto se domníváme, že pokud budeme jeho teorii aplikovat právě na téma této kapitoly, pak můžeme lavičku považovat za „uzel“ na cestě. Nikoliv uzel typu křížení cest, ale uzel, který je místem vysoké koncentrace nějaké funkce či činnosti.²³⁰ Přičemž takovou funkci bychom definovali jako „neodkladný odpočinek při nutném obstarávání“. Není pochyb o tom, že handicapovaný člověk, který ve svém obrazu města (image města) má cesty s uzly s touto funkcí, se cítí bezpečněji a jistěji.²³¹ Mohl by zaznít názor, že lavička na trase handicapovaného člověka je spíše pro něho „významným prvkem“, domníváme se však, že i když se dle Lynche významným prvkem pro jednotlivce může stát i prvek pro většinu lidí nevýznamný, podstatné je jeho rozlišení uzlu a prvku: zatímco významný prvek spíše míváme, do

²²⁹ VIDOVIČOVÁ, Lucie, GALČANOVÁ, Lucie, PETROVÁ KAFKOVÁ, Marcela, SÝKOROVÁ, Dana. *Stáří ve městě, město v životě seniorů*. 1. vyd. Praha, Brno : Sociologické nakladatelství (SLON), Masarykova univerzita, 2013. ISBN 978-80-210-6095-1, s. 217.

²³⁰ Srovnej s pojetím uzle: LYNCH, Kevin. *Obraz města*. 1. vyd. Praha : Polygon, 2004. ISBN 80-7273-094-0, s. 46 nn.

²³¹ Srovnej s pojetím image města: Tamtéž, s. 46 nn.

uzlu vstupujeme.²³² Stejně jako se uzlem může stát náměstí, křižovatka, ale i ve větším měřítku město samotné,²³³ může se dle nás lavička stát uzlem v měřítku menším.

Jistou míru *moci, ukrytelnosti* a pocitu *domova* může lavička znamenat i pro člověka bez přístřeší, pro bezdomovce. Slovo „domov“ má různé významy a i člověk bez přístřeší ve formě bytu, domu, může zakoušet pocit domova, byť se to nestává často a být si to daná osoba může pouze namlouvat. Autoři knihy *Bezdomovectví* předkládají různé definice a charakteristiky bezdomovce. Podle jedné z nich jde o osoby žijící v nepřístojných podmínkách, v nichž není možné rozvíjet se po stránce profesní a sociální, podle jiné jde pouze o jedince bez bydliště, kteří přespávají v parcích, pod mosty apod.²³⁴ K. Rozsivalová ve své bakalářské práci informuje o svém výzkumu prováděném mezi léčenými alkoholiky: Řada z těch, kteří nemají práci, tráví rádi čas v přírodě. Autorka se domnívá, že je láká klid a nepřítomnost lidí. Jeden z respondentů prý uvádí, že v době, kdy pil, rád chodil do parku a z lavičky s lahví v ruce pozoroval lidi.²³⁵

Lavička však neslouží pouze lidem se zdravotním či sociálním znevýhodněním. Co tedy ještě představuje, co v sobě skrývá? Lavička je zasazena do okolního světa, je spojena se zemí. Lavička se otevírá svému okolí. Je mu na pospas. Je mu na pospas i spolu se svým hostem, uživatelem. Člověku sedícímu na lavičce není poskytnuta plná ukrytelnost, člověk na lavičce je světu na pospas, může se světu otevírat.

Je však pro bytostné určení lavice podstatný i charakter prostoru, v níž je umístěna? Domníváme se, že ano. **Lavice na rušné třídě** umožní odpočinek,

²³² Tamtéž.

²³³ Tamtéž.

²³⁴ MAREK, Jakub, STRNAD, Aleš, HOTOVCOVÁ, Lucie. *Bezdomovectví v kontextu ambulantních sociálních služeb*. Praha : Portál, 2012, ISBN 978-80-262-0090-1, s. 12–16.

²³⁵ ROZSÍVALOVÁ, Kristýna. *Pojem „životní svět“ – struktury životního světa alkoholiků* [online]. Bakalářská práce Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně. Fakulta humanitních studií. Institut mezioborových studií Brno : 2013 [cit. 8. 1. 2016], s. 31–33. Dostupné na: http://digilib.k.utb.cz/bitstream/handle/10563/20396/rozs%ADvalov%C3%A1_2013_bp.pdf?sequence=1

odložení těžkých zavazadel, možnost občerstvit se z vlastních zdrojů, zastavení se, pohled na rušný život kolem, lavička v klidné části náměstí umožní navíc pohled na rušný život z většího odstupu, větší kontakt s lidmi na dalších lavičkách u fontány či sochy. Posezení znamená pauzu, připomíná kontrast mezi rychlým a pomalým uplynutím času. **Lavička v parku** nabízí větší klid na četbu knihy, na důvěrný rozhovor, naopak pozorování druhých je často méně vítáno. Posezení v parku nabízí relaxaci uprostřed přírody. I zde je rychlost života nižší než v centru města, ale kontrast není patrný ihned, rušný život probíhá za stromy, plotem, někde v dáli, odkud zní zvuky velkoměststa. Navíc zpomalení tempa při posezení na lavičce je „překrýváno“ během a křikem dětí, během sportovců a rychlou jízdou na bruslích.

Lavička na hřbitově je útočištěm pro truchlící pozůstalé. Hřbitov sám o sobě vyzývá k rozjímání, k přemýšlení, ke vzpomínce. Otakar Nový říká, že architektura související se hřbitovy má v lidech vyvolávat „pocity smutku, vztahu k zesnulým a k transcendentnosti lidského bytí“.²³⁶ I zde se plynutí subjektivního času zpomaluje až zastavuje oproti času ve městě za zdí hřbitova. Ale problém času tu je tematizován i jiným způsobem. P. Nora píše ve svém textu o místech paměti a místech dějin. Navrhuje kritéria pro jejich odlišení. Domníváme se, že i hřbitov můžeme považovat za místo paměti, místo zastavení se času, místo, které má bránit zapomínání.²³⁷ Člověk pobývající na hřbitově žije svou přítomnost, v níž se navrácí, často bolestně, k minulosti, k tomu, co se už nevrátí, nahlíží pomíjivost všeho, svou konečnost, jeho budoucnost získává dočasný nádech smutku, marnosti.

Petr Rezek ve své knize *Architektonika a protoarchitektura* zmiňuje názory Adolfa Loose a K. Maleviče na uměleckost architektury: Shodují se na tom, že architektura může být uměním jedině tehdy, když postrádá účel, snahu vytvořit člověku pohodlí. Loos tak možnost charakteru umění připisuje pouze mohyle a

²³⁶ NOVÝ, Otakar. Řeč architektury. In HALÍK, Pavel, KRATOCHVÍL, Petr, NOVÝ Otakar. *Architektura a město*. Praha : Academia, 1996. ISBN 80-200-0245-6, 109.

²³⁷ NORA, Pierre. Mezi pamětí a historií: problematika míst. In BENZA, Alban, HUBINGER, Václav (eds.) *Antologie francouzských společenských věd: Město. Cahier du CeFRoS*. No. 10, Praha : Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, březen 1996. ISBN 80-901759-7-X, s. 39–64.

památníku. Toto překvapující zjištění podle Rezka vysvětluje O. W. Fischer v knize o Loosovi myšlenkou, že památník a mohyla neplní požadavky jedince a jsou odkazem mimo jeho život. Rezek však uvádí jinou možnou interpretaci Loose: není to tak, že bychom přišli do jiného světa, nebo něco na jiný svět odkazovalo, ale ten jiný svět přichází k nám a promlouvá v nás. Rezek dodává, že je-li mohyla učiněna místem turistiky či dokonce podnikání (vybírání vstupného) a je-li jí přiřazen účel vzdělávání, přestává k nám ten jiný svět promlouvat.²³⁸ Domníváme se, že k popisu možného působení památníků a mohyl na člověka můžeme použít Rezkovu analýzu působení Malevičových architektonů (specifických modelů domů a sídlišť) a Chiricových obrazů zobrazujících památníky, výsledek inspirace shrneme takto: Mohyly a památníky k nám mluví neobvyklým tichem, setkání s nimi by v člověku mělo způsobit *vážnost*, přinášejí nám pocit *posvátného prázdna*, kdy v *úzkosti* zakoušíme *blízkost* (jako při pohledu na Chiricovy obrazy) nebo dokonce pocit *prázdna absolutního*, v němž už pro *úzkost*, a tedy ani pro setkání s *blízkostí*, *není místo* (jako v případě Malevičových architektonů). Mohou přinášet atmosféru melancholie a smutku.²³⁹

Nepřebírá tedy lavice či jakékoliv sezení do sebe tyto významy ze svého prostředí? Nepodílí se na charakteru určité lavice ruch velkoměsta, přítomnost přírody nebo zpřítomněná smrt? Ptáme se dále: Nepodílí se dokonce na charakteru určité lavice elán či únava z ruchu velkoměsta, radost z přítomnosti přírody nebo úzkost při setkání s posvátným prázdnem?

Inspiraci k odpovědi budeme opět hledat u **Heideggera**. Tato cesta zdá se být už předem schválená, když v závěru svého textu *Věc* Heidegger jen tak na okraj zmiňuje příklady poddajných věcí „džbán a lavice, lávka a radlice“²⁴⁰.

Heidegger v textu *Věc* z roku 1950 rozlišuje *věc* a *předmět*. Věc je něco víc než předmět. Předmět je to, co si představujeme, ať už to vnímáme přímo nebo si to

²³⁸ REZEK, Petr. *Architektonika a protoarchitektura*. 1. vyd. Praha : Jan Placák – Ztichlá klika a Nakladatelství Filosofía, 2009, ISBN 978-80-903898-3-0, s. 132–133.

²³⁹ Srovnej: Tamtéž, s. 133–144, zvýraznění kurzívou autorky.

²⁴⁰ HEIDEGGER, Martin. *Věc*. In HEIDEGGER, Martin. *Básnický bydlí člověk*. 1. vyd. Přeložil Ivan Chvatík, Praha : ISE, 1993. ISBN 80-85241-40-4, s. 35.

vybavujeme v mysli. Věc je však něčím, co nezávisí na našem představování, co je samo o sobě. Znamená to, že věc nezávisí ani na našich pocitech, na našich náhledech? Pokud je tomu tak, že nezávisí, pak pro věc, bude-li jí lavička, nebude podstatná naše radost z přítomnosti přírody či úzkost ze setkání s prázdnem. Pocit analogický k radosti či úzkosti v příkladu věci–džbánu nenacházíme. Zdá se tedy, že odpověď na třetí otázku v souladu s Heideggerem zní: „Ne, radost z přítomnosti a úzkost ze setkání s prázdnem se na charakteru lavice nepodílí.“ Naše odpověď mimo inspiraci Heideggerem však může být i opačná.

I na druhou dílčí otázku bychom mohli odpovědět kladně, ale domníváme se (opět ve snaze zachovat věrnost významnému textu), že přítomnost přírody, přítomnost ruchu velkoměsta či přítomnost smrti jsou natolik nesouměřitelné, že nemohou vyjadřovat hlavní podstatu lavičky, ledaže bychom odlišili „lavičku hřbitovní“, „lavičku parkovou“ a „lavičku velkoměstskou“. I pak však je otázkou, jestli lavička velkoměstská by mohla aspirovat na pozici věci.

Co tedy můžeme o lavičce jako věci říci, bereme-li v potaz příklad džbánu a jeho věcnění? Lavice může být věcí. Je věcí, pokud v sobě zahrnuje zrcadlovou hru součtveří.

Lavice je zasazena do okolního světa; je-li tím okolím příroda parku či hřbitova, pak je spojena se zemí. Zemi ale představuje i kámen, tedy městská dlažba. Z hloubi země je získán i kov, který lavici k zemi připoutává ještě těsněji.

Je-li lavice vystavena dešti, sněhu, slunečnímu svitu, pak nebe lavici zatěžkává, zkouší na ní svou sílu.

Lavice je vyrobena člověkem a slouží jeho potřebám. Vyzývá ke spočinutí, odpočinku, k pauze, k nabrání sil. Je pevným bodem v cestě odněkud někam. Její podstatou je pomoc, oddech, či dar pomoci, oddechu. Oddech a pomoc potřebují ti, kteří jsou smrtelní, aby oddálili svou smrt.

Lavice má stejně jako džbán schopnost podržovat a zase propouštět, Tentokrát nikoliv nápoj, ale lidské tělo. Lavice může podržovat, protože má své prázdno, byť toto prázdno nemusí mít tvar nádoby se dnem a stěnami. Stačí totiž jen náznak

prostoru pro prázdno k podržování těla. Tento prostor může být zaplněn, volá po zaplnění. Není-li, pak je zaplněn prázdňem. Prázdňá lavička evokuje nepřítomnost smrtelných, někdy smrtelných, kteří již prošli bránou smrti.

Lavička na hřbitově pomáhá při rozjímání, při rozhovoru s božským, při rozhovoru s mrtvými, kteří jsou pod ochranou božského. Lavička v přírodě umožňuje setkání s božským v podobě krásného stromu, lavička uprostřed velkolepého náměstí zprostředkovává setkání s božským v podobě tvořivosti dané člověku při tvorbě architektury.

V daru oddechu a pomoci, který poskytuje lavice, dlí různým způsobem *smrtelní a božští, země a nebe*.

V předchozích řádcích jsme tedy našli argumenty pro lavici jako věc v heideggerovském smyslu. Zůstává však otázkou, jestli věci může být i **lavice v obchodním centru**. Domníváme se, že nikoliv, protože nenalzáme způsob působení božských a nebe, což znamená, že nemůže být splněna podmínka věcnění – zrcadlová hra čtveřin. Navíc lavičky a místa k sezení v obchodních domech neslouží jen k odpočinku mezi nákupy, ale jsou majiteli center budovány s cílem, aby návštěvníci strávili v centru určitý čas pozorováním toho, co ještě by si mohli koupit. A tento záměr donutit k většímu konzumu je podle nás v rozporu s „božským“. Pavel Pospěch potvrzuje záměr vlastníků obchodních center povzbuzovat klienty k jiné činnosti než sezení a povídání a zamezit, aby lavičky využívali lidé, kteří nemají možnost nakupovat. V některých zahraničních centrech za tímto účelem lavičky zrušili úplně a klientům poskytují možnost odpočinku pouze v kavárně za peníze. Dodává, že u nás ke stejnému účelu slouží umístění laviček. Ty jsou orientovány směrem od sebe, aby byl hovor mezi sedícími znemožněn.²⁴¹ V jiném textu Pospěch vysvětluje rozdílný přístup k lavičkám

²⁴¹ POSPĚCH, Pavel. Cizinec opouští město: nákupní centrum jako privatizovaný prostor. In FERENČUHOVÁ, Slavomíra, HLEDÍKOVÁ, Magdalena, GALČANOVÁ, Lucie, VACKOVÁ, Barbora, (eds.) Město: Proměnlivá ne/samozřejmost. 1. vyd. Červený

v obchodních centrech v USA v a u nás. Zatímco u nás lavičky k dispozici stále jsou, v USA se v obchodních centrech ruší, aby nelákaly k posezení lidí na okraji. To vede k exkluzi těchto lidí v prostoru obchodních center.²⁴²

Zkusme jít dál a přemýšlet o *odstraněné či neinstalované či předem odmítané lavičce* v obchodním centru. Jestliže taková lavice byla myšlena pro jiné než určité lidi, jestliže její „prázdnost“ nemá být naplňována, pak je ohrožena i hra „smrtníků“.

V této kapitole jsme se věnovali specifickému městskému prvku – lavičce. Inspirování Martinem Heideggerem a jeho myšlenkou věci jsme prozkoumali možnou zrcadlovou hru čtveřin v lavičce. Zamýšleli jsme se nad rozdíly mezi lavicemi umístěnými na různých místech. Domníváme se, že lavička je takovým prvkem městského prostoru, který má v sobě potenciál stát se věcí o sobě. Je však důležité, kde a s jakým záměrem je umístěna. Lavička v sobě zahrnuje dar oddechu a pomoci. Má potenciál stát se místem lidského spolusdílení.

Je dobře, že architekti se snaží o oživení veřejného prostoru, o jeho zaplnění lidmi, a že chtějí pomocí různě koncipovaných sedadel umožnit lidem setkávání venku místo ve svých bytech.

Lavičku můžeme chápat jako symbol pomoci, sdílení, paměti, nepřítomnosti.

Kostelec a Brno : Pavel Mervart a Masarykova univerzita, 2009, ISBN 978-80-86818-86-3, s. 183.

²⁴² POSPĚCH, Pavel. Význam a normalita ve veřejném prostoru a v nákupním centru. In FERENČUHOVÁ, Slavomíra, GALČANOVÁ, Lucie, VACKOVÁ, Barbora, (eds.) Československé město včera a dnes: Každodennost – reprezentace – výzkum. 1. vyd. Červený Kostelec a Brno : Pavel Mervart a Masarykova univerzita, 2010, ISBN 978-80-87378-44-1, s. 129.

4.5 Obchodní a zábavní centrum jako město ve městě

V této kapitole se budeme věnovat zvláštnímu prvku města, kterým jsou budovy zasvěcené obchodu či zábavě.

Součástí větších měst a zvláště velkoměst bývá tzv. **obchodní centrum**²⁴³. Jde o stavbu velkého rozměru, která v sobě ukrývá, jak názvy *obchodní centrum*, *nákupní centrum* či *nákupní galerie* napovídají, nespočet obchodů na jednom místě. Obchodní centra však nabízejí i další služby, např. stravování (restaurace, bufety, kavárny, cukrárny), zábavu (kino), sportovní vyžití (fitness centra). Můžeme v nich najít i nabídku služeb (čistírna, kadeřnictví). Není třeba připomínat, že všechny tyto části obchodních center jsou opět místem, kde se za něco platí, tedy místem obchodu. V obchodních centrech můžeme najít i dětské koutky nebo dokonce lavičky určené k odpočinku. Je však otázkou, zda nejde o pouhé prostředky k nalákání k nákupům ve vedlejších prostorách.

Obchod je činnost, která patří k městu už od jeho počátků, dozvídáme se z textu J. Sokola. Města vznikala v oblastech, kde bylo zemědělství úspěšné a kde vznikaly přebytky. Města pak byla místy, jejichž účelem bylo takové přebytky spotřebovávat, dále s nimi obchodovat. Mnohá středověká města navíc vznikala na místech, kde se již dříve obchodovalo.²⁴⁴

V devatenáctém století vznikaly ve světových městech první obchodní domy, které měly poskytnout nákup rozličného zboží pod jednou střechou. Šlo o nabídku pohodlného nakupování, ale hlavním cílem obchodníků bylo nalákat k nákupům čehokoliv ženy, které byly dostatečně majetné, ale přitom pro ně nebylo vhodné toulat se městskými ulicemi osamoceně. Návštěva takového obchodního domu pro ně byla kratochvílí, využitím volného času. Už v 19. století se v podobných

²⁴³ Rozhodujeme se zde pro u nás běžně užívaný termín *obchodní centrum*, přestože lze zvláště v literatuře popisující americkou skutečnost najít logické rozlišení mezi obchodním a nákupním centrem (*bussines* a *shopping center*).

²⁴⁴ SOKOL, Jan. *Malá filosofie člověka. Slovník filosofických pojmů*. 3. rozšíř. vyd. Praha : Vyšehrad, 1998. ISBN 80-7021-253-5, část „Město“, s. 216–219.

obchodních domech počítalo i s koutky pro „odložené muže“ či s občerstvením. Na počátku 20. století byla vyřešena i potřeba toalet.²⁴⁵

V historii obchodu hrálo významnou roli i rozšíření samoobslužného prodeje. Ve Spojených státech došlo k prvním pokusů o jeho zavedení už v roce 1912, v Evropě až na konci třicátých let, u nás byla otevřena první samoobsluha v roce 1955 a tento způsob prodeje se u nás rozšířil až na konci 60. let. Nejvyšší formu samoobslužného prodeje, který souvisel se zvýšením množství zboží, kvality obalů a zaneprázdněností nakupujících, představovaly univerzální obchodní domy. Na našem území vznikaly ve větších městech v 60. a 70. letech (např. OD Prior Pardubice, OD Prior Praha Máj). V druhé polovině 90. let u nás začaly vznikat hypermarkety (ve světě známé od 60. let), jejichž součástí byla velká parkoviště.²⁴⁶

Jako další položku ve vývoji budov zasvěcených obchodu můžeme chápat právě obchodní galerie a obchodní centra. I v nich jde o možnost nákupu rozličného zboží pod jednou střechou, avšak část prodeje se uskutečňuje v mnoha obchodech a krámcích, přičemž často jde o značkové a luxusní zboží. Zvláště obchodní centra zabírají větší plochu a mívají více pater, nabízejí širší možnosti stravování, rozsáhlá parkoviště, dětské koutky, kina, fitness, ale často i místa k odpočinku. Ve velkých městech Česka bývají tato centra tam, kde je nejvíce obyvatel (v Hradci Králové Centrum Futurum mezi sídlištěm Moravské předměstí a Malšovice. V Praze jsou obchodní centra stavěna u z hlediska pohybu cestujících významnějších stanic metra (Chodov, Vysočany, Letná). Často to jsou zároveň místa, kde na parkovištích zanechávají svá auta obyvatelé sídlišť a předměstí, kteří směřují do centra za prací či zábavou (v zahraničí známá jako „park and ride“).

Sourozencem obchodních center jsou zábavní centra, která se soustřeďují na obchod se zábavou, zážitky např. v podobě heren, bazénů, saun, apod. Prodej zboží

²⁴⁵ Srovnej: *Seduction in the City. The Birth of Shopping. (Pokušení velkoměsta)* [dokumentární film]. Director and Writer Sally Aitken. Francie, 2010, Česká televize, 2013.

²⁴⁶ BORŮVKOVÁ, Zlata, KLÍMA, Petr. Výstavba soudobých obchodních domů: prostředí, podmínky, mechanismy. In KLÍMA, Petr (ed.) *Kotvy Máje. České obchodní domy 1965–1975*. Praha : Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5, s. 6–11.

a stravy je v těchto centrech „až“ na druhém místě. V současné době lze za jedno z nejpozoruhodnějších zábavních center považovat zábavní centrum Khan Shatyry v Astaně v Kazachstánu, kde v energeticky téměř samostatné obří budově velikosti padesátipatrového mrakodrapu a ve tvaru stanu můžeme najít tropické pláže, turecké lázně, herny, a to přesto, že venku může být až -40 stupňů Celsia.²⁴⁷

Obchodní centrum je zvláštní součástí města. Jako velký dům se specifickými vlastnostmi je možná **palácem** obchodníků a zboží, možná **chrámem** obchodu a luxusu. Domníváme se však, že zvláště na současná obchodní centra **lze pohlížet i jako na malá města, tedy jako na jakási města ve městě**. Argumentem pro tento přístup nám může být názor, který Walter Benjamin při popisu podmínek vzniku pasáží v Paříži poloviny 19. století cituje z dobových průvodců: pařížské pasáže jsou města, či dokonce malé světy.²⁴⁸ Když René Descartes vysvětluje základní pravidla metody myšlení a předkládá názor, že dílo utvořené jedním autorem je dokonalejší než dílo, na němž se v různých časech podílela řada autorů, ilustruje to na příkladu města: Město naplánované jedním inženýrem je lépe rozvrženo, a tedy dokonalejší, než město starodávné, proměňované v čase podle

²⁴⁷ Srovnej: *Megastructures: The World's Biggest Tent (Stan v Astaně)* [dokumentární film]. Velká Británie, National Geographic Channel, 2011, Česká televize, ČT2, 13. 4. 2014.

KRYNEK, Ondřej. Kazachstán dokončuje zábavní stan Khan Shatyry. In *DesignMagazin.cz*.

19. 1. 2009. Dostupné na: <http://www.designmagazin.cz/architektura/5448-kazachstan-dokoncuje-zabavni-stan-khan-shatyry.html>

„Centrum má několik postranních vchodů, kterými se návštěvníci dostanou do interiéru plného zeleně. Středem budovy bude náměstí s terasami, nad kterým se bude tyčit samotná věž, jejíž membránou bude do interiéru proudit dostatek přírodního osvětlení. Návštěvníci uvnitř najdou mimo rozsáhlého celoročního krytého parku v nejvyšším patře i 40 tisíc metrů pro obchody, tropický vodní park s pláží, kina, kavárny, restaurace, kulturní centrum, ubytování a parkoviště.“

²⁴⁸ BENJAMIN, Walter. Paříž, hlavní město devatenáctého století. In BENJAMIN, Walter. *Dílo a jeho zdroj*. Praha : Odeon, 1979, s. 67.

návrhů a potřeb různých lidí.²⁴⁹ Z tohoto pohledu je obchodní centrum jako město ve městě lépe rozvrženým a tedy dokonalejším městem než jakékoliv jiné.

Lze říci, že velká obchodní centra už nejsou pouhými velkými domy, jejichž velké místnosti jsou rozděleny na jednotlivá oddělení, ale že jsou tvořena „ulicemi“, „křižovatkami ulic“, „náměstíčky“, kolem nichž jsou jednotlivé obchody a obchůdky. Oproti skutečnému městu mohou být tyto ulice vybudovány ve více patrech nad sebou. Oproti skutečnému městu má město ve městě zastřešení. S tím souvisí i odlišné světelné podmínky (světlo během dne i večera či noci). Charakter ulic mohou mít i vnitřní ochozy kolem atrií, dvorany. Mezi ochozy mohou být i lávky a mostky. Jednotlivá patra jsou pak propojena schodišti, eskalátory a výtahy. Jednotlivé ulice opodál či nad sebou mohou být propojeny průhledy. Stejně jako ve městě, najdeme i v tomto vnitřním městě lavičky u cest nebo zeleň (buť v podobě keřů či stromků v květináčích). Obchodním centrům nechybí dostatečně velké prostory pro automobily zákazníků, ale v uličkách s krámkami automobily nenajdeme. Ani to podle nás není argumentem proti chápání OC jako měst. Už ve 20. letech 20. století se ukázalo, že lidé potřebují na nakupování svůj klid, který není slučitelný s hlučnou automobilovou dopravou, podle stejné koncepce byly zakládány pěší zóny.²⁵⁰

Kevin Lynch zdůrazňuje potřebu člověka dokázat se orientovat ve městě, v uspořádání jednotlivých prvků, tedy i v uspořádání ulic a jejich křižovatek. Člověk, jehož *image města* je správný a dostatečně bohatý, zakouší pocit domova a bezpečí.²⁵¹ Domníváme se, že podobně důležité je pro člověka pohybujícího se v obchodním centru vyznat se v uspořádání jeho „ulic“, moci si ve své mysli vytvořit obraz tohoto města ve městě. Pomoci mu přitom může nějaký *význačný prvek* – hlavní obchod, vývěsní štít značkového obchodu, informační kiosek, ale i

²⁴⁹ DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*. 3. vyd. Praha : Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0216-5, s. 13.

²⁵⁰ Srovnej: GEHL, Jan, GEMZØE, Lars. *Nové městské prostory*. Šlapanice : Era. ISBN 80-86517-09-8, s. 18.

²⁵¹ Srovnej: LYNCH, Kevin. *Obraz města*. 1. vyd. Praha : Polygon, 2004. ISBN 80-7273-094-0, s. 46 nn.

socha, fontána, okrasný strom, či okno jako průhled do přírody mimo centrum. Pomoci mu může i *uzel* – začátek schodiště, vstup do výtahu, atrium, zahrádka kavárny na rohu křižovatky (uzel charakteristický jak koncentrací funkce, tak křížením tras). Samozřejmě jsou orientační tabulky. Zatímco člověk pohybující se ve městě si vytváří *image města*, jehož základem je jedna plocha a který se dá snadno převést do dvourozměrného grafického znázornění (případné vstupy do podzemní dráhy a dráhu samotnou lze snadno zakreslit do plánu na papíru jako další uzly a křížící se trasy), člověk pohybující se v obchodním centru si musí vytvořit, má-li být správný, obraz trojrozměrný, jehož základní plocha je doplněna o více ploch dalších, přičemž důležité jsou i vztahy mezi jednotlivými prvky v různých plochách. Otázkou, zda je jednodušší vytvořit si správné *image* „jednoplošného“ velkoměsta či *image* „víceplošného“ obchodního centra (města ve městě), respektive otázkou, v čem se tvorba těchto *image* liší, by se mohl zabývat další výzkum. Někteří z nás mají možná zkušenost, že v některých obchodních centrech se vyznali ihned a během chvíle pochopili, jak jsou „ulice“ uspořádány, v jiných se možná opakovaně nechtěně vraceli na stejné místo, aniž by našli původní cíl svého hledání.²⁵² Domníváme se, že orientace ve městě podle obecně srozumitelných prvků jako je věž, kostel, výšková budova, řeka či most může být snadnější než orientace v rozsáhlém obchodním centru, byť obsahuje podobně významné prvky (např. vysoko umístěné hodiny, okna, obrazy, reliéfy, ale i ochozy). A to proto, že v obchodním centru často chybí horizont umožňující přehlednutí a postřehnutí výškových rozdílů.

Jestliže Lynch hovoří o *imageability města*, tj. o jeho schopnosti vytvářet v mysli člověka správný, bohatý a dostatečně hustý obraz města, a jestliže

²⁵² OC Futurum v Hradci Králové je tvořen mírně stoupajícími ulicemi ve tvaru oblouku, což způsobuje určitý tělesný pocit, který může být (ve shodě s Lynchovými závěry) zásadní pro orientaci v centru. Orientaci v prostředí usnadňují i průhledy z prvního patra do druhého. OC Chodov v Praze má mnohem složitější uspořádání „ulic“ a „křižovatek“, což je dáno i skutečností, že překlenuje rušnou městskou silnici a zároveň stojí nad stanicí metra. Je složitější nezabloudit a vytvořit si správný obraz prostředí bez opakované návštěvy a možná i náhledu do plánu centra.

doporučuje budovatelům měst jejich imageabilitu podporovat a rozšiřovat,²⁵³ pak můžeme hovořit o imageabilitě (obrazovosti) i v souvislosti s obchodními centry. Dalším cílem bádání by mohl být i výzkum toho, jak si návštěvníci obchodních center vytvářejí svůj *image* města ve městě.

Důležitým fenoménem obchodního centra je **světlo, osvětlení**. Kvůli zastřešení a často i kvůli nedostatku oken je v centrech nutné umělé osvětlení. Intenzitu osvětlení určují majitelé či provozovatelé. V určitých částech je prostor přesvícený, v jiných naopak nedostatečný. Účelem minimálního osvětlení v kavárnách je znemožnění čtení novin, a tedy snaha, aby se tam klienti nezdržovali déle, než je nutné. Intenzivní světlo u obchodu s luxusním zbožím zase láká k prohlížení a nákupům. Světlo tedy můžeme chápat jako prostředek manipulace, uplatňování moci. Zajímavé by bylo zkoumat, v jaké míře se v OC objevují viditelně umístěné hodiny.

S osvětlením souvisí fenomén **času**. Při pobytu v centru (na nákupech, v kavárně) přestává mít člověk přirozenou představu o aktuálním čase. Většinou nemá možnost sledovat pohyb slunce na obloze, a často nemá možnost zpozorovat stmívání. Nedostihne jej ani zvonění věžních zvonů, o kterém se Norberg-Schulz zmiňuje jako o symbolu připomínajícím *sdílené hodnoty*²⁵⁴ a které Heidegger považuje za to, co „*smrtné* přivádí před to, co je *božské*“.²⁵⁵ Pak návštěvník centra tolik nespěchá a věnuje se nákupům, což je přáním majitele a provozovatele OC. Často je překvapen, když po dlouhém nakupování za neměnného osvětlení v „ulicích“ centra zjistí, že venku se mezitím setmělo. Tím, co spíše přináší informaci o čase, jsou **zvukové jevy**. Intenzita zvuků je jiná ráno, v různých denních dobách a těsně před zavřením, ve všední den dopoledne je mnohem méně slyšet dětské hlasy. Jak ale může přirozeně vnímat čas v takovém centru neslyšící

²⁵³ Srovnej: LYNCH, Kevin. *Obraz města*. 1. vyd. Praha : Polygon, 2004. ISBN 80-7273-094-0, s. 9–13.

²⁵⁴ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci. K fenomenologii architektury*. 1. vyd. Praha : Odeon, 1994. ISBN 80-207-0241-5, s. 8.

²⁵⁵ Tamtéž, Norberg-Schulz cituje Heideggerův text *Řeč*.

člověk? Tím, co ještě zbývá, jsou změny v počtu a složení lidí, což však předpokládá dříve získanou zkušenost. **Hluk** je v obchodních centrech všudypřítomný, je způsoben pohybem a komunikací lidí, hudbou z amplionů jednotlivých obchodů a vyvolávanými reklamními informacemi. Při rozhovorech často nestačí běžná intenzita hlasu. Hluk ve skutečném městě má více příčin, je rozmanitější a intenzita hluku je v průběhu dne na mnoha místech proměnlivější. V této souvislosti se můžeme ptát, jak usnadňuje či znesnadňuje druh a intenzita zvuku v OC orientaci člověku se zrakovým postižením.

Se smyslovým vnímáním souvisí i **pach**. Podle Kevina Lynche pach ve vnímání města nemá zásadní význam, zvyšuje však účinnost prvku (uzle, významného bodu).²⁵⁶ Zatímco ve městě vnímáme pachy (libé i nelibé), v obchodním centru lze předpokládat, že intenzita zvláště nelibého pachu bude menší a také krátkodobější, neboť zápach není ve světě obchodu žádoucí a bude rychle odstraněn. Ve skutečném městě se pak můžeme setkat i se **smogem**, který mimo jiné může zakrývat dominanty města.

Vnímání časovosti se týká nejen aktuálního času a časových intervalů, ale i *vnímání minulosti, přítomnosti a budoucnosti*. Je v obchodním centru prostor pro vnímání času nebo je vše podřízeno přítomnosti, konzumní přítomnosti?

Jak jsme uvedli v prvním oddílu, Bernard Lepetit hovoří v souvislosti s časovostí města o *stopách* – drobných nesouladech, které odkazují k minulosti.²⁵⁷ Je vůbec možné mluvit o stopách v obchodním centru? Centra bývají navržena a postavena najednou, nestaví se postupně jako skutečná města, ale v průběhu dalšího času může docházet ke změnám, například se mohou měnit nájemci jednotlivých obchůdků a může se stát, že zůstane nezakryta stopa po předchozím majiteli. Avšak nebude se to stávat běžně, protože v zájmu provozovatele či majitele centra je

²⁵⁶ LYNCH, Kevin. *Obraz města*. 1. vyd. Praha : Polygon, 2004. ISBN 80-7273-094-0, s. 84.

²⁵⁷ LEPETIT, Bernard. Čas měst. In BENSA, Alban, HUBINGER, Václav (eds.) *Antologie francouzských společenských věd: Město*. Cahiers du CEFRES no 10, Praha : CEFRES, Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách. Březen 1996, ISBN 80-901759-7-X, s. 65–77.

dokonalý vzhled prostoru. Navíc dálka možného pohledu do minulosti je v případě OC nesrovnatelně menší než v případě skutečných měst, protože historie obchodních center je krátká. Nicméně i ve světě obchodu je důležitá tradice a tedy i vědomí doby trvání nějakého obchodu či značky („firma X slaví 50 let na trhu“). Obchodní centrum je tu především proto, aby uspokojilo přítomné a budoucí konzumní potřeby svých návštěvníků a (dodejme, i budoucí potřeby svých vlastníků). Je tedy zaměřeno na budoucnost a především přítomnost. Václav Cílek vysvětluje, že obchodní domy jsou místem akumulace peněz a věcí. To však podle něho má i pozitivní aspekt nejen směrem k budoucnosti, neboť ti, kteří hromadí, odmítají válečný konflikt.²⁵⁸

S osvětlením v OC souvisí i **bezpečnost**. Obchodní centra jsou plánována tak, aby byla snadno monitorována kamerami, osvětlení napomáhá tomu, aby nevznikala temná místa, kde by se mohlo skrývat nebezpečí. Bohužel i nákupní centra se stávají možným cílem teroristů či místem pro podobně závažný zločin. Pokud však na tuto skutečnost zapomeneme, zdá se být obchodní centrum bezpečnějším místem než skutečné město. Nejenže je v dosahu městské policie, ale je chráněno i stále přítomnou bezpečnostní službou. Pocitu bezpečí napomáhá i to, že cílem vlastníků bývá nevyvolávat při zásahu rozruch a přestupky řešit ve vedlejších místnostech mimo dohled dalších návštěvníků.²⁵⁹

Zatímco ve skutečném městě se můžeme **orientovat** podle městských dominant, architektonických zvláštností, ale i podle světových stran a polohy slunce, v OC se většinou orientujeme podle konkrétních obchodů a podle informačních tabulí, které jsou často podrobnější než ve městě.

²⁵⁸ CÍLEK, Václav. *Makom. Kniha míst*. 1. vyd. Praha : Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-91-8, s. 149–150.

²⁵⁹ O zajišťování bezpečnosti v nákupních centrech se zmiňuje Pavel Pospěch v: POSPĚCH, Pavel. Význam a normalita ve veřejném prostoru a v nákupním centru. In FERENČUHOVÁ, S., GALČANOVÁ, L., VACKOVÁ, B. (eds.) *Československé město včera a dnes: Každodennost – reprezentace – výzkum*. 1. vyd. Červený Kostelec a Brno : Pavel Mervart a Masarykova univerzita, 2010, ISBN 978-80-87378-44-1.

Zvláštností obchodních center je, jak jsme se zmínili už v kapitole 4.2, že ačkoliv jsou soukromým prostorem, na příchozí **působí dojmem veřejného prostoru** a dokonce se funkce veřejného prostoru ujímají. Ovšem, na rozdíl od klasického veřejného prostoru ve městě, pro který je charakteristická svoboda, nebezpečí, nepředvídatelnost, kreativita a setkání s jinakostí, zdánlivě veřejný prostor soukromého obchodního centra svobodu omezuje, nebezpečí snižuje, nepředvídatelnost odstraňuje, kreativitu nepodporuje a setkáním s jinakostí cizinců více či méně brání. Vycházíme-li z toho, že klasický veřejný prostor s nahodilostí a jinakostí je základem městskosti města, pak je městskost obchodního centra popřena.

V každém případě celkově OC nabízí větší bezpečí. Znamená to i možný **pocit domova**? Jestliže vezmeme v potaz Patočkovu definici domova, jako místa bezpečí, s kterým jsme obeznámeni, kde dokážeme předvídat chování druhých, kde víme, jak se máme sami chovat,²⁶⁰ pak se obchodní centrum může stát domovem. Otázkou však bude, zda půjde o domov skutečný, pravdivý autentický. Můžeme se cítit doma tam, kde je vše naplánováno s cílem vmanipulovat druhé do určitého typu chování?

Pavel Pospěch zmiňuje rozdílnou míru **exkluze** v amerických a evropských nákupních centrech. V Evropských nákupních centrech je vyloučení lidí vymykajících se požadované „normalitě“ nižší.²⁶¹ V našich centrech dokonce můžeme pozorovat, že tam nacházejí **útočiště** mladí lidé, matky s dětmi, bezdomovci, ale i handicapovaní lidé, často i lidé pohybující se na invalidním

²⁶⁰ PATOČKA, Jan. Přirozený svět jako filosofický problém. 3. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1992. ISBN 80-202-0365-6, s. 85.

²⁶¹ POSPĚCH, Pavel. Význam a normalita ve veřejném prostoru a v nákupním centru. In FERENČUHOVÁ, Slavomíra, GALČANOVÁ, Lucie, VACKOVÁ, Barbora, (eds.) Československé město včera a dnes: Každodennost – reprezentace – výzkum. 1. vyd. Červený Kostelec a Brno : Pavel Mervart a Masarykova univerzita, 2010, ISBN 978-80-87378-44-1, s. 129.

vozíku. Pro všechny jsou bezpochyby atraktivní *bezpečí, ukrytelnost a možnost setkávání*. Pro lidi se zdravotním znevýhodněním jsou OC atraktivní i tím, že jsou stavěna jako bezbariérová, mezi patry jsou k dispozici nejen jezdící schody, ale i výtahy, systém uliček a křižovatek ulic umožňuje neproblematický pohyb. Zdá se, jako by takovéto město uvnitř města bylo pro tyto lidi přátelštější než krásné město s ulicemi vydlážděnými kostkami.

Jakou **míru svobody** poskytuje skutečné město a obchodní centrum? Jestliže, jak je zmiňováno ve filmu *Pokušení velkoměsta*, obchodní domy byly místem, kam směly majetné dámy bez doprovodu (zatímco toulat se po ulicích samy nesměly), tedy místem jejich **svobody**, a dokonce místem, které napomohlo k jejich emancipaci,²⁶² pak dnes se obchodní centra možná stávají místem svobody pro lidi s tělesným postižením. A sledujeme-li zvyklosti v rodinách s dospívající mládeží, pak i místem svobody pro náctileté. Mnozí rodiče spíše pustí své potomky do obchodního centra, které slibuje bezpečnost, dostatek osvětlení a bezpečí přítomnosti mnoha lidí, než na procházku s kamarády po městě.

Je otázkou, zda je to skutečná nebo dostatečná **svoboda**. Je to svoboda být v bezpečnějším „vnitřním městě“ nebezpečného „vnějšího města“. Být jinde než doma, být nikoliv v soukromém prostoru svého domova, ale být v soukromém prostoru někoho jiného, avšak v prostoru, který je „povýšen“ na veřejný prostor, či se jako veřejný prostor tváří. A v tomto prostoru je svoboda příchozích narušována (ať už si to příchozí uvědomuje nebo ne) manipulací k chování, které je pro majitele prostoru výhodné, prostě k placení za zboží a služby.

V následující pasáži se zmíníme o některých dalších rozdílných či shodných rysech skutečného města a obchodního centra (OC). Skutečné město je na rozdíl od obchodního centra i místem určeným k **bydlení**. Nicméně ubytování není v rozporu s cílem OC a je možné si představit i OC s ubytovacími kapacitami. Ve skutečném

²⁶² *Seduction in the City. The Birth of Shopping*. (Pokušení velkoměsta) [dokumentární film]. Director and Writer Sally Aitken. Francie, 2010, Česká televize 2013.

městě najdeme **nemocnice** a zdravotní služby, v obchodních centrech je možné očekávat ošetrovnu pro stavy nouze. Ale s rozšiřováním placených zdravotních služeb lze předjímat i jejich spojení s centrem obchodu – v OC tedy bude pravděpodobně v budoucnu možné najít nejen kadeřnictví, pedikúru, masážní salón, ale i rehabilitační služby, fyzioterapie, zubního lékaře. Město je místem **kultury**. Součástí OC bývá kino, na klienty působí architektura centra a design prodávaných věcí, mohou být pořádány módní přehlídky, z reproduktorů zní moderní hudba. OC přináší i kulturní zážitky, ale zaměřuje se na moderní umění a hlavním cílem není přinést uživatelům umělecký zážitek, ale přilákat nakupující k dalším nákupům. Město i OC jsou místem **zábavy**. Město je místem **sportu a oddechu**. Nabízí sportoviště, parky, lavičky v ulicích. Mnohá OC nabízejí fitness, sauny apod. Vedle toho zóny oddechu. V OC Chodov dokonce nalezneme gauče na kobercích uprostřed „uliček“.

Město je možným místem **hazardu**. Ve městech lze najít herny. Zajímavé je, že herny v OC příliš nebývají. To je pozitivní. Opět je tu však stejný účel takového rozhodnutí. Hazardní a příliš závislé chování jedince totiž obchodu a odbytu zboží nepomáhá. Žádoucí není ani jedinec bez finančních prostředků.

Ve skutečném městě nalézáme i kostely, katedrály, kaple, tedy **místa určená k setkání s tím, co nás přesahuje**. Podobná místa běžná obchodní centra nenabízejí. Je však otázkou, do jaké míry to souvisí s mírou religiozity v příslušné oblasti. Například kaple je součástí frankfurtského veletržního výstaviště. A pokud by se místa usebrání v OC začala běžně vyskytovat, pak by byla na místě otázka, zda to není pouze marketingový tah. Nakonec se však můžeme ptát: A je to vůbec potřeba? Nejsou obchodní domy chrámy konzumu, tedy místy, v nichž se člověk odevzdává své víře ve smysl hromadění věcí? Karel Kosík píše: „Grandiózní stavby nepovznášejí, neumožňují dotyk s nekonečnem, pouze lidi zaprahují do anonymního procesu glajchšaltování.“²⁶³

²⁶³ KOSÍK, Karel. Město a architektonika světa. In KOSÍK, Karel. *Předpotopní úvahy*. Praha : Torst, 1997, ISBN 80-7215-036-7, s. 69.

Při přemýšlení o obchodních centrech a v nich omezované jinakosti a nepředvídatelnosti ještě můžeme zvážit platnost Kosíkovy myšlenky o vymizení architektury světa z tohoto mikrosvěta.

V této kapitole jsme analyzovali obchodní (nákupní) centrum a učinili srovnání mezi městem a obchodním centrem jako městem ve městě. Ačkoliv obchodní centrum se může pyšnit mnohými stejnými charakteristikami, vychází nám z tohoto srovnání hůře, protože, jak se ukazuje, i to mnohé pozitivní, je podřízeno obchodu, konzumu a manipulaci a moci jiného. V některých ohledech se totiž obchodní centrum projevuje matoucím způsobem. Ukazuje se tedy nepravdivě, neautenticky. Pokud to návštěvník nerozpozná, pak i jeho jednání může ztrácet na smyslu.

5 Závěr

V disertační práci jsme se zabývali především filosofickými aspekty vztahu člověka k městu. Naším hlavním cílem bylo nalezení odpovědí na naše tři základní tázání – *Jak se město ukazuje? V čem se město zpřítomňuje? Co se ve městě ukazuje?* Abychom splnili tento hlavní cíl i cíle dílčí, zodpověděli jsme postupně otázky formulované v úvodu.

Ptáme-li se filosoficky, čím město je, co tvoří jeho „covost“ (Washeit, quidditas), a nechceme-li přitom zabřednout do přediva empiricky rozmanité matérie, která utváří města v jejich bohatých variacích, shodách i odlišnostech, můžeme v souladu s provedenou filosofickou interpretací a analýzou zdůraznit, že *město je sepětím optiky, horizontu a fenoménů spojených s lidským pobytem.*

Optika udává perspektivy, jimiž se město v příslušném pohledu ukazuje (tak, jak je město tematizováno v rozličných vědách a počinech myslitelů, ale také v přemýšlení tvůrců a uživatelů města). Tato optika stojí již u zrodu města, provází jeho proměny, jeho dějství v lidských pokoleních, je vtělena do artefaktů. Město je textem, ve kterém lze číst, na který lze navazovat a který lze přepsat či rozhojnit.

Město je také svébytným světem ve světě a vytváří *horizont* zpřítomňované skutečnosti. Město je *společným, jakkoli nestejným, lidským* světem. Tak jako krajina je horizont vší vystupující skutečnosti, s níž člověk vstupuje do *sdílení a řeči*, v níž *putuje i sídlí*, je město horizontem zpřítomňované skutečnosti lidského *pobytu.*

Město v řeči a světle lidského pobytu promlouvá v předivu fenoménů, fenoménů původně jakkoli zahalených v pološeru a vystupujících z pološera městské reality a lidské optiky, fenoménů zpřítomněných a otevřených ve světle nahlédnuté pravdy o lidském životě a světě, o jejich bytostných základech. Jedná se o svět, který ve svém bytí skýtá úkazy věcí a lidských záležitostí, žitých spojnic i bariér, stop i zkratů, regionů a událostí, hranic a souvislostí.

V disertační práci jsme nejprve ukázali, jakým způsobem se tematikou města zabývali badatelé z oblasti filosofie a dalších společenských věd. Téma města nacházíme v díle řady filosofů: Například J. A. Komenskému slouží jako symbol lidské situovanosti v životě, M. Foucaultovi jako východisko k politickofilosofické analýze moci, E. Lévinasovi k výkladu viny, trestu a odpovědnosti. Pro pochopení fenoménu města jsou důležité i poznatky sociologů, architektů, urbanistů, historiků architektury. V jejich dílech lze navíc najít přesahy do filosofického myšlení, například Bernard Lepetit přispívá k problematice časovosti města pojmem „stopa“, Jan Gehl výkladem vnímání okolí a výzvou k uplatňování lidského měřítka ve městech přispívá k filosofické reflexi *lidské svobody* uprostřed města. Kevin Lynch svým pojmem *image města* a *imageability* umožňuje další bádání o orientovanosti člověka ve městě.

V další kapitole jsme se věnovali filosofickému přemýšlení o aspektech města a architektury a to ve vybraných filosofických textech. Pro filosofii města a architektury je neopominutelná Heideggerova myšlenka *věcnění věci*. Z jeho ontologie místa vychází Christian Norberg-Schulz ve svém pojetí *genia loci*. Příčiny krize moderního města analyzuje Karel Kosík. Jako hlavní příčinu vidí zmizení *architektoniky* světa. Petr Rezek navrhuje protoarchitekturu jako disciplínu zkoumající jevy předcházející architektuře – například pohyb posunutí, rozpřažení či záda jako protostěnu. Jiří Eduard Hermach inspiruje rozbohem dialogu mezi *filosofií* a *arché-teksturou*. V jedné z podkapitol jsme předložili výčet problémů, kterými se zabývá filosofie architektury.

V kapitole o tom, co se ve městě ukazuje, jsme se věnovali pojmům důležitým pro filosofické přemýšlení o městě. Kromě zmíněných pojmů *genius loci*, *imageability* jsme podali např. definici *veřejného městského prostoru*. Zkoumali jsme možné pozice vztahování se k městu – *obyvatel*, *návštěvník*, *turista*, *flanér*, *poutník*, *tulák*, *člověk se zdravotním znevýhodněním*. Pozornost jsme věnovali i *cizinci* jako nositeli jinakosti.

Především jsme však podrobili analýze a filosofické reflexi tři specifické prvky města – *lavičky*, *mosty* a *lávky* a *obchodní centra*. Přitom jsme dospěli k závěru, že zatímco mosty jsou možným symbolem svobody, návratu, odpuštění,

míjení, lavička je možným symbolem pomoci, sdílení, paměti a nepřítomnosti. Obchodní centrum může být symbolem svobody, moci, sdílení, bezpečí. Je však otázka, zda toto vyprávění je oprávněné, jestliže je založené na manipulaci a moci druhého.

Zkoumání jednotlivých dílčích témat jsme obohatili společnou otázkou po specifčnosti vztahu k městu v případě lidí se zdravotním znevýhodněním. V tomto směru tázání bychom rádi pokračovali i v budoucnosti. Ačkoliv zdravotní omezení způsobuje těmto lidem mnohá omezení při pobytu ve městě, jejich vztah k dílčím prvkům města může být i bohatší

Město je složitý fenomén, který přináší mnoho pozitivního, ale i mnoho negativního. Je na nás, jak se k této skutečnosti postavíme, jak ochotni budeme hledat cesty k nápravě.

Veškeré dílčí cíle naší práce byly splněny a bylo dosaženo i cíle hlavního.

6 Seznam použité literatury

- AUGÉ, Marc. Ne-místa: Úvod do antropologie super-modernosti. In BENSA, Alban, HUBINGER, Václav (eds.) *Antologie francouzských společenských věd: Město. Cahier du CeFReS. No. 10*. Praha : Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, březen 1996. ISBN 80-901759-7-X, s. 97–103.
- BAUMAN, Zygmunt. *Úvahy o postmoderní době*. 2. vydání, přeložil Miloslav Petrusek, Praha : Sociologické nakladatelství (SLON), 2006. ISBN 80-86429-11-3.
- BENJAMIN, Walter. Paříž, hlavní město devatenáctého století. In BENJAMIN, Walter. *Dílo a jeho zdroj*. Praha : Odeon, 1979, s. 67–78.
- BOLLNOW, Otto, Friedrich. *Mensch und Raum*. Stuttgart : Kohlhammer, 1963.
- BORŮVKOVÁ, Zlata, KLÍMA, Petr. Výstavba soudobých obchodních domů: prostředí, podmínky, mechanismy. In KLÍMA, Petr (ed.) *Kotvy Máje. České obchodní domy 1965–1975*. Praha : Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5, s. 6–11.
- CAMUS, Albert, *Mor*. Praha : SNKLU, 1963.
- CERTEAU, Michel de. Vynalézání každodennosti. In BENSA, Alban, HUBINGER, Václav. (eds.) *Antologie francouzských společenských věd : Město. Cahier du CeFReS. No. 10*, Praha : Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, březen 1996. ISBN 80-901759-7-X, s. 77–96.
- CÍLEK, Václav. *Krajiny vnitřní a vnější*. Praha : Dokořán, 2002. ISBN 80-86569-29-2.
- CÍLEK, Václav. *Makom. Kniha míst*. 1. vyd. Praha : Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-91-8.
- CÍLEK, Václav. *Prohlédni si tu zemi*. 1. vyd. Praha : Dokořán, 2012. ISBN 978-80-7363-419-3.
- DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*. 3. vyd. Praha : Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0216-5.

FISCHER, Saul. Philosophy of Architecture. In *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [online]. Principal Editor Edward N. Zalta, 9. 9. 2015 [cit. 1. 4. 2016]. Stanford, CA : Stanford University, Center for the Study of Language and Information, The Metaphysics Research Lab. ISSN 1095-5054. Dostupné na: <http://plato.stanford.edu/entries/architecture/>.

FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*. Praha : Dauphin, 2000, ISBN 80-86019-96-9.

GEHL, Jan, GEMZØE, Lars. *Nové městské prostory*. Šlapanice : Era, 2002. ISBN 80-86517-09-8.

GEHL, Jan, *Města pro lidi*. Přeloženo z anglického vydání *Cities for People*, Island Press 2010, přeložil Karel Blažek a Bronislava Blažková. Brno : Partnerství, © 2012. ISBN 978-80-260-2080-6.

GEHL, Jan. *Život mezi budovami. Užívání veřejných prostranství*. 1. Vyd. Brno, 2000, Nadace Partnerství – Program Partnerství pro veřejná prostranství a Jan Gehl. ISBN 80-85834-79-0.

HALÍK, Pavel. Počátky a proměny současné urbanistické scény. In HALÍK, Pavel, KRATOCHVÍL, Petr, NOVÝ Otakar. *Architektura a město*. Praha : Academia, 1996. ISBN 80-200-0245-6, s. 7–70.

HAN, Choong-Su. Heidegger a most. *Filozofia*. Roč. 68, 2013, č. 5. ISSN 0046-385 X, s. 412–418.

HAVEL, Ivan M., MITÁŠOVÁ, M. Prostor prožívaný jako prostor k jednání. In AJVAZ, Michal, HAVEL, Ivan M., MITÁŠOVÁ, M. (eds.) *Prostor a jeho člověk*. Praha : Vesmír, 2004. ISBN 80-85977-60-5, s. 153–220.

HEIDEGGER, Martin. Bauen, Wohnen, Denken. In *Vorträge und Aufsätze II*. Pfullingen, 1954.

HEIDEGGER, Martin. Budovat, bydlet, myslet. In AJVAZ, Michal, HAVEL, Ivan M., MITÁŠOVÁ, M. (eds.) *Prostor a jeho člověk*. Praha : Vesmír, 2004. Úryvek z Heideggerovy eseje přeložil Ivan Chvatík. ISBN 80-85977-60-5, s. 293–296.

HEIDEGGER, Martin. *Co znamená myslet?* 1. vydání, přeložili Petr Fischer a Ivan Chvatík Praha : OIKOYMENH, 2014. Přednášky z let 1951/52. ISBN 978-80-7298-494-7.

HEIDEGGER, Martin. Věc. In HEIDEGGER, Martin. *Básnický bydlí člověk*. 1. vyd. Přeložil Ivan Chvatík, Praha : ISE, 1993. ISBN 80-85241-40-4, s. 7–35.

HERMACH, Jiří Eduard. *Filosofie architektury*. Praha : Triton, 2001. ISBN 80-7254-184-6.

HILL, Jonathan. The Use of Architects. *Urban Studies* [online]. Vol. 38, No. 2, 2001 [cit. 5. 4. 2016]. ISSN 1360-063X, s. 351–365. Dostupné na:

<http://usj.sagepub.com/content/38/2/351.abstract>

HODROVÁ, Daniela. *Citlivé město (eseje z mytopoetiky)*. Praha : Akropolis, 2006. ISBN 80-86903-30-3.

HOGENOVÁ, Anna. *Čas a sebepoznání*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, 2014 ISBN 978-80-7290-781-6.

HOGENOVÁ, Anna. *Pohled na současnost očima filosofky*. [online přednáška]. Příspěvek na seminář Centra Euroguidance. K předpokladům kariérového poradenství 18. 9. 2013, 9. 10. 2013, [cit. 19. 12. 2014]. Dostupné na:

https://www.youtube.com/watch?v=h2f_wOAh8LE

HOGENOVÁ, Anna. *Rozhovor s Annou Hogenovou*. [videorozhovor]. Režie Sebastian Holovský. PowerTalk.cz, © 2010, Publikováno 30. 11. 2013 [cit. 15. 1. 2015] Dostupné na: https://www.youtube.com/watch?v=BMJ_pd1dnkQ

HRŮZA, Jiří. *Svět měst*. 1. vyd. Praha : Academia, 2014. 712 s. ISBN 978-80-200-1808-3.

HYNEK, Alois. Mentální mapy kulturní krajiny. In SVOBODOVÁ, H. (ed.) *Krajina jako domov*. Žďár nad Sázavou : Okresní knihovna M. J. Sychry, 1996. ISBN 80-90098-5-7, s. 7–16.

Komenský, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*. Praha : Odeon, 1970.

- KOSÍK, Karel. Město a architektonika světa. In KOSÍK, Karel. *Předpotopní úvahy*. Praha : Torst, 1997, ISBN 80-7215-036-7, s. 62–81.
- KOSÍK, Karel. Vítězství metody nad architektonikou. In KOSÍK, Karel. *Předpotopní úvahy*. Praha : Torst, 1997, ISBN 80-7215-036-7, s. 52–61
- KRATOCHVÍL, Petr. Město jako kulturní fenomén. In HALÍK, Pavel, KRATOCHVÍL, Petr, NOVÝ Otakar. *Architektura a město*. Praha : Academia, 1996. ISBN 80-200-0245-6, s. 71–106.
- KRATOCHVÍL, Petr. Nová architektura v historickém prostředí. In HALÍK, Pavel, KRATOCHVÍL, Petr, NOVÝ Otakar. *Architektura a město*. Praha : Academia, 1996. ISBN 80-200-0245-6, s. 155–192.
- LEPETIT, Bernard. Čas měst. In BENSA, Alban., HUBINGER, Václav (eds.) *Antologie francouzských společenských věd: Město. Cahier du CeFReS*. No. 10, Praha : Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, březen 1996. ISBN 80-901759-7-X, s. 65–76.
- LÉVINAS, Emmanuel. *Etika a nekonečno*. 1. vyd. Praha : ISE, 1994. ISBN 80-85241.
- LYNCH, Kevin. *Obraz města*. 1. vyd. Praha : Polygon, 2004. ISBN 80-7273-094-0.
- MAREK, Jakub, STRNAD, Aleš, HOTOVCOVÁ, Lucie. *Bezdomovectví v kontextu ambulantních sociálních služeb*. Praha : Portál, 2012, ISBN 978-80-262-0090-1.
- Megastructures: The World's Biggest Tent (Stan v Astaně)* [dokumentární film]. Velká Británie, National Geographic Channel, 2011, Česká televize, ČT2, 13. 4. 2014.
- Mizející Praha* [filmový dokument]. Scénář, kamera a režie Zdeněk Jiráský, Česká televize, ČT2, 12. 10. 2008. Dostupné také na:
<http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10200605518-mizejici-praha/>
- MUSIL, Jiří. Co je urbanizace. In HORSKÁ, Pavla, MAUR, Eduard, MUSIL, Jiří. *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*. 1. vyd. Praha, Litomyšl : Ladislav Horáček – Paseka, 2002, ISBN 80-7185-409-3, s. 7–53.

- MUSIL, Jiří. Město. In PETRUSEK, M. a kol. *Velký sociologický slovník*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-311-3, s. 609–611.
- MUSIL, Jiří. Velkoměsto. In PETRUSEK, M. a kol. *Velký sociologický slovník*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-311-3, s. 1379–1380.
- NORA, Pierre. Mezi pamětí a historií: problematika míst. In BENSA, Alban, HUBINGER, Václav (eds.) *Antologie francouzských společenských věd: Město. Cahier du CeFRoS*. No. 10, Praha : Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, březen 1996. ISBN 80-901759-7-X, s. 39–64.
- NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci. K fenomenologii architektury*. 1. vyd. Praha : Odeon, 1994. ISBN 80-207-0241-5.
- Nova science now*, část What Will the Future Be Like? (Jaká je naše budoucnost?) Directed by Chris Schmidt, Written by Terri Randall and Steven Reich, americký dokument, USA, WGBH Educational Foundation, 2012. Na ČT2 uvedeno 20. 2. 2015. Dostupné na: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10587028450-jaka-je-nase-budoucnost/21438255744>
- NOVÝ, Otakar. Řeč architektury. In HALÍK, Pavel, KRATOCHVÍL, Petr, NOVÝ Otakar. *Architektura a město*. Praha : Academia, 1996. ISBN 80-200-0245-6, 107–154.
- ORWEL, George. *Na dně v Paříži a Londýně*. Z angl. přel. Hana a Vladimír Rogalewiczovi. Olomouc : Votobia 1996., převzato z: *George Orwell: Na dně v Paříži a Londýně 9/10*, rozhlasová úprava pro četbu na pokračování, Český rozhlas Vltava, únor 2014.
- PATOČKA, Jan. *Přirozený svět jako filosofický problém*. 3. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1992. ISBN 80-202-0365-6.
- PECHÁČKOVÁ, Alena. Chci pěšky projít celý svět, říká poutník Petr Hirsch. *Lidovky.cz* [online]. Praha : Mafra, 5. 2. 2014 [cit. 1. 3. 2016]. ISSN 1213-1385. Dostupné na: http://www.lidovky.cz/chci-pesky-projit-cely-svet-rika-poutnik-petr-hirsch-pcz-/lide.aspx?c=A140204_105058_lide_ape

PETŘÍČEK, Miroslav. *Úvod do (současné) filosofie. 11 improvizovaných přednášek*. 2. vyd. Praha : Herrmann, 1991.

PĚTOVÁ, Marie. Prostor jako prostor (k) jednání. In AJVAZ, Michal, HAVEL, Ivan M., MITÁŠOVÁ, M. (eds.) *Prostor a jeho člověk*. Praha : Vesmír, 2004. ISBN 80-85977-60-5, s. 237–262.

PINC, Zdeněk. Město versus pospolitost. In SOKOL, Jan, PINC, Zdeněk. *Antropologie a etika*. Praha : Triton, 2003. ISBN 80-7254-372-5, s. 60–68.

PLÁNSKÁ, Božena. Krajina jako bezdomoví romantiků. In SVOBODOVÁ, H. (ed.) *Krajina jako domov*. Žďár nad Sázavou : Okresní knihovna M. J. Sychry, 1996. ISBN 80-90098-5-7, s. 57–60.

POSPĚCH, Pavel. Cizinec opouští město: nákupní centrum jako privatizovaný prostor. In FERENČUHOVÁ, Slavomíra, HLEDÍKOVÁ, Magdalena, GALČANOVÁ, Lucie, VACKOVÁ, Barbora, (eds.) *Město: Proměnlivá ne/samozřejmost*. 1. vyd. Červený Kostelec a Brno : Pavel Mervart a Masarykova univerzita, 2009, ISBN 978-80-86818-86-3, s. 177–195.

POSPĚCH, Pavel. Význam a normalita ve veřejném prostoru a v nákupním centru. In FERENČUHOVÁ, Slavomíra, GALČANOVÁ, Lucie, VACKOVÁ, Barbora, (eds.) *Československé město včera a dnes: Každodennost – reprezentace – výzkum*. 1. vyd. Červený Kostelec a Brno : Pavel Mervart a Masarykova univerzita, 2010, ISBN 978-80-87378-44-1, s. 113–135.

REZEK, Petr. *Architektonika a protoarchitektura*. 1. vyd. Praha : Jan Placák – Ztichlá klika a Nakladatelství Filosofía, 2009, ISBN 978-80-903898-3-0.

ROZSÍVALOVÁ, Kristýna. *Pojem „životní svět“ – struktury životního světa alkoholiků* [online]. Bakalářská práce Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně. Fakulta humanitních studií. Institut mezioborových studií Brno : 2013 [cit. 8. 1. 2016].

Dostupné na:

http://digilib.k.utb.cz/bitstream/handle/10563/20396/rozs%C3%ADvalov%C3%A1_2013_bp.pdf?sequence=1

Seduction in the City. The Birth of Shopping. (Pokušení velkoměsta)

[dokumentární film]. Director and Writer Sally Aitken. Francie, 2010, Česká televize 2013.

SIMMEL, Georg. Cizinec. In SIMMEL, Georg. *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1997. ISBN 80-85850-50-8, s. 26–33.

SOKOL, Jan. *Malá filozofie člověka a Slovník filozofických pojmů*. Praha : Vyšehrad, 1998, ISBN 80-7021-253-5. Kap. „Město“, s. 216–221.

SVOBODOVÁ, Hana. Domov jako místo. In SVOBODOVÁ, H. (ed.) *Krajina jako domov*. Žďár nad Sázavou : Okresní knihovna M. J. Sychry, 1996. ISBN 80-90098-5-7, s. 1–5.

TRETERA, Ivo. *Nástin dějin evropského myšlení. Od Thaléta k Rousseauovi*. 4. vyd. Praha, Litomyšl : Ladislav Horáček, Paseka, 2002, ISBN 80-7185-171-X.

VACKOVÁ, Barbora. *Prostor, moc a utopie. Ideální město a jeho společnost*. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2010, ISBN 978-80-210-5252-9.

VIDOVIČOVÁ, Lucie, GALČANOVÁ, Lucie, PETROVÁ KAFKOVÁ, Marcela, SÝKOROVÁ, Dana. *Stáří ve městě, město v životě seniorů*. 1. vyd. Praha, Brno : Sociologické nakladatelství (SLON), Masarykova univerzita, 2013. ISBN 978-80-210-6095-1.

ZELENKA, J. (ed.) *Percepce krajiny a genius loci*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2008. ISBN 978-80-7041-191-9.